

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

16

FILOLOŠKO-LINGVISTIČNI ODSEK

4

A. V. ISAČENKO

NAREČJE
VASI SELE NA ROŽU

NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1939

NAREČJE VASI
SELE NA ROŽU

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI
16
FILOLOŠKO-LINGVISTIČNI ODSEK
4

A. V. ISAČENKO

NAREČJE
VASI SELE NA ROŽU

NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1939

55027

RAZPRAVA JE BILA SPREJETA NA SEJI
ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI
DNE 27. MAJA 1938

55027

IZDALO IN ZALOŽILO ZNANSTVENO DRUŠTVO V LJUBLJANI
(PREDSTAVNIK TISKARNE FRANCË ŠTRUKELJ)

PREDGOVOR

Ob naraščajočem zanimanju za slovensko dialektologijo, ki se kaže že po številu važnih publikacij v poslednjih letih, je avtor te razprave sklenil nadaljevati in raztegniti svoje delo, ki ga je pričel že leta 1930. na področju slovenskih narečij na Koroškem. Njegovo proučevanje je bilo spočetka usmerjeno posebno na narečja Junske doline, l. 1937. se je pa podal na potovanje po Rožu in šel zbirat gradivo po posameznih krajih. Balkanska komisija dunajske Akademije znanosti je v polni meri podpirala ta njegov namen, tako da je l. 1937. mogel dialektološke podatke zbirati več kot na dvajsetih krajih Rožanske doline in zapisovati tudi tekste. Prvotno je nameraval podati celoten prikaz rožanskih narečij, ki sestavljajo pisan konglomerat posameznih krajevnih govorov, o čemer se je mogel kaj hitro prepričati. V svojem poročilu dunajski Akademiji znanosti (izšlo v „Anzeiger“, 1938., I–III, str. 1–10) je skušal to ugotovitev prav na kratko podpreti z navedbami; naglasil je, da bi bilo delo o rožanskih narečjih v resnici kar le potreben opis dvajsetih ali še več narečij. Ko je pregledoval gradivo, je hitro videl, da se da to izobilje pregledno urediti samo na ta način, da se najprej sestavijo tabele, a v teh tabelah pri vsaki besedi dotični izrazi — narečje za narečjem — drug poleg drugega postavijo. Izčrpen opis v tekočem tekstu je nemogoč. Tak poizkus se je ponesrečil zato, ker je zavzelo večkrat že navajanje kraja, kjer je dotična oblika bila ugotovljena, več prostora kakor pa gradivo samo. Sestava tabel bi bila pa, dosledno izvedena, knjiga sama zase; v njej bi bile sicer dane oblike, ne pa razlaga teh oblik.

Tudi se je pokazalo, da je gradivo, ki je bilo na vprašalnih polah naprej pripravljeno, nepopolno. Slehernemu dia-

lektologu, ki slučajno nima ugodnosti, da bi popisoval svoje lastno narečje, se pojavijo številni problemi šele v teku dela; njegov naprej pripravljeni material je pomanjkljiv. Dopolnila za vprašalne pole, ki se dajo črpati iz tekstov, so večinoma slučajnostna in v stavkovnem sovisju so oblike po naglasu drugačne. Da bi šel še enkrat na pot, je bilo piscu iz tehničnih razlogov nemogoče; in tako se je odločil med različnimi krajevnimi narečji za eno edino. Dočim imamo za rožansko dolino v glavnem že specialno delo (Scheinigg: *Obraz rožanskega razrečja na Koroškem*, Kres I, II), čeprav danes že zastarelo, pa doslej v literaturi narečje kraja Sele pod Košuto še ni bilo obravnavano, dasi se to narečje v važnih, prav bistvenih potezah od drugih rožanskih narečij razlikuje in zasluzi tudi v splošni zvezi s slovensko dialektologijo zavoljo svoje posebnosti vso pozornost. Gradivo, ki je bilo avtorju na razpolago in izvira od treh doma živečih domačinov, pa ni bilo popolno. Srečno naključje je omogočilo nadaljevanje z vprašanji tudi na Dunaju, kjer se je piscu v ta namen ljubeznivo ponudil g. cand. med. Traunig iz Sel. Na tem mestu se mu avtor najpristrčneje zahvaljuje. Tako je prišlo do sklepa prikazati selsko narečje v posebni monografiji, splošnih rožanskih pojavov pa se dotakniti samo mimogrede tam, kjer bi bilo to potrebno, ne da bi se seveda tukaj polagala posebna važnost na popolnost podatkov. Mestoma je bilo primerno geografsko razvrstitev posameznih pojavov na Rožanskem narisati tudi v skicah in s tem skromno prispevati k slovenski dialektološki geografiji.

Kraj Sele leži kakih 950 m nad morsko gladino pod Košuto in je z dolino, ki teče paralelno s Karavankami, zezvan s prečno dolino Bele. Zveza proti severu z Borovljami je bila do pred kratkim prav rahla. Šele par let gre po novi cesti avtobusna linija. Lahko se reče, da je kraj po svoji legi izoliran. Naseljenci pač niso prihajali od Borovelj sem, marveč je najbolj verjetno, da po široki dolini Freibacha, ki izvira vzhodno od Košutnikovega turna in se izteka v Dravo v šmarjetski okolici. Prebivalstvo občine Sele-Fara je

pretežno slovensko. Po ljudskem štetju iz leta 1934., ko se ni vpoštevalo — kakor je znano — pripadnost po jeziku, ampak izjava h kulturnemu območju, h kateremu se dotičnik prišteva, je bilo med 1025 osebami prebivalstva 950 oseb t. j. 92.7% Slovencev (Otto Zell, „Das Ergebnis der Sprachzählung von 1934 in Kärnten“, Carinthia I., 2, str. 17). Sele so tudi med tistimi občinami, ki so dobile razmeroma zelo pozno utrakvistično šolo, namreč l. 1923. Občina obstoji iz samega kraja Sele-Fara in pa nekaterih majhnih raztresenih selišč v okolici. Celo tod se dajo ugotoviti jezikovne razlike, ki se pa v nadaljnjem na nje ne bomo ozirali. Govor našega narečja temelji torej na kolektivu komaj kakih 1000 duš, kar moramo imeti ves čas pred očmi, če hočemo razumeti številne spremembe in ne pravilnosti.

Dokončno je bilo to delo urejeno v Ljubljani, kjer je pisec imel potrebno literaturo v polni meri na razpolago. Na tem mestu naj mu bo dovoljeno, da se zahvali Znanstvenemu društvu za humanistične vede v Ljubljani, ki mu je širokogrudno odprlo svojo knjižnico, posebno pa še zato, da je prevzelo tiskovne stroške za to razpravo. Predvsem je avtor zahvalo dolžan svojemu prerano umrlemu učitelju, knezu N. S. Trubeckoju, profesorju slovanskega jezikoslovja na dunajski univerzi, saj mu je on vzbudil zanimanje za koroška narečja in mu v prvih študijah pri pregledovanju materiala in snovanju načrta vedno stal ob strani z dragocenimi nasveti. Enako je avtor hvaležen g. prof. Ramovšu, ki mu ni le radevolje odprl svojo privatno knjižnico, ampak mu je dal v razgovorih važne pobude ter ga obvaroval raznih pomot. Tudi za njegovo ljubeznivost, da je pregledal študijo še v rokopisu in čital korekture, naj bo prof. F. Ramovšu izrečena srčna zahvala.

Ljubljana, v juliju 1938.

A. V. Isačenko.

GLASOSLOVJE

DESKRIPTIVNI DEL

Uvod

§ 1. Splošna, vselej veljavna in v vsakem primeru uporabna definicija pojma „dialekt“ ni lahka. Vendar ne bo zgrešeno, če opišemo dialekt kot jezikovno celoto, ki se razlikuje od drugih, sebi jako sorodnih idiomov po svoji zunanji obliki (n. pr. glasovno, morfološko in leksikalično), kakor tudi po svoji posebni funkciji (n. pr. ohlapna občevalna govorica v nasprotju z negovanim govorniškim jezikom, ali govorjeni jezik v nasprotju s knjižnim jezikom). Seveda je pri tem odločilno, kako daleč gre idiomsko sorodstvo, toda kriteriji, po katerih se dá to sorodstvo določati, niso v vsakem primeru jasni; časih se tudi nelingvistično tehtajo. Prav v zgodovini slovanškega jezikoslovja imamo mnogo primerov za to, kako smatra neka skupina jezikoslovcev dva zelo sorodna idioma za samostojna jezika, druga jih pa pojmuje kot dvoje narečij enega samega jezika. Sorodstveno razmerje med dvema sosednima in sorodnima idiomoma se torej ne da vedno z lahkoto in brezhibno določati. Po drugi plati pa tiči v pojmu „dialekta“ neka prvobitnost, tako da prihaja v običajnem izražanju dialekt v nekako nasprotno razmerje z drugimi, pod umetnimi vplivi normiranimi plastmi istega jezika. A niti na ta način se ne dá točno razmejiti. V resnici se dá v enem samem jeziku ugotoviti cela vrsta posebnih jezikov, ki se deloma prekrivajo in kažejo na ta način pisano sliko menjajočih se mejá, ki neprenehoma fluktuirajo. Navzlic vsemu pa proučevalec narečij vé, kaj naj raziskuje; v vsakem kraju najde generacijo ljudi, ki občujejo med seboj v njim skupni govorici. Pri starejših

ljudeh naleti na oblike, ki jih mlajši niso več prevzeli — zapiše jih kot arhaizme. Pri mladini bo kakopak opazal početke novih tvorb. Vse to skupaj tvori narečje dotičnega ozemlja ali kraja; takó se torej tam govori v določeni dobi. Je pa važno, da dialektolog zapiše samo tisto jezikovno gradivo, ki ga sliši med domačini, kadar občujejo med seboj. Iz tega sledi druga možna ožja definicija pojma dialekta: dialekt ima v okviru najtesnejše govorne soseske (n. pr. vaške srenje) funkcijo, da omogoča članom te soseske neprisiljeno medsebojno občevanje brez vplivov od zunaj. Če se situacija spričo kakih okolnosti izpremeni in izgubi naravno neprisiljenost, bodisi da govori domačin z meščanom, z uradno osebo itd., bodisi da govori s tujcem, se takoj izpremeni tudi govorica. Tisti človek, ki govori s svojimi sosedi v neprisiljenem narečju domače vasi, se bo skušal približati govorici tujčevi, kakor že nanese: posnemal bo govorico meščanovo, uradnikovo ali bo pa silil v tuje narečje. Toda zvečine nikoli popolnoma ne more posnemati. Sledovi neprisiljene (dialektične) govorice rinejo povsod na dan: v glasovih, v oblikah in v besednem zakladu. Vendar je treba ugotoviti, da si je v opisanem primeru govorec privzel drugačno funkcijo jezika, funkcijo širše jezikovne skupnosti. V takih primerih se utegne pripetiti, da neprisiljeno vaško narečje in oni drugi, na socialnih ali krajevnih razlikah temelječi jezik ne pripadata dvema različnima plastema istega jezika, ampak področjima dveh različnih jezikov, kot n. pr. na Koroškem: slovenskemu in nemškemu. Za tako možnost, ko se je treba hipoma prestaviti v govorico svojega sobesednika, je seveda dvo- ali večjezičnost neizogiben pogoj.¹

§ 2. Tako smo začrtali za nas važno socialno omejitev pojma narečja in le-temu potegnili meje tudi v primerjavi z drugimi višjimi jezikovnimi plastmi. Oglejmo si sedaj pojem dialekta z ozirom na obseg po prostoru. Na temelju skušenj,

¹ O posebnih in zapletenih razmerah glede na večjezičnost na Koroškem glej piščev sestavek „O večjezičnosti“, Slovenski jezik, (1938) str. 113.

ki smo jih dobili na Koroškem, smemo trditi, da si je vsled svojevrstnega naseljevanja po alpskih dolinah skoraj vsak kraj razvil svoje lastne jezikovne posebnosti. Komaj si človek te posebnosti zapiše, ga že čaka težavna naloga, kako naj to nadalje obravnava. Predvsem je to docela samo metodološko vprašanje. Na potovanju po koroškem slovenskem ozemlju v smeri od vzhoda proti zahodu dobiš vtis, da narečja postopoma prehajajo drugo v drugo. Od kraja do kraja se dá ugotoviti le malo razlik v glasovnem sistemu in prav tako v besednem zakladu. Če se omejimo na glasovno plat in zarišemo na karti vse dognane glasovne razlike, dobimo gosto mrežo izoglos. Ko tako karto natančneje gledamo, vidimo predele, kjer so izoglose redke in pa take, kjer se le-te kopičijo. Sprva bi se torej moglo reči na temelju te ugotovitve, da so predeli z minimalno gostoto izoglos po narečju enote in da nakopičene izoglose predstavljajo ločnice med temi enotami. Toda, če primerjamo to karto z analogno skico, na kateri so mesto glasovnih razlik zarisane leksikalčne, vidimo takoj, da se obe karti glede na porazdelitev izoglos nikakor ne ujemata. Težko bi bilo in metodično komaj opravičljivo dajati glasovni plati jezika večji pomen kakor pa besednemu zakladu, dasi se to v dialektologiji ponekod dogaja. Govorci seveda mnogo bolj pazijo na leksikalne razlike narečij kot na glasovne, dasi imajo tudi za te dobro uho in pogosto v zbadljivkah parodirajo narečja sosednih vasi.

§ 3. Če se držimo, ko sistematično razčlenjamo kakšno geografsko omejeno ozemlje, samo glasovnih kriterijev, se nam odpro različne poti: pot in usoda kakega glasu se dasta zasledovati v raznih narečjih in nam omogočata, da si izberemo historično metodo, ali pa, da vzamemo za podlago svojih raziskav glasovni sistem sam in postavimo kot kriterij za grupacijo narečij vsako neskladje v tem in tem glasovnem sistemu. Po koroških oblikah za praslov. *rěpa* : *rěapa* (Kneže pri Grebinju; Sele), *rěpa* (Globasnica), *rěpa* (Bistrica na Rožu) itd., bi se dala koroška narečja po različnih refleksih glasu *-ě-*, tako kot v srbohrvatski dialektologiji, razvrstiti v *čakavska*,

ekavska in *ekavska*. Dá se pa seveda uporabiti tudi vsaka druga posebnost, a razvrstitev bo seveda drugačna. Pa naj bo razvrstitev taka ali taka, dokler grupiramo koeksistentne sosedne dialekte po diahroničnih, torej historičnih posebnostih, bo klasifikacija neizogibno bolj ali manj prisiljena in izumetničena. Vendar pa je razvrstitev potrebna, kajti spričo nepregledne obilice gradiva in dejstev brez razvrstitve ne bi dobili nobenih rezultatov. Zato si pomagamo tako, da zajemamo po geografskih enotah in kratkomalo govorimo o rožanskih dialektih, ne da bi s tem hoteli posebe naglašati lingvistično afiniteto. Take in enake geografske strnitve so seveda tudi metodično opravičene, vendar le tedaj, če vemo, da nam služijo izrečno le kot pomožni pojmi. S te strani nam prihajajo prebivalci kakšnega kraja večkrat sami na pomoč in sicer z zdevki, ki jih dajejo posameznim skupinam. Tako zadene v podjunski dolini označba Dravci za prebivalce v pokrajini severno od Drave, in Vršani za prebivalce selišč po gričevju med dravskim kolenom in črto Žitara ves — Sinča ves tudi dialektološko utemeljeno realnost (prim. Isačenko I, 55, tudi karto).¹ Toda če bi hoteli govoriti o enem rožanskem narečju, bi bilo napačno, saj bi metali docela heterogene pojave v en sam lonec. Ko je l. 1842. pisal Jarnik svoj „*Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj*“, je razlikoval ziljsko, rožansko in podjunsko narečje. Ta trojitev se je do danes popolnoma obnesla, samo vedno se moramo zavedati, da se pri tej trojitvi geografski pomožni pojmi pač uporabljajo, da pa še nikakor ne izražajo lingvističnih sorodstev.

Če pa ne izhajamo iz zgodovine posameznega glasu, ampak se oziramo na celotni glasovni sistem, dobimo docela drugačne rezultate. Najprej strnemo vsa tista narečja, ki imajo danes identično intonacijsko strukturo. Potem grupiramo tista narečja, ki imajo enake vokalne in konzonantske sisteme. Pri tem je vseeno, ali izhaja v dialektu A glas *ea* iz **e* ali iz **e*,

¹ Da se prihrani prostor, so označena pogosto citirana dela z rimskimi številkami. Popolna literatura je v dodatnem pregledu.

v dialektu B pa iz akutiranega *e. Isti glasovni inventar je zadosten kriterij za skupno presojo o dveh narečjih, seveda, če gre za sistematično geografsko razvrstitev in za kartografiranje. Ako torej dosledno in načeloma razlikujemo med etimološkimi in fonološkimi, to se pravi, med historično nastalimi in današnjimi obstoječimi glasovnimi razlikami, dobimo tudi kartografsko docela različne rezultate. Če začrtamo na karti samo fonološke inačice, nam predstavlja vsako belo polje, ki ga obdajajo izoglose, narečje zase; v tem primeru — seveda edinole po glasovnih kriterijih — je prav toliko narečij, kolikor je na karti belih polj. Tak postopek bi vodil, posebno v Alpah, v nedogled, dobili bi končno nepregledno množico posameznosti, ki bi mesto sistema kazale pisan atomizem. V nadaljnjem bomo označbo „ročanska narečja“ obdržali, poskušali pa bomo, kolikor je to potrebno, podati geografsko in tipološko razčlenitev. Dasi kraj Sele ne leži v rožanski dolini (kajti pod tem imenom se navadno imenuje samo dravska dolina med Rožekom in Šmarjeto), spada selsko narečje vendarle v to zvezo.

§ 4. Jezikovno gradivo, ki ga raziskovalec narečij najde na koroškem jezikovno mešanem ozemlju, je tako bogato in obilno, da ga moreš a priori motriti z najrazličnejših vidikov in v različnih zvezah. Dasi gre v prvi vrsti le za vejo slovenskega jezika, ki je za zgodovino tega jezika posebno važna, nam omogočata njegova lega ob severni meji južnoslovanskega ozemlja in dejstvo nekdanjih medsebojnih zvez med južnimi in zapadnimi Slovani, da proučujemo skupnosti med našimi dialekti in severnimi slovanskimi jeziki, skupnosti, ki pač niso le slučajne.¹ Dolgotrajno sožitje Slovencev z Nemci je dalo tem obmejnim narečjem svojevrstno lice, tako da se koroška slovenščina brez zveze s koroškimi nemškimi narečji ne dá uspešno raziskovati. Zato vpliva nemščine ne smemo prezreti in ne smemo se omejiti samo na proučevanje slovanskega

¹ Prim. Isačenko: „Zur Frage der ‚zentralslavischen‘ Lautveränderungen“, SMS. XIV, 56 sl.

dela teh slovenskih dialektov. Ne le, da je veliko število izposojenk odločno vplivalo na slovenski besedni zaklad, ne le, da so te izposojenke obenem s krajevnimi imeni dragocena oporišča za zgodovino nemškega jezika — sledovi, ki jih je v obeh jezikih zapustilo sožitje koroških Nemcev in Slovencev, se ne dajo prezreti in pri študiju vsakega izmed obeh teh dveh jezikov se je treba ozirati na celoten kontekst. Razen tega so nam pa koroški slovenski dialekti vse pozornosti vreden primer za jezike, ki so stoletja dolgo takó izolirani po gorovju in po tujejezičnem okolju, da so prisiljeni živeti sami svoje lastno življenje, ki zasluži, da se ž njim pečamo in ga osvetlimo s stališča splošnega jezikoslovja, nezavisno od slavistične oziroma germanistične zveze. Pričujoče delo ima sicer v bistvu slavističen aspekt, ne smejo pa se nikakor pri tem izpregledati ostale vezi z germanistiko in s splošno lingvistiko.

§ 5. Za primer, kakšne so težave, ki nam jih povzročajo sleherni poskus grupacije po objektivnih kriterijih, naj služi ta-le ugotovitev: koroška slovenska narečja nimajo niti ene značilnosti, ki bi bila njim vsem in samo njim skupna. To velja, kakor Lessiak I, 6 izrecno naglašaja, tudi za koroška nemška narečja. Dvajset točk, ki jih navaja Ramovš v svojih „Dialektih“ (3—6) v karakteristiko za koroško-slovensko skupino narečij, ali niso vsem koroškim narečjem skupne, ali jih pa dobimo tudi zunaj Koroškega. Vsak drugačen poskus, da bi se prikazala koroška slovenska narečja kot skupina, mora izpodleteti, pa naj se pri tem oziramo tudi na dejstvo, da vsak Kranjec brez težave spozna Korošca, naj bo le ta doma iz katerekoli doline. To dejstvo ne temelji toliko na besednem zakladu ali pa na posameznih glasovnih posebnostih, pač pa na tistem kompleksnem akustičnem splošnem vtisu, ki vsakemu Kranjcu zadostuje, da spozna koroško poreklo. Ta splošni vtis sestavljajo: stavkova melodija, ritmika, tempo govora, intonacija in tisti elementi, ki jih fonetika pripisuje artikulacijski bazi. V konkretnem primeru je vsako posamezno komponento težko opisati. Tudi sestava teh komponent je malone v vsaki dolini drugačna. Očividno pa mora biti za

Koroško neka specifična glasovna slika, ki karakterizira ta narečja med vsemi ostalimi slovenskimi dialekti. Teh značilnosti, ki se ne dajo registrirati in jih le s težavo opisujemo, ne jemljemo kot pojmovni faktor. Po Bühlerjevi terminologiji nimajo te značilnosti nobene „prikazne funkcije“ (Darstellungsfunktion), in spadajo med tiste glasovne pojave, ki jih K. Bühler označuje kot „apelske funkcije“ (Appellfunktion). Te tako izrazite, a pomena ne izražujoče značilnosti naših dialektov ne spadajo, da govorimo z de Saussurom, „k jeziku“ (langue), pač pa h „govorici“ (parole). Funkcije, ki jih te značilnosti opravljajo, nimajo jezikovnega značaja. Glede na govorno melodiko v ritmu, po tempu, kadenci itd. se govorec drži govornih navad svoje ožje domovine, vse to je takorekoč neko regionalno znamenje kot kmečka noša, domače šege in navade ter podobno. Zato so te govorne navade tako trajne in odporne, Slovenec jih ohrani tudi, če svoj materni jezik zavrže, obdrži jih tudi v tujem jezikovnem okolju. Prav dejstvo, da te značilnosti ne izražajo ničesar pojmovnega, jih odteza kontroli zavesti. In prav zato jih je tudi tako težko prikazati ali popisati; treba se je zadovoljiti kar samo z opisovanjem. Ljudje že sami opisujejo splošen vtis govornice, ko pravijo, da Borovljanci „pojejo“, Podjunčani „sekajo“ itd. Kako relativna pa so taka opisovanja, vidimo po tem, da se Nemcu za koroško slovenščino zdi, kakor da bi jo „peli“ (prim. Lessiak I, 9/1, ki spravlja to „petje“ pomotoma v zvezo z muzikaličnim akcentom; to karakteristično petje zasledimo namreč tudi pri Nemcih iz Borovelj, dasi seveda nemščina nima muzikalnih akcentov).

§ 6. Ne glede na splošni akustični vtis, kakor rečeno, ni mogoče navesti nobenih splošnih značilnosti za vsa koroška slovenska narečja, ki bi jih samo le-ta imela. Imamo pa še drugo pot: slovenska narečja na Koroškem se dajo karakterizirati z vrsto negativnih značilnosti. V koroških narečjih ni labiodentalnega spiranta *v*, kot n. pr. v knjižnem jeziku, deloma na Gorenjskem, v Beli Krajini, na Notranjskem, v kraških in savskih dialektih, v vzhodnem delu južne Štajerske

in v Prekmurju; koroščina nima glasa *t* kot Bela Krajina, Rovte, Istra; koroščina ne pozna „zasoplih“ vokalov *o*, *i*, *u*, *e* kot rezijanščina, na Koroškem ni glasu *y*, ki ga imamo na Krasu in v Istri; prav tako sta na Koroškem neznana istrski mehki *š* in soška glasovna skupina *šč*; koroška narečja nimajo glasu *ü* kot Prekmurci in deloma Dolenjci ter Štajerci; od sosednjih gorenjskih narečij se koroška razlikujejo po tem, da imajo diftonge, dočim je večina gorenjskih dialektov brez diftongov. Vsaka le-teh negativnih značilnosti se dá uporabiti tudi za druga narečja; toda v navedeni sestavi so lastne in karakteristične edinole za koroščino. S stališča opisovanja je taka negativna karakterizacija, ko pogrešamo pozitivnih značilnosti, docela opravičena. Če se postavi karakteristika kakega narečja zgolj na historična načela, preti nevarnost, da se historičnim procesom daje važnost, ki je ti procesi za sedanjo sliko dotičnega narečja nimajo. Recimo, da bi hoteli deliti narečja srednjega Roža po obravnavanju dolgega *é* in bi dejali: v tej grupi je refleks *iə*, v oni pa *i* (*snîex* proti *snîx*); s tem ne bi ničesar povedali o glasovnem sistemu teh narečij, kajti v prvem primeru je *i* nastal iz starega *i* in *y* (*mîza*), v drugem pa dobimo *iə* tudi v mnogih nemških izposojenkah (*riəman*, *hriəs*).

Na glasovnem področju nam je mogoče odkriti dalekosežna skladja med koroškimi slovenskimi in nemškimi narečji. Vsekakor se pa ta skladja nanašajo samo na posameznosti. F. Ramovš IV, 109 pripisuje rožanski uvularni *t̪* nemškemu vplivu, a kako naj si razlagamo, da nima nobeno drugo koroško slovensko narečje uvularnega *t̪*, ko vendar drugod nemški vpliv ni bil nikjer manjši. Nastanek uvularnega *t̪* na Rožanskem je treba iskati brez dvoma v zvezi s prehodi guturalov v tem predelu, kjer sta prešla *g > h*, *k > q* ter se je tako na splošno pomaknila artikulacija nazaj (prim. tudi Ramovš III. 2). Težko bi se dalo utemeljevati, če bi hoteli diftonge *uə*, *iə* v koroških slovenskih narečjih spravljati v kavzalno zvezo s takimi diftongi v nemščini. Kajti tudi po drugih krajih na slovenskem jezikovnem ozemlju, po katerih nemški vpliv ni bil tako močan, dobimo te diftonge, ki imajo svoj izvor v splošni diftongiza-

cijski tendenci slovenskih dolgih vokalov. Nemščina je brez dvoma vplivala na slovenščino tudi v glasovnem oziru, toda ta vpliv se ne kaže na izoliranih glasovnih pojavih; dá se razumeti, kakor je to naglasil R. Jakobson (Remarques, TCLP II), edinole v zvezi s celotnim glasovnim sistemom. Zato, ker se nahajajo glasovi *n, m, l, u, i* v obeh jezikih, ne bo pač nihče sklepal, da obe jezikovni skupini v kakem velikem obsegu soglašata. Bistvene razlike med slovenščino in nemščino so neprimerno važnejše kot pa slučajna soglasja. Obe jezikovni skupini odločilno loči v konzonantizmu razvrstitev šumevcev, ki je izvedena v slovenščini in nemščini po različnih vidikih (v slovenščini nezveneči : zveneči; v nemščini fortis : lenis), v vokalizmu pa zlasti akcent.

Akcent

Besedni naglas

§ 7. Za vsa slovenska narečja je značilno naglašanje; pri tem naglašanju imajo muzikalne višinske razlike v eni besedi odločilno vlogo; slovenščina je „politonična“. Dočim v koroških nemških narečjih glas raste ali pada v sintaktičen ali emocionalen namen (vprašanje, dvom, jeza itd.), pa ima v slovenščini vsaka beseda svojo odločilno melodično modulacijo, „tonski profil“.¹ Različne intonacije, rastoče ali padajoče, utegnejo dvema, sicer enakima besedama dati različen pomen ali jih pa morfološko diferencirati; Sele: *rást* inf. — *rást* subst.; *quás* „klas“ — *quás* „kvas“; *qóapat* inf. „baden“ — *qóapat* sup.; *hřtŭa* „griva“ — *hřtŭa* < nem. Reue; *uás* nom. sg. — *uás* gen. pl. itd. V najtesnejši zvezi z muzikalno intonacijo je v slovenskem kvantiteta vokalov. Tudi v tem je jasen in principialen razloček med nemščino in slovenščino: nemška narečja nimajo proste kvantitete,

¹ S. Pirchegger je pod vplivom Sieversove analize zvoka poskušal dokazati podobne odnose tudi v nemških mürztalskih narečjih. Zavaljo Pircheggerjeve izrazito subjektivne, ušesno fonetične usmeritve, se z njegovo tezo ni mogoče ukvarjati.

trajanje vokalov je podvrženo zakonom delitve zlogov, in sicer so dolžine v odprtih, a kračine v zaprtih zlogih (prim. Lessiak I, 40), v slovenščini je pa kvantiteta prosta, to se pravi, da ni odvisna od nobenega zunanjšega znaka. Načeloma velja to z eno edino omejitvijo: slovenska beseda more imeti eno samo dolžino, ki dobi muzikalno intonacijo (prim. avtor I, 56). Iz tega sledi, da more imeti slovenska beseda en sam naglas, različno od nemščine, kjer sta v sestavah lahko po dve naglašeni mesti in po dve dolžini *šualhaus*, *lōsepuaχ* „Lesebuch“, *špatsirwög* „Spazierweg“ in pod. Prevzete v slovenski kontekst, ohranijo take besede po navadi obe dolžini, a rastočega poudarka more biti samo ena: *tōtqrēpfalc* „Rotkröpfchen“, *pērlhūan* „Perlhuhn“; večinoma pa imamo po dve dolžini v padajočem tonu: *tētunkspatrūla* „Rettungspatrouille“, *šwīthārsōn* „Schwiegersohn“, *mašīnhuēt* „Maschinengewehr“, *pērkfrāīndahāuz* „Bergfreundehaus“, *pāpnklūkər* „Baumspecht“ itd. V Pleteršnikovem besednjaku so te tujeke notirane brez navedbe naglasa, akcentuirani zlog je označen samo z dolžino. Kako naj sodimo o teh sestavljenkah v slovenski zvezi? V slovenščini so nam znane številne sestavljenke, ki se pa, kakor kaže glede na naglašanje drugače ravnaajo kakor nemške. V nemščini nosi *én* del kompozita vedno močnejši akcent, ostali deli imajo kvečjemu postranski akcent, v slovenščini pa imajo mnoge sestavljenke oba akcenta. Prav poučna je v tem oziru slovenska metrika; Prešeren, ki je svoje pesmi sam z naglasi opremil, piše sestavljenke skupaj (*Mokrócvetēče*) ali jih pa deli z vezajem (*cvetēčo-lične*, *krátko-časne*), vedno jima pa postavlja oba akcenta. V Prešernovi umetniški liriki se očitvidno odraža nemški način naglašanja z razlikovanjem med glavnim in postranskim akcentom, kar je sicer slovanščini tuje.¹ V prvih navedenih dialektičnih oblikah z dvema dolžinama so same take

¹ Ruščina ima poleg starih sestavljenk kot n. pr. *богослѡв*, *дровосѡк* nove kot n. pr. *громкоговорѣтель*, *чревовещателъ* „Bauchredner“ *паровозостроѣтельство*. V starejših primerih je univerbizacija popolna, kot se vidi na prvih predtonskih delih sestavljenke; vsi imajo praviloma izpremenjene nenaglašene vokale (akanje); v novejših oblikah pa ni v prvih sestavnih

besede, ki jih ne moremo označati ne kot izposojenke, ne kot tujke. So to nemške besede, ki se v slovenskem kontekstu „citirajo“. Za take „citatne besede“, to je pisec pokazal že drugod (VI, 5 sl.), slovenska glasovna pravila ne veljajo; razen tega se nam pa ti navedeni primeri n. pr. *pâynklûkať* itd. že po tem razodevajo kot docela tuje blago, ko zadržijo *k* v narečju, ki vsak *k* spremeni v *q*.

Naj nam bo na tem mestu dovoljen ekskurz glede na kategorijo o takozvanih slovenskih sestavljenih glagolih z ločljivim prefiksom po nemškem načinu — to kategorijo nemški jezikoslovci pogosto citirajo. Gre za oblike, kot n. pr. *cûə dát* „zugeben“, *lôz iět* „losgehen“, *běq pělát* „wegfahren“, *nâx prít* „nachkommen“, *hôr pělát sə* „sich aufführen“ in dr. Take in enake oblike se navadno navajajo za dokaz, da je nemščina tako močno vplivala na verbalni sistem slovenskih dialektov, da se dá v omenjenem sestavljenem verbalnem sistemu preverb po nemškem načinu od debla ločiti: *čt šđy nâx* „er ging nicht nach“. To trditev, ki jo je prvi izrekel Lessiak (Germ.-roman. Monatsschrift II., 1910, 281), so za njim lingvistično manj upravičeni možje večkrat ponavljali (prim. O. Graber, Volksleben in Kärnten, str. 133; F. Koschier „Der Heimatkreis“, Celovec, zv. 3, 2). V resnici je stvar drugačna. Prav to, da imamo v takih primerih dva naglasa (*lôz iět*) in večinoma tudi dve dolžini (*cûə dát*), kaže, da nimamo opravka z *énim*, sestavljenim glagolom, pač pa z adverbom in glagolom. Zlogov *běq, nax, cuə, loz* itd. ne moremo smatrati za prefikse, prav tako ne zlogov *hôr, sqûəz, dđy, qăn* v zvezah *hôr pělát* „hinauffahren“, *tq ij za sqûəz iět* „es ist zum Durchgehen“, *qăn qidjt* „aussehen“, *dđy prět* „unterkommen“. Ti poslednji primeri so posebno značilni, kajti vsi so prevodi nemških sestavljenih glagolov, kjer je nemški verbalni prefiks postavljen kot adverb zdaj

delih niti akanja niti ikanja, kar nas opravičuje, da postavimo dva naglasa: *paravòzastraifilstva, čřevavíššátif* etc Zdi se, da se taka aglutinacija slovenskemu jezikovnemu občutju upira, pa tako iz tega občutja slovenščina in ruščina obdržita dva akcenta, ki jih varujeta anorganične univerbizacije.

spredaj, zdaj zadaj, kakor je pač vsakikrat zadevni nemški vzorec zahteval. Resnični verbalni prefiksi se od debla ne dajo ločiti, prim. zloge: *za-*, *p̄te-*, *po-*, *o-*, *p̄ta-*, *u-*, *na-*, *od-*, *p̄ri-*, *d̄ar-*, n. pr. *zam̄edit̄a*, *p̄rež̄ūj̄ūat*, *pož̄rt̄at̄a*, *os̄rt̄at̄a* „übel beleumden“, *p̄ran̄est̄a*, *um̄rt̄at̄a*, *odn̄est̄a*, *poq̄ázat̄a*, *p̄arn̄est̄a*, *d̄arb̄átat̄a* „erfragen“ gl. nem. dial. *t̄arfr̄oḡn*. Neutemeljena je tedaj trditev, da se v slovenščini po nemškem vzorcu preverb od debla loči. V navedenem imamo nadaljnji primer za že izrečeno mnenje, da univerbizacija sestavljenih besed ovirata dva akcenta in pogostoma tudi dve dolžini.

Za eno kategorijo oblik pa se zdi, da je proti pravilu, po katerem sme slovenska beseda imeti eno samo dolžino. To so gen. sing. mask. in neutr. adjektivov z *-ā* < *-aha*; prim. Šašel-Ramovš „Narodno blago iz Roža“: *dr̄újā*, *tr̄ětjā*, *bílā* < *bélega*, *mih̄anā*, *hor̄éčā* itd. Take oblike so, ob njih pa obstoje vedno, kakor to na drugem mestu pravilno naglašata tudi Ramovš (III, 15), polne oblike z *-aha*, *-iha* torej *dr̄újaha*, *bíliha*. Sporadični izpad intervokalnega *-h-* je znan samo v nekaterih rožanskih narečjih, tako n. pr. v Slov. Plajberku, je pa omejen samo na manj negovano plast narečja. V ljudski pesmi ne stoji končnica *-a* nikoli kot *stopa*, zmirom je navedena kot *-aha*, *-iha*, kot zvezo to tudi pri Šašel-Ramovšu, 47: „Šr̄íbarja Šr̄ájbarja z *bíliha hr̄áda*“. Zato lahko rečemo, da končnice *-ā* < *-aha*, *-iha* itd., ki so v navedeni folkloristični zbirki transkribirane z dolgim vokalom, ljudje v resnici občutijo kot dvozložne in da bi jih bilo zato bolje zapisati z *-aa*. Drugače je pa v tistih primerih, ko pride naglas na končnico: *samá* za *samega*, *aná* za *enega*, *tá* za *tega*; oba *-aa* sta se tukaj popolnoma stopila v *ā*, kar je čisto mogoče, kajti v teh besedah ni nobene nenaglašene dolžine. Ni izključeno, da nastane po vplivu teh oblik analogno tudi iz drugih genitivov kot n. pr. *bílaa*, *dr̄újaa* sčasoma *bílā*, *dr̄újā*, in na ta način nastanejo nove dolžine v nenaglašeni legi.

§ 8. Muzikalni akcent ne deluje enotno v raznih narečjih. Večina dialektov sledi principu slovenskega knjižnega jezika, in sicer na ta način, da je melodika omejena na naglašeni

zlog. Če ton raste, je druga mora dolgega vokala višja a^a , če pada, pa narobe a_a . Ko ton raste, obsega interval med nastavkom in koncem vokala kako terco; enozložna beseda kot *qrál* se izgovarja v Bistrici n. R. n. pr. z enako intonacijo kot v nemškem zategnjeno, vprašujoče „was?“, ali pa rusko v začudenju govornjeno „что?“ V izoliranih dvozložnicah (če ne stoje sredi stavka) je rastoči ton na prvem zlogu enako realiziran, samo da v nekaterih narečjih drugi nenaglašeni zlog melodijo nadaljuje in jo dvigne celo relativno više nego prvi naglašeni zlog. Beseda *tépa* se n. pr. intonira v Bistrici podobno kot nemško sprašujoče „wirklich?“, ali rusko v dvomu „правда?“. V večini koroških narečij imajo stalne sintaktične enote, kot adjektiv in substantiv, enotno naglašanje: višek tona (in večinoma tudi višek intenzitete) je na drugem, nenaglašenem zlogu prve besede: *dóra* < *dobra* (z dolgim rastočim tonom na deblu) prenese višek tona na končnico, če pride v zvezo kot n. pr. *doṛāyáda* (podjunska dolina), *doṛāyóda* = *dobra voda* (Bistrica). V podjunskih, v vzhodnih rožanskih narečjih in v selskem narečju, vsi zlogi pred iktom praviloma rastejo, za tonom padajo.

Intervali padajočih tonov so nekoliko večji in obsegajo pri izoliranih besedah kako oktavo: *Bûx* < *Bog* zveni v Slov. Plajberku točno tako kot v oderski nemščini izolirano izgovorjeno „*Buch*“. Padec tona doseže ob popuščanju napetosti in intenzitete spodnjo mejo glasovnega registra. V dvo- in večzložnih besedah s padajočim tonom na nezadnjem zlogu ton seveda ne pade takoj na spodnjo mejo glasovnega registra, ampak polagoma drsi navzdol. Besede kot *pomatānča*, *pānôyca*, *čaljšānaq* se v izoliranih oblikah po izgovoru ne razlikujejo od naglasa v knjižni slovenščini. Ta intonacijska krivulja se krije z intonacijsko kurvo nemških besed, zato je P. Lessiak v teh primerih slišal „raven ton“ (I, 44/1), to se pravi ton, ki ni vzbujal njegove pozornosti, ker je bil enak nemški normalni t. j. padajoči intonaciji.

§ 9. Razmerje, opisano v § 8. velja, kot rečeno, za večino slovenskih narečij na Koroškem, tako za podjunsko dolino,

za vzhodno rožansko, za narečja v okolici blaškega jezera, za kraje na severu Vrbskega jezera in za ziljsko dolino. Srednji Rož t. j. Dravska dolina med Žihpoljem na vzhodu in Štebnom na zahodu ter narečja južno od Vrbskega jezera se pa pri dvo- in večzložnih besedah glede na akcentuacijo ravnaajo drugače. Pri izoliranih, „leksikalično“ izgovorjenih dvozložnicah se pre-dene višek tona in z njim tudi višek intenzitete na zadnji zlog, pri tem pa dolžina naglašene-ga vokala ostane, prim. Rožek: *qóža* zveni kot *qóžã*; ta -ã se celo više in intenzivneje izgovarja. To ponazorimo tako, da označimo dolg zlog s črto ¯, s piko * pa kratkega. Oblika *qóžã* dá to-le sliko: /*. Primerov nabere-mo po volji: *žhãncã*, *štyã*, *túdã*, *çttã*, *tãcã*, *mlíqõ*, *stídã*, *õqnõ* pl., *nízãq*, *šítřõ* < *hitro*, *něsũ* < *nesel*, *brãdã*, *ãpnõ* itd. Po akustičnem vtisu tega naglasnega tipa prevladuje končni zlog nad debelskim in se ne dá kar nalahko določiti, na ka-terem zlogu je glavni ton. Nekateri raziskovalci postavljajo za ta tip dva naglasa, prim. F. Ramovš III, 14 „Akcent-ski tip“ je rožanskemu narečju znan, *měšã*, *věčã*“. P. Lessiak, ki je svoje slovenske dialekte proučeval po večini v Kostanjem, kjer je rastel, in v Kotmari vesi, kjer je imel sorodnike, je slišal akcent samo na zadnjem zlogu; odtod tudi njegova transkripcija ra-stočega tona kot *tátã*, kjer pomeni Lessiakov akut * glavni po-udarek, t. j. višek tona: *hyãštr* „Pflaster“, *žãmãt* „Sammet“, *hãmr* „Hammer“ (I, 44/1). Obe interpretaciji, Ramovševa, ki postavlja oba akcenta, kot Lessiakova z enim samim na kon-čnem zlogu, sta po objektivnih dejstvih opravičeni. Ustre-zata tistemu nepristranskemu akustičnemu vtisu, ki ga po-slušalec dobi za ta akcent-ski tip. Za subjektivno doje-manje ljudi, ki govore ta narečja pa veljajo drugačni vidiki kot za „ušesno fonetiko“; melodični višek na končnem zlogu je zanje samo mehaničen in sam po sebi razumljiv pojav, ki spremlja rastoči ton na debelskem zlogu. Da je stvar res taka, da velja govorc-u dotičnih centralno-rožanskih na-rečij z rastočim tonom intonirani zlog res kot naglašen, to se pravi iktičen, to se nam pokaže pri sledečem razmotri-vanju. Veliko število novejših in najnovejših izposojenk iz

nemščine ima v slovenščini gornji naglasni tip \nearrow . To niso samo besede, ki so iz nemških dialektov prevzete v slovenščino, ampak tudi mnogoštevilni moderni izrazi, ki so prišli v slovenščino iz občevalnega jezika železničarjev: *púfâr*, *šųélar* „Schwelle“, ali pa starejše oblike kot *hlájzə*, *štáubə*. Vse te besede se v nemščini naglašajo na debelskem zlogu. Bilo bi brez nadaljnega mogoče, da bi bile te besede prevzete v slovenščino s padajočim tonom na prvem zlogu, kajti nemško naglašanje, kot smo že ugotovili, slovenski padajoči intonaciji še najbolj ustreza. V zvezi s slovensko-nemškimi zakoni za tuje naglase, ki jih obravnavamo na drugem mestu (gl. doli), spadajo te besede v kategorijo rastoče intonacije. Ker so v drugih narečjih, n. pr. v Tinjah, te oblike vedno baritonirane in imajo rastočo intonacijo na debelskem zlogu: *púfar*, *šųelar*, *hlájzə*, *štáubə*, ne da bi se slišal kakšen stranski naglas na končnem zlogu, smemo sklepati, da je tudi jezikovno zavestno ljudem zgoraj navedenih narečij (srednji Rož), naglašanje \nearrow ali $\acute{\text{v}}$ samo svojevrstna realizacija rastoče intonacije prvega zloga. Ton, ki raste že v prvem (in dolgem) zlogu, doseže svoj višek šele v prihodnjem. Pri tem pa ne gre za absolutno višino kakega zloga, važno je dejstvo, da obstoji med nastavkom in koncem zloga razlika v višini tona.

V tem rožanskem kraju so zastopani akcentski tipi *nohá*, *žaná*, *məhųə* < *megla*. Za ta narečja se navadno pravi, da so ohranila v navedenih tipih praslovansko oksitonezo. Tu se slišijo razen tega tudi stare oksitonirane besede z dolžino na debelskem zlogu, n. pr. *stídə* < *srédə*, *mlíqŷ*, *tráųə* itd. S starimi oksitoni so se pa akcentsko strnila tudi stara baritona tipa *kráųə*, *létŷ*, *tŷčə* (same staroakutirane oblike). Ali naj zato govorimo o nekem splošnem „premiku naglasa“ $\acute{\text{v}}$ v $\acute{\text{v}}$ v $\acute{\text{v}}$ v teh narečjih? Glede na naglašanje na srednjem Rožanskem moramo najprej ugotoviti, da tukaj nimamo opravka z rastoče intoniranimi zlogi, ampak z rastoče intoniranimi besedami, ki od začetka do konca muzikalno rastejo in dosežajo višek šele na zadnjem zlogu. Ikličén je pa edinole dolgi zlog, a če tega ni, je ikličén občuten zadnji zlog.

Za govorca naših narečij je v besedi *hláizə* pač prvi zlog naglašen, zato smemo reči, da tudi iktičen, dasi je objektivno višek intenzitete na zadnjem zlogu.

Kar smo doslej povedali o intonaciji in o akcentu v teh srednjerožanskih narečjih, velja samo za izolirane besede, leksikalčno rabljene, torej za takoimenovano „povedno obliko“. V stavkovi zvezi se namreč tonski profil znatno izpremeni. Poleg „povedne oblike“, *uŕda* /^{*} stoji v stavkovi zvezi drugi akcentski tip: *pər tam qoritə iŕ dərə uŕda* \.; poleg *stāua* z rastočim tonom stoji na koncu stavka *onə iŕ stāua* s padajočim. Gen. sg. *qŕna* v „povedni obliki“ odgovarja *qŕna* v stavku: *ti pāuŕ pa čĕma qŕna*. Intonacija se ne izpremeni samo v povednih, marveč tudi v vprašalnih stavkih, prim. *cŕqlĕ* : *cĕ pa sŕ tŕŕĕ cŕqlĕ*? Tudi v predikativni obliki adjektiva zasledimo takšno izpreminjanje: *tĭ štŕŕqa cĕsta* (izolirano je: *štŕŕqa, cĕsta*) poleg *cĕsta iŕ štŕŕqa*; *tĭ ũsŕŕqa bŕĕza* : *bŕĕza iŕ ũsŕŕqa*. Tu gre očitvidno za menjavo med rastočim in padajočim tonom, ki je znana tudi iz drugih narečij in je lastna tudi knjižnemu govoru (Ramovš, ČJKZ VII. 167).

§ 10. V večzložnih besedah je stvar malo bolj zapletena. V tro- in večzložnicah z rastočim poudarkom na predzadnjem zlogu, ki je dolg, ostane fonetični „postranski poudarek“ na zadnjem zlogu besede: *nahrāužnŕ, casārĭā, pšĕnicā, dtuxtĭnā, pŕsŕdĕt, lasicā, ŕbdĕŕuŕt* „strojiti“, nom. pl. *šĕmĕlĕ, pŕapĕlicā, žĕbrātĕ* „moliti“, *nasŕāstnŕ* „geil“, *poŕāqā, tabĕtnāqĕl*, gen. sg. *pĕtĕlĭnā, žaŕbĕjā, calāqā, dĕhŕĭjā*. Tonski profil vseh teh besed se dá shematično izraziti z /^{*} ali /^{*} in zopet se more dolgi zlog občutiti kot naglašen.

Ako je v tro- ali večzložni besedi dolžina na predpredzadnjem zlogu, se tonski profil besede spremeni, če je cela beseda rastoče tonična. V tem primeru se izgovarja predzadnji kratki zlog globočje in višek tona je na zadnjem zlogu: *u hār-tĕlnĕ* /^{**}, ali je pa tonski višek na predzadnjem zlogu in se temu primerno zadnji zlog globočje izgovarja: Bistrica: Ill. plur. pres. *mĕclāiŕ, pužĕŕāiŕ* /^{*} *pŕšlāiŕ, ũŕžāiŕ, ũĕžāiŕ, bŕĭiāiŕ, ŕĭžāiŕ*; inf. *tāstĕtĕ* ali *tāstĕtĕ, smŕdātĕ* ali *smŕdatĕ, čĭpātĕ* in

čipatā < *kypēti*; nom. plur. *dīstālnā* in *dīstelnā*. Tonski profil takih tro- ali večzložnih besed z rastočo intonacijo se dá fiksirati muzikalično, v srednji glasovni višini, s toni *g* – *e'* – *c'*. V posameznih narečjih, n. pr. Žihpolje, Ledenice, Podgorje, Šmartin pri Töllersbergu je srednji zlog muzikalično najnižji. Vendar ohrani cela beseda po svojem značaju rastočo intonacijo. V primeru *bē̇barcā* < *veverica* je prvi dolgi zlog rastoč, srednji *a* je za oktavo nižji, končni *-a* pa za seksto višji kot prvi zlog. Nadaljnji primeri: *márnuuāt* „govoriti“, *uásliuācā*, *srákolāč* (Šmartin); *búclatā* „Zigaretten drehen, nem. dial. *wüt-seln*“, *hácapēč* „Hagebutte“, *máukelnā* „Stachelbeere“ (nem. dial. *māuhale*, tudi *maitškale*, kar veže P. Lessiak I, 95 s svn. *máxits*), *ripselnā* „Johannisbeere“, *smúqalcā* „jagodica“, *hrā-cincā* nem. Oratschitzen (kraj. ime), *lósancāx* < *Lastenzug*, *smān* *uūz nabásalā*, *nōkhelnā*, z aspiriranim *kh*, kot v nemščini, *hē̇rpatī̇* „Herberge“, *háizəlīāq* „Kot“ k nem. dial. *Häusel* = *Abort*, u *bē̇řtatā* „Werkstatt“, *uásacā* „Wiesel“, *pošūátatā*. Naš znak " na koncu izglasa pomeni muzikalični višek. V štirizložnih besedah imata oba srednja zloga nizek ton, če prvi dolgi zlog in s tem cela beseda raste: *hrānzəlnuī̇* —••, tudi *hrāndəlnuī̇* „Preisselbeeren“. Tonski profil vsake besede je prav izrazit in muzikalični višinski intervali med posameznimi zlogi v ožjem jezikovnem okolju skoraj da nikoli ne kolebajo. Pisec je vpraševal v Ledenicah skupino šolskih otrok, ki so odgovarjali vsi v zboru, unisono. Pokazalo se je, da so bile muzikalične intonacije pri vseh zastopnikih te generacije enake.

Padajoče naglašene besede imajo drugačen tonski profil, glas pojema od začetka do konca: gen. akk. sg. *iřhəlna* od *iřhəl* „Reh“ zveni —••, *iřnarīa* „januarja“, *žāubərna* itd.

§ 11. Pravilo o slovenskem naglašanju smo tako-le formulirali: vsaka beseda ima eno samo dolžino; v vsaki besedi, ki ima dolžino, se le-ta občuti iktično. Ta temeljni zakon velja tudi za tista narečja, pri katerih se dasta ugotoviti po dve naglašeni mesti. Če beseda dolgega zloga nima, naglašajo ta narečja, kakor tudi knjižna slovenščina, zadnji, oziroma edini zlog v besedi (prim. avtor Slavia XIV, 47). To pravilo velja

tudi za srednji Rož. Tam se govori: *məhyā, təmən, təmnā, stəzdā, na pīstē, usqā, təmnqtā, rəšatē* itd. Znak " pomeni muzikalni (in hkrati intenzitetni) višek, ne znači morda padajočega značaja zloga, kajti navedena narečja v kratkih zlogih ne razlikujejo raznovrstnih intonacij. Tako tudi v tistih narečjih, ki v danih primerih nič več ne naglašajo ultiime, ampak penultimo *məhyā, təmən, stəzda* itd. (celovška okolica, vzhodnji Rož, zahodna Podjuna) iktični zlog ni ne padajoče ne rastoče naglašen: glede na muzikalno intonacijo so vsi kratki zlogi nevtralni. Kjer prevladuje v primerih kot so *nqhā, žanā, məhyā* naglašanje ultiime, torej na srednjem Rožu, smemo to naglašanje ultiime opisati kot mehanično speljavo rastočega tona v takih besedah, ki nimajo dolgega zloga. V teh primerih raste tudi melodija besede *žanā* .*, *təmnqtā* .* in tonski višek je, kot v vseh rastočih besedah (*zblzdā* /) na zadnjem zlogu. V tro- in večzložnicah se izražajo tudi „postranski naglasi“, ki pa so semantično in fonološko brez pomena. Povzročajo jih večinoma zunanje, kontekstne okolnosti v stavkovi zvezi; ti naglasi so takorekoč parasiteski (prim. tudi Ramovš III, 15: „Trozložnice s končnim poudarkom dobivajo pogosto na prvem zlogu postranski poudarek (kratkega rastočega), ki že večkrat prevlada in v takem primeru se zlog podaljša“). Zavoljo posebnosti slovenskega stavkovega akcenta in stavkove melodije se besede vklepajo v stavkovo melodijo in pogosto nastajajo (muzikalne) postranske intonacije. V splošnem je pa treba ponovno in z vsem poudarkom ugotoviti, da se kratkih zlogov v naših narečjih politonija ne tika. V tistih narečjih, ki jim je lasten akcentuacijski tip *təmən, žanā*, ostane oksitoneza tudi pri vseh drugih besedah, ki nimajo nobenih dolgih vokalov: *pačanā, ub dasatəx*. To nam ravno kaže čisto mehanično speljavo akcenta, ki pada vedno na zadnji zlog, kadar beseda nima nobenega dolgega vokala. Fonološka irelevanca postranskih tonov izhaja že iz dejstva, da ti toni nastajajo, ne da bi kalili besedni smisel. O kakšni redni glasovni zakonitosti v primerih, kot je *pačanā* poleg *pačanā* ni govora. Da bi nesporno ugotovil pravo in edino veljavno naglasno mesto, je

pisec v dvomljivih primerih metodično tako-le dejal: vprašal je poroka, ko mu je le-ta izgovoril besedo *pačana* in jo je pisec izgovarjal za njim ter naglašal najprej na prvem, potem na drugem in končno na zadnjem zlogu, kateri izgovor je pravi. Vselej je dobil potrdilo, da je pravilen samo izgovor *pačanā*.

Z izjemo brdskega narečja v ziljski dolini, ki ga je opisal I. Grafenauer (JA XXVII, 195), ni, vsaj na Koroškem ne, kolikor smo mogli dognati po gradivu, ki nam je na razpolago in po lastnem izpraševanju, niti enega narečja, kjer bi si stala nasproti kratkorastoči in kratkopadajoči akcent, to se pravi, kjer bi muzikalična intonacija na kratkem zlogu dva homonima po pomenu besede razlikovala (*tēt* = A : *tēt* = B). Zato je pa edina piscu znana izjema — selsko narečje — že iz tega razloga pozornosti vredna. Ne da bi se sedaj bliže pečali s pogoji, pod katerimi je v tem narečju kratkorastoči akcent nastal, si zapomnimo, da stoji lahko v vseh tistih pozicijah kot kratkopadajoči (en sam zlog, oksitoneza, baritoneza), da stoji torej kratkemu padajočemu nasproti. Po svoji realizaciji je selski kratki rastoči ton intenzivnejši kot kratki padajoči. Ker mu je za porast glasu dano samo trajanje kratkega vokala, se jako naglo dvigne in to s precejšnjim intervalom med začetkom in koncem, tako da pri mnogih govorcih doseže najvišjo mejo glasovnega registra. Slišati ga je posebno razločno v sicer enakih besednih parih: *iāx* < *igō* : *iāx* < *jūg*. Pa tudi tedaj, ko se vokalna kvaliteta pod tem novim, kratkim rastočim tonom spremeni, kot n. pr. *qōu* < *kolō* : *qōu* < *kōt*, je razlika v naglašanju prav očitna. Posebno pogosto razlikuje kratki rastoči akcent sing. in plur.: *bōb* – *bōb*, *quōp* – *quōp*, *pās* – *pās*. Dalje alternira tudi z dolgim rastočim tonom *quās* < *klas* : gen. plur. *quās*, *hōzən* adj. mask. : *hōzən* adj. neutr., *scāt* sup. : *scāt* inf., *stāra* f. : *stār*. V stavku se kratki padajoči ton pogosto menja s kratkim rastočim in daje posameznim besedam emfazo: *nās smō u cīrḡəl bāl*, toda *nās buš to narḡadu?* (danes, a ne jutri?). O posebnostih selskega kratkega rastočega tona razpravljamo še podrobneje v historičnem delu in v oblikoslovju.

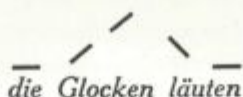
Strnimo še enkrat prav na tesno najvažnejša pravila o kvantiteti in o akcentu v slovenskih koroških narečjih. Vsi dialekti razlikujejo med melodično rastočo in padajočo intonacijo na dolgih zlogih. Vsaka beseda ima eno samo dolžino, in na njej je vedno iktus. Sestavljene „citatne besede“ iz nemščine so samo navidezne izjeme, kajti oba člena sta le rahlo vezana in se univerbizacija ne dá ugotoviti. Na srednjem Rožu ne razlikujejo samo rastočih in padajočih zlogov, ampak tudi rastoče in padajoče besede. Tu se prenaša rastoča melodija tudi čez iktični zlog na sledeče zloge. — Če kaka beseda nima dolžine, je iktus na enem izmed kratkih zlogov, a ta iktični kratki zlog ostane glede na muzikalno intonacijo nevtralen. Srednji Rož vse take besede oksitonira, kar fonološko pomeni, da v teh besedah iktus nima leksikalne funkcije, ampak predstavlja samo mejno znamenje (signal) med posameznimi besedami, kot v češčini ali poljščini. Pač pa poznata kratki rastoči ton ziljsko narečje Brda in selsko narečje, seveda vsak pri posebnih pogojih.

Stavkov akcent

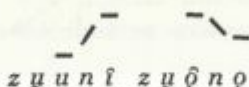
§ 12. Za slovenski govor na Koroškem je razen posebne ritmike karakteristična že omenjena modulacija glasu — „petje“. Ni lahko zajeti in grafično ponazoriti vseh posameznosti tega stalnega moduliranja. Kompleks vseh vprašanj stavkove melodije je pa tudi v tako ozki zvezi s sintakso, da se dá brez pogleda na to, doslej še tako malo raziskano gramatično področje, težko razvozljati. Ker nam manjkajo kakšna prejšnja dela, so naši primeri, ki jih tu uporabljamo, bolj priložnostnega značaja.

Navadni slovenski povedni stavek se od nemškega ali ruskega razlikuje po tem, da v slovenščini na koncu stavka glas ne pada do skrajne nižine glasovnega registra. Poglejmo primer: melodični tok nemškega stavka „*die Glocken läuten*“, govorenega kot mirna stvarna ugotovitev, se dá nekako tako-le opisati: ton ima nastavek na skrajni nižini glasu, doseže v drugem (nenaglašenem) zlogu substantiva najvišjo normalno

lego glasu, a takoj spet pade v drugem stavkovem taktu; glagolova končnica se govori zopet v indifirentni, globoki legi glasu:

V bistriškem narečju se ta stavek po slovensko glasi: *zʏunf zʏŏnŏ*. Ton tudi tukaj pričinja rasti, a ostane pri drugem zlogu prve besede na srednji višini, v tej višini pričinja glagol in pade za oktavo, a ne doseže indifirentne spodnje lege glasu.

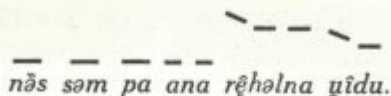

Vidimo, da popularni izraz „petje“ ničesar ne pomeni, kajti v nemškem ali pa ruskem povednem stavku je amplituda med višinskim in nižinskim tokom glasu mnogo večja: ona raste od najnižje meje do najvišje in se zopet vrača k skrajni nižini. Slovenski stavek do najvišje lege glasu sploh ne pride, a na koncu stavka se glas ne povrne v mirno lego. Lahko bi se celo reklo, da je slovenska melodija mnogo bolj monotona. A prav to, da na dveh sosednjih zlogih ton na enaki višini traja, kakor tudi to, da stavkova melodija pred končno pavzo ne pada, napravlja na Nemca (pa tudi na Rusa) vtis nenavadne modulacije glasu — „petja“.¹ V daljšem povednem stavku nosi v nemščini in ruščini *éna* beseda glavni poudarek. Nemški stavek „*ich habe /heute/ ein/Reh gesehen*“ se deli v štiri takte — prvi trije so rastoči, zadnji je padajoče intoniran. Beseda „*Reh*“ se govori v relativno najvišji legi glasu.

¹ Pri tem je brez pomena, ali je v „povedni obliki“ zadnja beseda rastoče ali padajoče naglašena; pred pavzo se obe intonaciji strneta v padajočo.

V Bistrici je ta stavek po slovensko tak-le: *nās sām anā rēhəlna ŷīdu*. Prve štiri besede (pet zlogov) se govorijo v najnižji legi glasu brez kakšne glasovne modulacije; dolgi vokal besede *rēhəlna* se pričinja mahoma v precejšnji višini in pade za kako terco, na tej višini ostaneta naslednja dva zloga (*-həlna*), naslednja beseda pade spet še za terco. A indifirentna najnižja lega zopet ni dosežena.

nās sām pa ana rēhəlna ŷīdu.

Kakor da bi se pelo, se tudi tukaj dozdeva zato, ker glas pri več zlogih ostaja v višji legi, kar je Nemcu ali Rusu nenavadno. Na žalost pisec ne more dopovedati vtisa, ki ga ta melodija napravlja na Kranjca. Avtorju, ki je Rus, se zdi „petje“ tudi ljubljanski govor, dasi v nekem drugačnem smislu kot pa koroška slovenščina.

Nadaljna posebnost stavkove melodije v naših narečjih je ta, da se besedni in stavkov naglas ne skladata. Tega ne opazamo povsod. Večkrat ima sintaktično najvažnejša beseda poudarek tudi v stavku: *tam pa čī ŷōča*, „tam pa *ni nič* bička“ (*čī = nič ni*); najvažnejša beseda *čī* je tudi v stavku relativno najmočnejša in najvišja. Nasprotno imamo pa primer *jez u moŷemə hārtəlno čēmam hrāxa*, kjer je sintaktično važna beseda *čemam* (= *nič nimam*) preglašena s parasičnim akcentom na drugem zlogu besede *hārtəlno*. V tekočem govoru se ti nepričakovani viški prav ostro odražajo in nikakor ne ustrezajo smiselnemu poudarku besed.

Naše navedbe se omejujejo na neafektiran dialog. Prodirni fonetski raziskavi stavka bi moral biti za podlago temeljit študij o emocionalno različno barvanem govoru (obžalovanje, razburjenje, ironija, dvom itd.), kar je pa mogoče samo z gradivom lastnega maternega jezika. Zato se bomo utesnili samo na par opomb o vprašalnih stavkih. Znano je, da nemščina, ki se v tem strinja z ruščino in z mnogimi evropskimi jeziki, s padajočo intonacijo signalizira pavzo, rastoča intonacija pa

v govoru napoveduje, da še nekaj sledi.¹ Pojemovno je vprašalni stavek del govora, ki zahteva dopolnitve, nadaljevanja, ki čaka torej na odgovor. Zato tudi vprašalna intonacija v nemščini, kakor v mnogih drugih jezikih, raste. Razpravljajoč v naglašanju preprostih povednih stavkov v koroških narečjih, smo dejali, da glas pred pavzo sicer pada, a skrajne nižine glasovnega registra ne doseza, ampak takorekoč obstane na pol višine. Intonacija rožanskih narečij pa v vprašalnih stavkih ne raste, kot večinoma v evropskih jezikih, ampak pada in sicer do skrajne nižine normalnega glasu. Vprašanje *qâi?* zveni približno tako kot nemški odločni „*nein!*“ Melodična kadenca padajoče vprašalne intonacije je tem večja, čim ostreje je vprašanje zastavljeno. Primer: vprašani vprašanja ni razumel. Njegov *qâi* se prične v normalni legi glasu in pade za kako oktavo. Vprašanje se mu ponovi, a zopet ni razumel in drugič vpraša *qâi*, topot prične više kot prvič, za kako kvinto više; če pa še tretjič vpraša, preleti njegov zategnjeni *qâi* celoten glasovni register, od najvišje do najnižje lege. Zanimivo je, da je povedni *qâi* rastoče naglašen! Dialektologu je jako težavno zbrati obsežno gradivo za proučevanje vprašalnega stavka. On je sam vedno v položaju vpraševalca in le poredkoma mu je dano, da sliši celotne vpraševalne stavke. Ti redki primeri naj strukturo stavkovega naglasa v rožanskih narečjih samo v obrisu nakažejo.

Vokalizem

§ 13. Selsko narečje razlikuje, kakor vsa druga slovenska narečja, med dolgimi in kratkimi vokali. Razmerje med trajanjem kratkega in drugega vokala se od primera do primera pregiba, a je prav očitno tudi v tekočem govoru. Lahko rečemo, da so dolgi vokali vsaj dvakrat tako dolgi kakor kratki, da se pa ob gotovih pogojih, v emfazi, utegnejo še podaljšati, dočim kratki vokali tega ne morejo: le-ti so po svojem bistvu

¹ Prim. S. Karcevsky „Sur la phonologie de la phrase“, TCLP, IV, 188 sl.

za razliko proti dolgim vokalom punktualni, a dolgi se dajo zajeti kot linearni.

Selsko narečje ima dolge vokale samo v iktičnih zlogih z rastočo ali padajočo intonacijo. Nenaglašene dolžine, kot jih imajo, kakor se zdi, posamezna rožanska narečja, n. pr. slov. Plajperk (*drújâ, hûdtm*) so selskemu dialektu docela neznane.

Dolgi zlogi z nazalnimi konzonanti (*n, m, l*) se lahko izgovarjajo nazalirano, vendar je nazalizacija več ali manj fakultativna posebnost izgovora, ki je nimajo vsi govorce in ne v vseh primerih. Vsekakor daje pogoj za nazalni izgovor sosesčina nazalnega konsonanta: *nûêc, mûxa, mêast, snîex, sîN, jmêa, nqâša, mêtua, mqrâm* itd.

a

Naše narečje pozna dva *a*, le-teh eden (navadni „italijanski“ *a*) je lahko v dolgih in kratkih zlogih, drugi pa (palatalni *α*) samo v kratkih rastočih zlogih. Nenaglašeni zlogi imajo samo čisti *a*, v poziciji pred iktusom kakor tudi v poziciji za njim.

1.) Dolgi rastoči: *brâtêr, žâba, qrâua, urâna, háhoca* < jagodica, *hábouq* m. < jabolko, *qrâl, hápæn* m. < apno, *qrâdêq* < kratek, *hábe* Plet. *hába, hána* „Ana“, *mâlĭ, qâtĭĭ* „Katarina“, *hânza, páyêl, láĭžna, qrâmar, marâqêl, ráca, qonârĭa, hábêx* (navadno kar roparsko ptico pomeni), *háqsna* Achse, *poĭqâna, pomařâĭqa, máq, fáncat* Plet. *fancelj, fárož* Pfarrhaus, *hámpĭzæn* < Amboss, *žnábu* „Schnabel“, gen. sing. *hyáža, xrâna* h *xrân*, nom. pl. *háms* Gemse, *râst* inf., *cáhøn* Zeichen, *prâĭhat* „udeležiti se procesije Rešnjega Telesa“ prim. n. *prangen*.

2.) Dolgi padajoči: *hrâd, mâčqa, câĭt, râst* subst., *yâs* < las, *obuâq, muâd, prâx, quâs* „kvas“ in „klas“, *namâræn, pâmjĭt, hânĭž, pâpjž, mâřta, bâřba, pâula, mâřqĭ* „Markus“, *pâĭtêl* „Beutel“, *sâdĭ, câĭzêlc, hâd, šřâuba, nâhêlc, hâz* plin, *háms* nom. sing.

3.) Kratki rastoči: u *hràd*, u *hràx*, u *mràz*, *pər mràc*, inf. *sràt*, *scàt*, *qàtt* kaditi, *ràq*, *stràšən* n., gen. plur. *quàs* < *klasī*, *žuàq* „Schlag“, *sàn* „sani“, *ràl*, *hyàž*, *hàd*, nom. pl. za *hād*, *zhàbljn* < izgubljen, *uqàp̄* < vkup, *uàš* nom. plur. k *všb*, *uàx* < uho, *màs* < meso.

4.) Kratki padajoči: *mràq*, *stār*, *pràx* < prag, *rād*, *nām*, *nāš*.

5.) Brez naglasa: *namāzana*, *zarūqana*, *natyūčjna*.

o

Selsko narečje loči tri različne o. Diftong *qa*, ki ga nekateri izgovarjajo kot *oā*, je lahko samo v dolgih zlogih. Oba ostala glasa, odprti *o* in ozki *o* stojita pa lahko v dolgih in v kratkih zlogih.

1. a) dolgi rastoči: *qōaža*, *sqōarija*, *nōaša*, *rōaža*, *qīqata*, *qani* „odojek“, *zōatəl* Sattel, *pōašlīm*, *hōarijīm* < orjem, *hōaba*, instr. sing. *a-* debel: z *rōqōa*, z *uōdōa*, z *brādōa*, inf. *qōapat* „kopati se“, *tōača*.

b) dolgi padajoči: *zōaft* Saft, *lōaz* Los, *trōast* Trost, *nōat* Not, „viel Arbeit“, *nōatəž* (pomeni isto), *hōas*, *qōat*, *hauōab*, *quōap*, *sōad*, *zōab*.

2. a) dolgi rastoči: *smōya*, *uōda*, *nōha*, *qōsa*, *hōhīl̄* > ogenj, *qōrəl* < Karl, *šnōya*, *bōlar* < Waller; gen. sing. *snōpa*, *bōba*, *quōpa*, „klōpa“, *hrōba*, *sqōrca*, *uōna* nem. Lohn, *qnōfa*, *stōrža*, *trōta*, *otrōqa*; *šōha* Plet. šoja, *nōya*, *šrōqa*, *usōqa*, *pōstju*, *qōmat*, *bōhat*, *mōqa*, *rōqa*, *hōru* < orel, *bōndliha* < Wandlung.

b) kratki padajoči: *bōb*, *quōp*, *snōp*, *hrōb*, *qōl̄*, *dbōr*, *otrōq*, *šrōq*, *qbōq* in *ubōq* < *globok*, *sōy* < *siv*, *nōy*, *hōqən* m. < okno, *qnōf*, *qrōf*, *uōn* < Lohn, *trōt*, *šyōx* < schwach, *stōrž*, *qōy* < kol.

3. a) dolgi rastoči: *uōla* < volja, *prōsəm*, *hōsəm*.

b) dolgi padajoči: *štōrqua*, *dōhtar*, *hrōb* nem. *grob*, in vsak dolgi o pred istozložnim *y*: *dōyx*, *žōyuna*, *mōyžar*; dalje *bagōn*, *fōrštant* itd.

c) kratki rastoči: nom. plur. *bōb*, *quōp̄*, *snōp̄*, *uōl*, *hrōb*, *qōl̄*, *dbōr*, *otrōc*, *uōz*, *nōs*, *mōst*, *rōl* k nom. *rūax*, *hōrəl* < orli, *qōl* < koli, *hōhīl̄*; — *qōy* < kolō, *hōq* in *uōq* > okō, plur. *hōc* < oči,

hòs < gosi, *zòb* < zobje; — imperativ: *mòuz*, *qòpəl* „grabe“; — neut. adj. *hòst*, *tòpu*, *hròzən*; — inf. *pròst*, *nòst*; — *hòtl* < hoteli; — nom. plur. *qnòf*, *qròf*, *uòn*.

d) brez naglasa: *potòqa* (nom. *pòtaq*), *qonára* kanarček, *potéqa* apoteka, *pobóžən*, *fáròž*, *brítóf*, *čoparnija*, instr. sing. *moqóqa*, *roqóqa*. Vsak nenaglašeni *o* je *u*-ju zelo podoben, tako da se izgovarja pogosto tudi nenaglašeni *u* kot *o*: *orřəs* > vres „resje“, *obòq* in *ubòq* < globok.

e

Kakor imamo v našem narečju tri različne *o*, tako ima tudi *e* za vse tri odgovarjajoče foneme: diftong *ea* (ali *ěā*), ki stoji samo v dolgih zlogih, in odprti *e* ter zaprti *ě*, ki sta lahko oba v dolgih ali kratkih zlogih.

1. a) dolgi rastoči: *léat* m. < leto, *méast* m., *uěatər*, *séamj*, *rěap*, *Sěalj* krajevno ime, sedež našega govora, *horěau*, *ljetěau*, *měaua*, *njbéasax*, *bčěaua*, *tj šěast*, *tj séadəm*, *lěača*, *žěatu* fem., *pěata*, *iměana*, *tjlěata*, *žřjběata*, *ošěat* < ušes, *uěazjm*, *oděahnjm*, *měáčjm*, *počěanjm*, *lěadər*.

b) dolgi padajoči: *děan*, *uěas*, *měax*, *lěad*, *iměa*, *na žěatu*, *qorěan*.

2. a) dolgi rastoči: *sěstra*, *mětua*, *pšén* m., *žěna*, *čěu* m., *mědujd*, *mjduděda*, *lěljn*, *ljlěna*, *řměn*, *řměna*, *něsjm*, *těpjm*, *pěčjm*, *měljm*, *řšět*, *těbj*, *plěđjm*, *pěta* „Ferse“, *měja*, *lěčmjn*, *lřčměna*, *lětjt*, *sěđjt*, *orěmj*, *žřěbj*, *šųelər*, *potéqa*.

b) dolgi padajoči: *qřalěstu*, *čěšěna*, *zřljn* n., *mlěn* n., *napojěn* n., *pěřj*, *pěč*, *nděla* „teden“; akk. sg. *žěn*; *plěx* Blech, *qonujxtěř* „konduktar“.

c) kratki padajoči: *hlěb*, *děd*.

3. a) dolgi rastoči: *prědha* „pridiga“.

b) dolgi padajoči: *hětər* Eiter, *lěrər* Lehrer.

c) kratki rastoči: *ščěra* < hči, *zěmua* < zemlja, *urěməna*, *pěljm*; imperativ: *pěč*, *řěč*; inf. *hodřět*, *zapřět*, *zaurřět*, *požřět*, *umřět*.

4. V nenaglašeni poziciji dá vsak *e* glas *i*, napet in moten glas med *e* in *i*, ki stoji tudi za nenaglašeni *i*: *ičmĭn* — *ičmĕna*, *mĕduĭd* — *mĭduĕda*, *iĕljn* — *iĭljĕna*, *háĭcj* < jajce, *ĭmĕa*, *tĭlĕsa*, *dřĭjuĭasa*, *nĭbĭasa*.

ě

Večina rožanskih narečij pozna glas *ě*, napet srednji vokal, ki napravlja nekako tak akustičen vtis kot nemški dialektični *ö*, a nima okrogle labialne artikulacije. V Selah je ta vokal samo v naglašeni zlogih. V nenaglašeni poziciji se strne z *i*.

a) Dolgi rastoči: *ndĕla*, *žĕhnana*, *talĕsa*, *qrĕcj* pl. Krätze, *lĕcat* < Lebzelt, *iĕstrax* < Estrich, *žĕĭfa*, *plĕjxa*, *cĕĭna*, *lĕtra* < Leiter.

b) dolgi padajoči: *u dĭsĕtĕx*, *u dĭjĕtĕx*, *čjĕšpĕlna*.

c) kratki rastoči: nom. plur. *řšĕt*, *qrĕs* k nom. sing. *qrĭas*; plur. mask. preteriteta: *žĕuĕl*, *hĕrĕl*, *lĭtĕl*, *mĕl*; loc. sing. *u snĕx*; *u lĕs*, *na bĕx*; nom. sing. *dřĕu*, *sĕn* < seno, *nĕb*, *cĕnt*, *čĕhĕl* iz nem. Kegel; *mĕtĕna*, n. Mette, *pĭtĕln*, *uĕlĕq*; *iĕhĭat* < igrat *iĕt* < iti.

Za kratki padajoči *ě* primeri manjkajo. V nenaglašeni zlogu stoji za *ě* glas *i*: *dřĕu* : *dřĭjĕas*, *nĕb* : *nĭbĕas*.

uə, iə

Oba ta dva diftonga, ki jih srečavamo v mnogih koroških narečjih, stojita samo v dolgih zlogih.

a) Dolgi rastoči: gen. plur. *húəb* k *hóaba*, *uúəz* k *uúəz* voz, *qúəĭ* h *qŕĭ*, *múəž* k *mŕž*, *qúəs* h *qúəs* kos, *uúəd* h *uŕda*, *pŕtúəq* h *pŕtəq*; — *stúədanc*, *šúəštər*. — Gen. plur. *žĭən* k *žĕna*, *sĭəstər* k *sĕstra*; *ndĭəl* „praznik“; *tĭ řmĭən*, *sĭəčəm*, *uĭən* > Wien (Dunaj).

b) dolgi padajoči: *nŭəč*, *nŭəs*, *Bŭəx*, *rŭəx*, *qŭəs*, *mŭəřĭ*, *pŭəlĭ*; *qrĭəs*, *snĭəx*, *lĭəs*, *břĭəx*, *xlřĕu*, *uəsĭəu*, nom. pl. *mĭəst*, *lĭət*; *ĭĭəm*, *uĭəm*; *bĭəu*, *lřəp*, *šřĭəst*, *uĭčřĭər*, *přpřĕu*, *ĭřřĭən*, *ŕbĭə*, *dbĭə*, *nĭbĭəsa*, *ŕŕlĭəsa*.

u, i

Glasova *u* in *i* dobimo samo v naglašeni dolgi zlogih. V nenaglašeni poziciji utegne po okoliščinah stati tudi *u*, če se ne strne z *o*, dočim je *i* v nenaglašeni poziciji nemogoč.

a) Dolgi rastoči: *múxa*, *qúšar*, *qúra*, *yúraq* < urok, *šúpa*; gen. sing. *qúxa*, *púja* k *plug*, *s cúham* n. *Zug*; adj. masc. *čúdan*, *súx*; *zarúqana* verrückt, *yúx* lug, *brúst* < brusiti; *tribax*, *číta*, *ščítina*, *čimpət* nem. Kindbett, *slíboc* < slivovec; *hízua* nem. Geissel, gen. sing. *bíqa*, *díma*; — fem. adj. *síua*.

b) Dolgi padajoči: *čúdjž*, *mətúl*, *spúyat* nem. bauen, *hayún* nem. Alaun, *yúš* < *тэш*; — *ldí*, *slípîr*, *îzara* fem., *talîr*, *sîn*, *řîyîž*, *žnîdar*, *liqof* nem. Leihkauf, *hlîx*, *híce* svn. *wíze* „Fegefeuer“, *sqrîušən*, *îlî* < il, z nepričakovanim nazaliranim *î*.

c) nenaglašeni *u*: *urémî*, *póstřu*, *urápc*, *žéatu*, *bəhāstu*, *ie zhūbu*, *žēnstu*, *uséha* < vsega, *îî hōtu*, *îî hōru*, *îî hōdu*.

ə

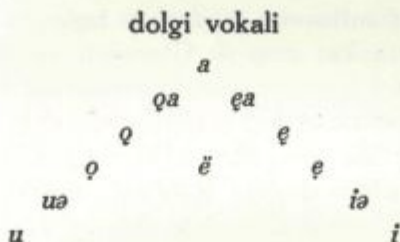
Nedoločni oporni vokal *ə* stoji lahko v naglašeni in nenaglašeni zlogih. Vedno je kratek, je pa lahko kot tak rastoče kakor tudi padajoče intoniran. V naglašeni poziciji se po artikulaciji približuje zamolklemu *n*, vendar imamo tukaj individualne razlike.

a) Kratki rastoči: *ləd* < ljudi, *dəž*, nom. pl. *pəš* < psi, *yən*, *nəs* < danes, *səx* n. < suho, *îəx* < igo, *îəsqat*, *pəzdəc* „Kornblume“.

b) *pəx* < plug, *bəq* < bik, *dəm* < dim, *slə*, nom. sing. *pəs*, *îəx* < jug, *məhūa*, *stəzda*, *čəbər*, *sənca* < senica, *îəsqat* sup., *špəl* nem. Spiel.

V nenaglašeni poziciji je *ə* redukcijski produkt katerega koli vokala. V naglem govoru utegne nadomeščati vse vokale: *sənî* g. pl. sani, *pótəq* < potok, *yétər* < veter; najdemo ga tudi v neetimološki poziciji, ko rahlja konzonantske skupine, n. pr. *məšitəy* < šmelj, čmelj itd. Ta vokal ima posebnost, da lahko fakultativno in v vsaki poziciji tudi docela izgine.

Fonološki sistem selskega narečja nam v diagramu kaže ta-le rezultat:

kratki rastoči

a
 ɔ ɛ ɛ
 ə

kratki padajoči

a
 ɔ ɛ ɛ
 ə

nenaglašeni

a
 ɔ ə i
 u

Konzonantizem

§ 14. Bistvena razlika med slovenskim in nemškim konzonantskim sistemom je, kakor smo že na kratko pripomnili, ta, da se v obeh jezikih šumevci grupirajo po različnih značilnostih: nemška narečja ne poznajo zvenečih šumevcev, imajo pa mesto teh šibko artikulirane konzonante (lenes) nasproti močno artikuliranim (fortes), slovenska dele šumevce v zveneče in nezvенеče. Po tem smemo soditi, da je vitalnost koroške slovenščine jako žilava, kajti pri Hrvatih v Burgenlandu, ki žive sredi nemškega ozemlja šele kakih 400 let, se že jasno kažejo početki po nemškem načinu, to se pravi, da se glasovni pari kot *p : b*, *t : d* nič več ne ločijo po zvenu, ampak po intenziteti (fortis : lenis). Pri Slovencih, ki živijo mnogo dalj časa v neposrednem stiku z Nemci kot burgenlandski Hrvatje, se pa kaže slovansko stanje brez bistvene izpremembe. Res da se ponekod na Koroškem, tako n. pr. v podjunki dolini severno od Drave, v ziljski dolini, v blaški okolici, na vzhodnem Rožanskem, (Grabštajnu, Tinje, Šmarjeta, Žihpolje) in končno individualno tudi skoro v vseh koroških narečjih zveneča *b*

in *d* artikulirata z manjšo zaporo kot odgovarjajoča nezveneča *p* in *t*. Mestoma je ta zapora tako zrahljana, da sta ta dva glasova spirantizirana *ð*, *đ*, in v izglasu, pred absolutno pavzo, postaneta kar *φ* in *þ*. Glasovno zakonit je ta pojav tak samo v Knežah in Krčanih severno od Grebinja v podjurski dolini (prim. avtor, I, 62): *đim*, *deāþ* < ded, *krāđim*, *sōđje*, *grāþ*; *kōbīya*, *səm bīu*, *zōφ* < zob, *xlāφ*, gen. pl. *rīφ* k *riþa*, in tudi v ziljski dolini.¹ Rahljanje zapore pri zvenečih *b* in *d* je samo sekundaren pojav njihove zvenečnosti, ne pa znak kake bistvene razlike proti *p* in *t*. V selskem narečju se zapornika *b* in *d* izgovarjata manj intezivno kot odgovarjajoča *p* in *t*, vendar vodi to slabljenje samo v posameznih primerih, n. pr. po *d* in *z* do spirantizacije *dbōr*, *dbā*, *zbtāzda*.

Kakor znano, substituira slovenščina v mlajših izposojenkah iz nemščine nemški *b* z *p* in nemški *w* z *b* oz. *ð*. Treba je naglasiti, da nemško-bavarski *w* in slov.-dial. *ð* nista identična, kajti nemškemu bilabialnemu *w* manjka šum, odtod njegov sonorni značaj, dočim je slovenski *ð* spirant. Navzlic temu sta si pa ta dva glasova bližja kot nemški *w* in slovenski *u*, tako da imamo do najnovjših časov temu ustrezajoče *w* > *ð*: *bagōn* < *Waggon*, *bēgsəl* < *Wechsel*, *bīla* < *Villa*. V vseh teh besedah izgovarja Nmec *w*; pod vplivom pisave se sliši v nemškem občevalnem jeziku tudi že *fila* mesto *Villa*. Res da imamo tudi primere kot *uīn* < *Wien*, čeprav samo posamič. Navzlic artikulatorični in akustični bližini nem. *w* in slov. *ð*, doni le-ta nemškemu ušesu tuje. Ker je substitucija vsakega nemškega *w* s slov. *b* dosledna in skoraj brez izjeme, Nmec Slovenca tudi, kadar le-ta nemško govori, po tem substitucijskem glasu hitro prepozna. Neštete zbadljivke kažejo na ta razloček, ko pretiravajo nemškemu ušesu nepravilno zveneči izgovor *ð* (mesto *w*), ki ga nemščina ne pozna².

¹ Glasova *đ* in *ð* stojita v ziljski dolini v vseh pozicijah; F. Ramovš navaja, da stoji *đ* samo v absolutnem izglasu (I, 27) in I. Grafenauer pravi (I A XXVII, 197) da ima glas *đ* „v slovenščini običajni izgovor“.

² Taka zbadljivka je n. pr. *bos epa bar bōn bajn bōsāt bar* „was etwa wär, wenn Wein Wasser wär“.

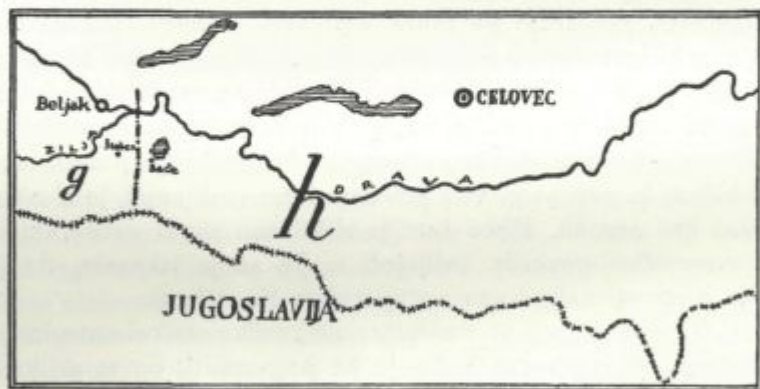
Spirantizacija *d*-ja pred vokali, oziroma oslabitev in rahljanje zapore se nam utegne pokazati v raznih stopnjah. Pogosto se *d* sicer še apikalno izgovarja, a zapora je le nepopolna, tako da se sliši lahak šum; v drugem primeru se izgovarja *d* interdentalno brez opaznega šuma. P. Lessiak (I, 14) omenja, da se sliši ta izgovor *d*-ja kot interdentalnega zapornika tudi v koroških nemških narečjih. Prava spirantična realizacija *d* kot *ð* in *þ* je doma samo v zgoraj navedenih krajih v Podjuni in Ziljski dolini.

§ 15. Prav tako kakor glasovna para *b : p*, *d : t* si stojijo nasproti tudi spiranti *z : s* in *ž : š* kot zveneči in nezveneči glasovi. A nemška narečja tudi tu razlikujejo lenes in fortes. Zavoljo različnega obravnavanja teh glasov v obeh jezikih postane po eni strani nemški lenis *s* v slovenščini *z*: *šūalhawz*, *hāz* < *Gas*, po drugi pa zveni tudi vsak nemški lenirani *s* v slovenski izgovorjavi nemščine kot *z*: *zībən*, *zūntqk* za *sībən*, *sūntqk*, po čemer se prepozna Slovenec, pa naj še tako dobro govori. Zlasti po nemškem zgornjem Koroškem zelo razširjeni izgovor *s*-a s samo zožitvijo brez karakterističnega jezikovnega žlebička, ki napravlja vtis govorne hibe (šušljanje), je slovenščini kar neznan. Pisec sam je slišal eno samo osebo, ki je v slovenščini govorila šušljajoči *s*, pa se je izkazalo, da je bila njegova mati doma na zgornjem Koroškem.

Glasova *š* in *ž* se v ničemer ne razlikujeta od navadnega slovenskega izgovora; treba je pa pripomniti, da se artikulirata malo više kot pa recimo v ruščini, poljščini ali pa tudi v nemščini. V novejšem času substituirala slovenščina vsak nemški *š* (fortis in lenis) s *š*, nikoli z *ž* kot v starih izposojenkah (*hūāž* < *Glas*, *fārōž* < *Pfarrhaus*).

§ 16. Posebno pozornost v koroških narečjih zasluži guturalna skupina. Zavoljo netočnih poročil starejših raziskovalcev se je v prikaz o guturalnih odnosih rožanskih narečij vtihotapila marsikaka napaka, ki v literaturi še doslej ni bila popravljena. Izza Scheinigga se trdi, da je iz starega rožanskega *g* nastal *h* in se na ta način strnil s tistim glasom, ki predstavlja današnje nadaljevanje slovanskega **x*. Današnji rožanski *h* (ne-

zveneč pridihnjen glas kot v nemščini) izhaja, tako se splošno trdi, iz *g* (v vseh pozicijah razen v izglasu), kakor tudi iz *x*. Na ti osnovi je gradil tudi pisec sam v svojem članku o izpremembi $g > \gamma > h$ v slovenščini (Sbornik Matice Slovenske XIV, 56). Šele poznejša natančna raziskava je pokazala, kako je v resnici s to rečjo; o tem je pisec na kratko poročal v „Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse“, 1938, I–III, 4. Cela rožanska dolina z izjemo nekaterih zapadnih krajev (Rožek, Ledenice, Št. Jakob) točno razlikuje med pridihnjnim *h*, ki izhaja iz *g* v vseh pozicijah razen v izglasu in stoji kot protetičen glas pred besedami z vokaličnim vzglasjem, torej: *nôha*, *hôta*, *hláizə* < *Gleise*, *hōsam* < osem, *hápnə* < apno in glasom *x*, ki nadaljuje stari **x*: *xlāb*,

Slika 1

júxa, *múxa*, *súxa*, *uxû*, *xába*, *xúda*, *bôuxa*, *stréxa*, *xúm*, kraj. ime, nem. *Kumm*, *xrân*, gen. sing. *plêxa* k nem. *Blech*. V teh besedah imamo čisto izrazit guturalen spirant. Tako je etimološka razdelitev teh dveh glasov skoraj v vseh primerih dobro ohranjena. Izjeme kot *hōtu* < **xotêl̥*, *náhatə* < *nexati* so osamljene. Ta razdelitev se odraža v substituciji nemških guturalnih glasov. Vsak nemški pridihnjni *h* postane *h*: *hêlma* nem. *Helma* „beloglava krava“, *hêngst* nem. *Hengst*, *hácapeč* nem. dial. *hácapeč* (poleg paralelne izposojenke iz občevalne nem-

ščine *hëçpëç*) *hâizəl* nem. *Häusel* „stranišče“; nemški *g* je postal v starejši plasti izposojenk redno *h*: *hása* nem. *Gasse*, *hiz̥a* nem. *Geissel*, *hâiiz̥* nem. *Galgen*, *pr̥ɛdha* nem. *Predigt*, *hl̥ix* stvn. *gilth*, *f̥iiz̥hrat* nem. *Fingerhut*, toda enako tudi v mnogih novejših tujkah, kot *hâz* < *Gas*, *char̥ɛtən* < *Zigarette* in celo v besednih sklopih kot *hōrniks* < *gar nichts*. Pred jasnimi vokali stoji za *g*, kakor moramo pričakovati, palatalizirani refleksi: *iift* < *Gift*, *hâiiz̥* < *Galgen*, *g* pa v raznih primerih tudi ostane in takrat učinkuje kot signal za tujstvo, za neizvršeno asimilacijo besede: *c̥igəl* nem. *Zügel*, *kr̥igəl* < *Krügel*, *ri̥gəl* < *Riegel*. Vidi se torej, da glas *g* Rožancu ne dela nobenih težav; Rožanec ga redno in brez truda v nemščini govori, ne da bi ga dosledno nadomeščal s *h*. (V mnogih slovenskih narečjih, tako n. pr. v Istri, kjer je *g* prešel v *ɣ*, imamo pa enake odnose kot v južni velikoruščini ali ukrajinsščini, kjer se vsak *g* avtomatično nadomešča z *ɣ*, tudi tedaj, ko se govori v drugem jeziku, n. pr. v nemščini, italijanščini oziroma v velikoruščini.) Navzlic tej okolnosti, ki bi Rožancu omogočala prevzem nemških izposojenk z *g*, kakor delajo Slovaki s svojimi izposojenkami iz madžarščine, pa večinoma vendarle substituiral vsak nemški *g* z *h*.

Po drugi strani se pa nemški *x* (ki je na Koroškem z manjšim šumom opremljen kot v visoki nemščini) v slovenskem vedno nadomešča z odgovarjajočim *x*: *pl̥ɛx*, *pl̥ɛxa* < *Blech*, *g̥iux̥ɛrn* k nem. *Wucher*, *hl̥ixat* „gleich“, *pl̥ɛixa* „Bleiche“, *žix̥ɛr* „sicher“, *c̥áx̥ɛn* „Zeichen“. Odnosi guturalov in laringalov se v selskem narečju z navedenim docela skladajo.

K teku izprememb v guturalnem sistemu rožanskih narečij je tudi *k* postal laringalen glas *q*. Vse dedne slovenske besede in pretežna večina nemških izposojenk imajo *q*: *q̥óaža*, *q̥óza*, *r̥óqa*, *h̥òq* < *oko*, *q̥òq̥* < *kolo*, *qr̥áya*, *r̥àq*; *q̥at̥i̥r*, *q̥om̥ɛlc̥j* „Kamille“, *št̥òr̥q̥ua*, *qr̥èpf̥əlc̥* < *Kröpfel* „Rotkehlchen“, *m̥èr̥q̥uca* nem. *Meerkatze*, *qr̥òf* < *Kropf*, *qn̥òf* < *Knopf*, *p̥ot̥éqa* < *Apotheke*, *qr̥èc̥j* < *Krätze*. Vsekakor sega ta pojav samo nekam do Podgorja, Št. Jakoba in Rožeka. Zapadno od te črte, tako v Bačah in Štebnu se govori že v vseh primerih *k*. Severno od Drave

in na severnem bregu Vrbskega jezera se je pa že udomačil nemški aspirirani *kh*: *khōža*, *khōsa*, *khōza*, *khōjīn*, *štōkha*, *ōkhū*, *khūasac*, *tēkhu*, *khfāx* < *kruh*, *māčkha*. V izglasu stoji afrikata *kx*: *ptākx*, *qtōkx*, *čogākx*, *dtēkx* (Šmartin).

Slika 2

Paralelno z nadomestitvijo starega glasu *k* deloma z *q*, deloma s *k* se pa kaže še neki drugi pojav. Povsod ondod, koder se govori *q*, dobimo pred izglasnim vokalom tudi protetična *h* in *u*, in sicer tako v dednih, kakor tudi v izposojenih besedah: *hōsəm*, *hōqən* < *okno* (Sele), *uqqnə* (Slov. Plajperk), *hōqə* (Šmarjeta), *uōq* < *oko* (Sele), *hōsa* < *osa*, *hōru* < *orel*, *hāpən* < *apno*, *hēqu* < *jeklo*, *hōatijm* < *orjem*, *hayūn* < *Alaun*, *hōfen* < *offen*, *hāmpizən* < *Amboss*, *hantfēs* < *Interesse*. S *h*- oz. *u*- je odpravljen hiat, tako da se v tistih narečjih, ki imajo *q*, skoraj nobena beseda ne pričinja z vokalom. Zato v teh narečjih tudi ni trdnega vokalnega nastavka *?*. Le-tega dobimo šele tam, kjer je stari *k* ohranjen ali pa spremenjen v *kh*, ter je na ta način zamenjava med obema bližnjima glasovoma *?* in laringalnim *q* izključena: *hōsəm*, *hōsa*, *ktajc?ōtar* < *Kreuzotter*, *pōst?autq*. Akustično je težko razlikovati med *qōsa* < *kosa* v Podgorju in med *hōsa* < *osa* v Ledenicah (prim. tudi citirano anekdoto VI, 9). Kaže, da je stalni vokalni nastavek čisto nov pojav, ki je nastal pod nemškim vplivom, kajti v starejših

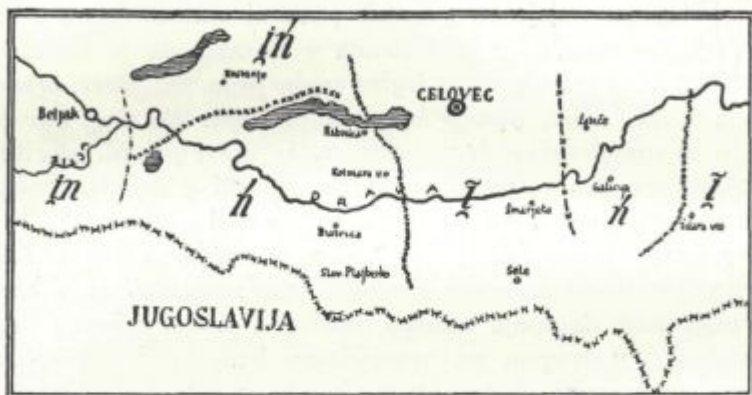
izposojenkah o njem ni sledu. Tista narečja torej, ki so ohranila *k*, ali ga pa izpremenila v *kh*, začetne proteze kar ne poznajo, ker jo nadomeščajo s *ʔ*. Sicer pa pozna *ʔ*, dasi v drugačni funkciji, tudi ljubljansščina: *nāʔa* za kategorično „ne!“

V izglasu veljajo za guturale posebni odnosi. Samo v tej poziciji sta se stari *g* in *h* strnila v *x*, tako da je za *ptāx* r. *попох* in za *ptāx* r. *попор* izglas enak, prim. še: *Būəx*, *bṯīəx*, *tūəx*, *snīəx*, *dōūx*, *uōəx* < *log*, gen. pl. *nūəx*, ak. sing. *nōx* k *noga*: za etimološki *-x*: *hṯəx*, *mēəx*, *tṯībəx*, *qṯəx*, gen. pl. *mūx* itd. Slovenščina ima v izposojenkah za izglasni *g* razlike: poleg *iēsəx* „Essig“, *uūx* „Lauge“, *cəx* „Zug“ so tudi oblike kot: *tṯīq* < *Ring*, *žūəq* < *Schlag*, *hāiq* „Gang“, *nṯdəq* svn. *nṯdec* „neidig“, *blīsəq* svn. *vlizec* „fleissig“, *špāsəq* „spassig“, *žāləq* nem. dial. *sālik*. Toda tu moti samo današnja nemška pisava. V prvem primeru stoji resničen *g*, v drugem pa neaspirirana lenis *k*. V slovenščini se to stanje ustrezajoče odraža. Zanimiva je nemška izposojenka iz slovenskega *jug* > *Jauk*, ki podaja še dolg vokal **jūg* (danes *jūg*). V tem primeru je zajet slovenski *-g* kot *-k*, dočim kaže oblika *Jauch*, ki je tudi znana nekaterim govorom, v izglasu na zelo star izgovor slovenskega izglasnega *-g* kot *-x*. *Jauch* kaže v izglasu isti refleks kot nem. dial. *Stuəx* iz slov. *stōg* „kozolec“. Omembe vredne sta nadalje obliki *hāntuətəx* „Handwerk“, *tātuətəx* „Tagwerk“ (mezda) s *-x* za nemški africirani *-kx*. Večinoma pa mlade izposojenke v narečjih ne dajejo enotne slike; v Selah se imenuje avstrijski kovanec *šīlīh* z nezvenečim sapnikom, *šīlīha* itd., v Bilčovcu pa *šīlīnkh*. Glasova *c* in *č* sta pravi afrikati. Akustično veljata ta dva glasova enako kot v knjižni slovenščini.

n, m, ņ

§ 16. Dočim v celi ostali rožanski dolini nazalna konzonanta *m* in *n* na vokalno okolje nič ne vplivata, pa imamo v selskem narečju pred nazalnimi konzonanti in za njimi tudi nazalirane vokale: *nūəč*, *mūxa*, *mēəst*, *nūəs*, *uūmšət*, *znʔ*. Vendar je podoba, da je nazalizacija sledečega vokala fakultativna, ker je v vseh takih primerih ni in se tudi ne opaža pri vseh osebah.

Palatalni *n̄* je v enem delu Rožanske doline postal palatalni nazalni *ɲ*, v drugem pa *ɲ̄*. V tretjem delu, zahodno od Štebna, je *n̄* razpalataliziran v *ɲn* (gl. sl. 3).

Slika 3

ɲ iz *n̄* ima na vse sosedne vokale, kratke in dolge, nazalizirajoč učinek: *q̄q̄ɲ̄*, *sãɲ̄* < sanje, *usaqđɲ̄*, *squšɲ̄* „skušnjava“, *cóptɲ̄* < copranje, *hɲ̄at* Plet. „popačeno iz: *nehatt*“ (?). V Selah prehaja nazalizacija celo na predhodnji zlog *sɲ̄*, *hɲ̄* < ogenj, *hãhɲ̄* < jagnje, *hãhɲ̄ta* kjer *ɲ̄* < *n̄* sploh več ni. Tista narečja, ki so *n̄* ohranila, imajo v izglasu *ɲn̄*, s protetičnim *ɲ*, n. pr. *kh̄ɲ̄n̄*, v odprtem zlogu pa: *kh̄ɲ̄na*, *kh̄ɲ̄n̄a*.

V izposojenkah da nemški *n* pred guturali, torej *n̄*, glas *n̄* oziroma njegove nadaljnje reflekse; Sele: *pãɲ̄qart* nem. *Pankert*, *t̄iɲ̄ca* nem. *Ring*, *hãɲ̄q* nem. *Gang*, *pomaɲ̄ãɲ̄qa* nem. *Pomorange*, *f̄iɲ̄hat* nem. *Fingerhut*, *c̄uɲ̄hat* nem. *Zwinger*, Podgorje: *maɲ̄qadra* kraj. ime *Langwiede*, *štãɲ̄qaln̄a*, nem. dial. *štrankalan*, ki izhaja iz slov. **stronka*, Plet. *strok*; *c̄iɲ̄qat*, „kima-ti“; *n̄* ostane v *štãnga* (loc. sing. *na štãɲ̄že*, prim. F. Ramovš, I, 244 in Isačenko, III, 59) *šunqan*, *bãndlinha*, *štãnkɲ̄* (Ledenice), *pãun-klukar* nem. dial. *paumklukhar* „Baumspecht“. Obratno pa Nemeč palatalni slovenski *n̄* nadomešča z *n*, prim. kraj. ime *Drasing* za slov. *dražn̄*.

ř, l, u, ě

§ 17. Med najizrazitejše značilne poteze rožanskega konzontizma spada uvularni izgovor glasu ř. To posebnost zapazi vsak koroški Slovenec; Rožanec je ne izgubi niti tedaj, ko govori nemško. Značilno je, da tudi rožanski Nemci govorijo ř, sicer pa na Koroškem uvularnega izgovora nikjer drugod ni najti. To velja vsaj za domača slovenska in nemška vaška narečja. Samo mestni govor pozna v veliki meri „finejši“ uvularni ř. Bilo bi pa vendarle tvegano pripisovati rožanski nemški in slovenski ř mestnemu vplivu, kajti zakaj naj bi bil tu mestni vpliv močnejši kot pa drugod? Ne glede na vse to, je glas ř eden izmed najbolj konservativnih glasov; obdržal se je neizpremenjen ne le v vseh slovanskih jezikih, ampak se skoroda prav nič in nikjer ni od praindoevropske dobe do današnjih dni izpremenil. Če se ne oziramo na asimilacijske in disimilacijske pojave, ki jih je težko zajeti in vkleniti v okvir kakega zakona, moramo reči, da ř praviloma alterira samo z glasom l: *púrbel* iz nem. *Pulver*. Uvularni rožanski ř je pač v zvezi s splošnimi artikulacijskimi pogoji tega narečja, v katerem teži toliko glasov po tem, da se artikulirajo v zadnjem delu ustne votline, tako laringalni *q* iz *k*, laringalni *h* iz *g* in tudi precej zadaj tvorjeni *ø*. Morda je ř iz ř najprej bil vezan na določeno soseščino (na prim. na *ø*, tako v skupini *øř* za zlogotvorni ř).

Poudariti je treba, da rožanski ř prav za prav nima nobenih tresljajev, marveč samo en sam gib, dočim podjunki ř izrazito vibrira (v vzglasju ima 2 do 3 tresljaje, med vokali po 1 do 2). Kljub temu je odporen in se je v vseh položajih obdržal, tako tudi na koncu zloga, bodisi da zlog zapira ali da je za njim celo še kak soglasnik (v takih legah je v nemščini ř zginil): *stōřž*, *špōřhēt*; *šúāštāt*, *fúatāt*, *nōxpōř*.

Dostikrat je prav težko ugotoviti, ali je sonornik še v vokalični funkciji ali pa je že prešel v *ø* + *sonorni soglasnik*. Tako je n. pr. v zabeleženem *ndēla* glas *ŋ* nosilec prvega zloga, v *přst* pa je pred ř že kratek *ø*, torej prav za prav *pōřst*. Narečje pozna naglašeni *ø* (*iāx*, *qřāx*, *iātl*), zato bi mogli in smeli

r enostavno smatrati za *ar*.¹ Takšno, le fonetično pojmovanje pa ne bi bilo v skladu z vsem glasovnim sistemom, kajti *r* se vendarle povsem tako uporablja kot drugi nosilci zlogov: more biti dolg ali kratek, mora imeti dolgo rastočo ali padajočo intonacijo, prim. *šřšan* nom. sg. proti *šřšan* nom. pl. Takih lastnosti *a*, ki je vedno kratek, nima. Zato smemo *ar* v dolgih zlogih imeti za poseben enoten fonem.² V nenaglašanih zlogih je drugače: tu se *ar* tudi fonološko razveže v *a + r*, saj je *a* v taki nenaglašeni legi zelo pogosten. Zato so na prim. gen. pl. *sřstřtř*, *uřřtřtř*, *střřbřtř* < *srebro*, kar se tiče nenaglašane zloga, identični s *prřstřr* > *pristor*, *hřřpřc*, *třřtřq*, *ttřbřx* itd. Na začetku besede imamo za *r* različne pojave: *řmřn*, *řž* (Sele); *řtmřn*, *řtž* (Podgorje); *hřřmřn*, *hřřž* (Šmarjeta).

Glas *l* je „srednji“ *l*, kakor je splošno znan jezikom po srednji Evropi; tudi nemški *l* je tak. Po *t* in *d* se izgovarja lateralni *l*: *hřřtl*, *hřřtl*, *prřđl* < *predli*. V kosih padežih imena *lřđ* < *ljudje*, je začetni *l* nezlogoven; dat. *lđřam*, lok. *lđřřx* so enozložni.

Soglasnik *g* stoji v starejših izposojenkah iz nemščine tudi za nemški *l* (*gřřšno* za *lustig*, *gřřx* za *lřge*) in za drugi sestavni del nemških diftongov: *hřřřřa* za nem. *reue*; dalje nadošča nem. *w* (*gřřřřřř*, *lřđřřřř*, *řřřřřřř*). Koroška slovenščina ne pozna labiodentalnega spiranta *v* (tudi koroška nemščina ga nima). Vsi tisti primeri, v katerih se pojavi *v*, n. pr. *vřřlca* „Veilchen“, *fřřksvřř*, niso izposojenke iz nemških narečij, ampak iz mestnega oziroma knjižnega jezika, ali še točneje: to so citati iz pismenega jezika, ki izražajo po večini nove pojme. Ta *v* dobimo v besedah kot *vřřm* „čistilo Vim“, *vřřřřř* „pasje ime“ in kar je omembe vredno, tudi na neleksikalični plasti jezika, v govoru z živaljo: *vřř* „stoj!“ za konje. Izgovarjava labiodentalnega *v* koroškemu Slovencu ne dela težave, saj je v njegovem govoru udomačena nezveneča varianta *f*; *f* dobimo v pravih slovenskih besedah, ki spadajo v področje

¹ Gl. O. Брокъ, Очеркъ физиологии слав. рѣчи § 77, 106.

² To je tudi Škrabec pravilno dojel. Prim. njegove duhovite opombe v Jezikosl. spisih, str. 56–7.

tako imenovanega „posnemanja glasov“: *fʌqat*, *fūqat*, kakor tudi v številnih izposojenkah: *zɔʃa*, *neʃɛʃa* „Genovefa“, *zɛʃa* „Jožefa“, *fɔlt* „Valentin“, *fɛlan* „Feliks“, *fɛrtʃan* „Florijan“, *ʒɛiʃa* < Seife, *fɔgʒ* < Vogelhaus, *fʌncat* etc.

i odgovarja nezložnemu *u*: je sonant brez šuma. Stoji za slovenski *j* in za nemški *i* kot drugi sestavni del diftongov *ei*, *ai*: *plɛiʃa* Bleiche, *bʌiʃat* weissen, *hmʌiʃna*, *tʌiʃtəl*, Plet. *raj-telj*, *ʒlʌiʃat*. *i* stopi epentetično tudi pred *st* v *oʃistət*, *mūʌiʃt* < most in pred *č* v *pɛiʃč*, *lɛiʃč*.

Izglas

§ 18. Dočim je v enem delu slov. koroških narečij zven izglasnih konzontanov zatrt, torej *-d > -t*, *-b > -p*, *-z > -s* itd., je pa zven v celi rožanski dolini dobro ohranjen. Tako n. pr. v Selah: nom. sing. *bɔb*, *brɔb*, *hrʌd*, *lɛad*, *mɔaʒ*, *dəʒ*, *uūəz*, lok. sing. na *uɔaz* < *log*. To pravilo velja samo za izolirano povedno obliko, v stavkovi zvezi pride seveda do razumljivih asimilacij: *ʒɛhnna iə sʌt tuɔiʃha talɛsa iɔiʃ* mesto *sʌd tuɔiʃha*.

V nekem oziru se selsko narečje loči od vseh ostalih rožanskih narečij. Ima namreč vrsto konzontanov, ki bi jih pisec imenoval „intenzivne“. Stojijo samo v izglasu in se v izgovoru od normalnih konzontanov razlikujejo po jačji napetosti zapore, oziroma ožine. Zveneči *b*, *d*, *z*, *ʒ*, *f* so nekaj daljši kot normalni glasovi, nezveneča *t*, *p* se glasita skoraj kot aspirirana *th*, *ph*. Večinoma se vežejo s kratkim rastočim akcentom, kot v nom. plur. *bɔb*, *quɔp*, *hrɔb*, *ɔtɔc*, *hrʌd*, *rɛt*, *hɔs*, *sɔd*, *uəs*, *qɛs*, *uəs* lok. sing. na *nɔs*, na *pɛč*, *pər mɔaʒ*, *pər mɔač*; inf. *scət*, *sɔt*. Lahko pa stojijo tudi v dolgem zlogu, *mʌt* < *mati*, Intenzivni so lahko vsi šumevci, z izjemo glasu *q*; ker *h* sploh ne pride v izglas, ta glas seveda ne more biti intenziven. Skrajni zahod rožanske doline, okolica blaškega jezera pri Štebnu, ima prave aspirirane okluzive tipa *snɔph*, *scəth*; to narečje ima pa tudi *kx* v *otrɔkx*, *gh* v *rūagh* < rog, *ɸ* v *zɔɸ* < zob. S podrobnostmi štebenskega narečja, ki je v marsičem zanimivo in značilno, se na tem mestu ne moremo pečati.

HISTORIČNI DEL

Zgodovina glasov selskega narečja

§ 20. Gradivo za zgodovino glasov v našem narečju poteka vseskozi iz govora samega, ker ni nikakršnih pisмениh virov, ki bi podajali sedanjo ali nekdanjo jezikovno obliko narečja. Seveda je zato metoda izključno spekulativna; veliko oporo in dokajšnjo bogastvo nudi še primerjava z drugimi rožanskimi in koroškimi govori, pomembne pa so tudi izpjenke iz nemščine. Za absolutno datiranje pridejo v poštev le slučajnostni zapiski krajevnih imen, če izkazujejo zadevne glasovne izpremembe; kar velja za najstarejšo jezikovno epoko alpskih Slovanov in za nadaljnji razvoj, to more veljati tudi za staro dobo našega govora; lingvistične kombinacije, ki ga to gradivo dopušča, nam pa vendar dajejo vpogled v nekakšno relativno kronologijo posameznih glasovnih pojavov.

Posebne zemljepisne in gospodarske razmere, v katerih se je celih 1250 let razvijala koroška slovenščina, dajejo dialektologu še posebne naloge in vidike. Poleg zakonitih glasovnih izprememb, menjave kategorij itd. je treba posebno in vedno imeti v mislih dejstvo, da je naš govor dolgo vrsto stoletij izpostavljen nemškimi vplivom; vsi znaki dvojezičnosti so bistvena oznaka postali. Izposojenke, ki so tolikokrat izpodrinile domače besede, pa dostikrat oteže ali otemne našo raziskovalno pot. Včasih ni pravih primerov, besedni in oblikovni zaklad postane omejen in se močno reducira; dočim sem na pr. acc. pl. *řáqe* pogosto slišal, pa nikakor nisem mogel dognati, kako se glasi nom. pl. O pravih glasovnih zakonih je prav za prav težko govoriti. Pomislimo samo osnovno dejstvo: vseh Seljanov je nekako tisoč; mladi rod, ki naj bi novostim ukrčil

pot, je nekaj sto duš močan; vpliv vélikega kolektiva, ki bi korigiral in normaliziral, je ničeven, saj veliko jezikovno občestvo tu sploh ne eksistira; zato so individualne novosti in variante vsakdanja stvar, nihče ne pazi nanje, se jih niti ne zaveda. O strogi shematizaciji glasovnih pojavov zato ne more biti govora; smemo govoriti le še o normah ali tendencah, kakor se izraža Ramovš v svojih dialektoloških študijah. Tudi ne smemo pozabiti, da v teh goratih krajih ne posnema sin očetovega govora, marveč vnuk posluša svoje stare starše, njegovi starši so tako vse dneve na polju in v gozdu in se ne ukvarjajo z otroki (gl. moj članek v Slov. jez. I.). Sicer se je govor v Selah dokaj samostojno razvijal, ima pa vendar dovolj pojavov, ki so vanj prišli najbrž iz govora v Borovljah in iz onega v Šmarjeti; izolirane oblike in besede potekajo pogosto iz teh dveh zunanjih virov. Take besede so predvsem števniki, verski in cerkveni izrazi in nemške izposojenke, ki jih je Seljan šele posredno prevzel. Tudi po dve besedi živita včasih druga poleg druge: *přědǎnha* in *přědha* (druga je mlajša). Zaradi svoje izolirane zemljepisne lege in revnih prometnih zvez bi pričakovali v govoru naše gorske vasi razne arhaizme; pa jih ni; narobe, če ga primerjamo z drugimi rožanskimi govori, bomo zlahka ugotovili, da je naš govor izredno novotarski in je na skoro revolucionarni način izpremenil svojo obliko. To velja tako za konzonantizem in za vokalizem, ki ima veliko število fonemov (devet dolgih in osem kratkih vokalov, dočim imajo drugi rožanski govori navadno le sedem dolgih in komaj da šest kratkih), pa tudi za akcent (naš govor ima nov kratko-rastoči poudarek) in za oblikoslovje. Posebne pojave oblikoslovja, kjer so posamezne gramatikalične kategorije kakor sing. proti plur., mask. proti neut. pri pridevnikih itd. izražene z nekakim „prevojem“ in ne s končnicami ter izkazujejo nekakšno „notranjo fleksijo“, bomo ob zgodovinskem pregledu glasovnih pojavov še posebej upoštevali. Glasovna in oblikovna norma se stalno prepletata; vpliv analogije je močan, pa ne vedno enoten.

Vse te prave ali tudi samo dozdevne nepravilnosti in posebnosti so koncem koncev le nekakšna obramba proti ger-

manizaciji; jezik teži po naravnem uravnoteženju, ki ga skuša doseči tudi z nenavadnimi nepreračunanimi izrasleki in celo hibami. Številni takšni zunanji in notranji faktorji so zavirali in zavajali naravni razvojni tok; prav zato bomo mogli očrtati le glavne razvojne težnje.

§ 21. Najprej pa hočemo dati še nekaj pripomb glede glasovnega stanja v prvotni alpski slovanščini. Glasovna vrednost praslovanskih nosnih vokalov je v slavistiki takorekoč dognana in splošno sprejeta, kar se tiče njihovega oralnega elementa; glede nosnega elementa je na splošno veljalo mnenje, da sta \bar{q} in \bar{e} bila prava nosnika. N. Trubeckoj RES V, 24 sl. je podvomil v nazalno-vokalični značaj teh glasov; zanj je bilo izhodišče dejstvo, da poljski nosniki, bodisi v knjižnem jeziku kakor tudi v mnogih dialektih, niso nosni vokali, marveč glasovna zveza vokala z nosnim konzonantom. Take zveze so pred zapornikom in afrikato v zaprtem zlogu ($z\bar{q}b = zomb$, $k\bar{q}t = kont$, $r\bar{e}ka = renka$), dočim so pravi nosni vokali le pred spiranti ($g\bar{e}\acute{s} = gěš$, $w\bar{a}s = vōs$). Dalje je sklepal takole: homogeni vokali \bar{o} in \bar{e} se pač ne bi razvili v diftongične zveze on , en , saj je njihova nosnost njihov bistven element in procesa \bar{o} v on nikjer ne zasledimo, nasprotno pa je proces on v \bar{o} v jezikih zelo pogosten; zato poljskih oblik $zomb$, $renka$ ne gres matirati za razvojni rezultat nekdanjih \bar{o} , \bar{e} , marveč se je v njih staro stanje ohranilo. Le v nekaterih poljskih dialektih je povsod, v vsakršni legi, nastala prava nosna izgovarjava za psl.* \bar{q} , \bar{e} . Za prvotno slovenščino naj dajejo gradivo jezikovni odnosi med slovenščino in romanščino (Ramovš IV. 26 sl.); v teh odnosih bi naj bila izražena tudi eksistenca nosnih vokalov za tedanja alpsko slovanščino. Dá se pa na vse te pojave in odnose gledati tudi še s posebnim upoštevanjem teze Trubeckoja. Najstarejša imena, izposojena iz alpske slovanščine, imajo za slovanski * \bar{q} skupino vokala z nosnim konzonantom: 860 *Lábenta*, 888 *Laventa*, slov. *Labot*, nem. *Lafən(t)* in tako si odgovarjajo *Carantanum* : **Korq̄tan̄*, *Lontsach* : **lq̄čach̄* (danes *Lansach*), nem.-dial. *štrankələn* : *strq̄k̄* ali za * \bar{e} : 898 *Zuentiboch* : *Svętop̄lk̄*, *Zwenkach* : **svętach̄*, nem.-dial.

Pranter, Gepranter (poleg *gəpatər*) : *p(r)ətro. Za *ʋ* in **ɛ* imamo torej najprej *an* in *en*. Seveda je možno reči, da gre v teh primerih za substitucijo; vendar pa *ʋ*asluži upoštevanje še dejstvo, da *ō* in *ē* nista vedno substituirana z *an*, *en*. V brižinskih spomenikih, ki so pa že iz mlajše dobe X. stoletja, sta ta dva glasova kaj redko zapisana z *on*, *un*, *en* (*poronfo*, *vuenſih*, *mogoucka*, *funt*, *vuerun*), navadno beremo samo *o*, *u* in *e*, čeprav je slovenščina v ti dobi gotovo že imela prave nosne vokale. Da bi to pisarsko omahovanje podajalo zares tudi jezikovno omahovanje med glasovi, ki naj bi bili zdaj bolj, zdaj manj intenzivno nazalni, se mi ne zdi verjetno, posebno še zato ne, ker imamo zdaj *mogoncka*, zdaj *mogoki*, zdaj *poronfo*, potem pa *porufo*. Po poljskih primerih bi mogli soditi, da je bil razvojni štadij, ki se nam v brižinskih spomenikih kaže, tak, da se je nazalizacija pred spiranti in morda tudi že pred zaporniki že izvršila (*ieſe* = *jěze*, *zodit* = *sōdit*), dočim se je pred afrikatami še starejše stanje ohranilo (*poronfo* = *porōncō*, *vēncih*, *mogōnta* in današnji dialektični primeri *mīasənc*, *uēnc*, *lēnča*, *srēnčno* (po Koroškem in Štajerskem, predvsem pa na Zilji) bi pred *c* in *č* potem prav do danes staro stanje obdržali. Proti takšni pisavi v brižinskih spomenikih imamo pa v IX. stol. vedno *an*, *en*, za **ɔ*, *ɛ*; prvič najdemo pisavo brez *n* v *Knesaha* 891 (v legi pred spirantom), v X. stol. pa ta način pisanja čedalje bolj prodira (*Globzach* za dan. *Glantschach* iz **glōbočach*). V nadaljnjih dobah srečavamo zelo pogosto dvojnice kakor *Zwenkach* : *Zwaekach*, *Zwantendorf* : *Zwattendorf*, *Globsach* : *Glombtschach*, *Wankendorf* : *Wackendorf* za **vęta* *vbsb* (v bližini je *Mala ves* pri Globasnici), *gəprantər* : *gəpratər* (*pātern* Lexer WB. 18); iz tega odseva različna doba izposoditve, ko se je stara oblika zgubila, je nova izposojenka nastala. Ime **Svētah* je bilo na prim. dvakrat izgovorjeno in po tezi Trubeckoja bi si bilo razlagati to prevzemanje tako, da je *Zwenkach* izposojeno v dobi pred razvojem *en* > *ē*, drugič pa po tem razvoju in najbrž celo že po opustitvi nazalnega izgovora sploh (*Zwaekach*). Če bi za alpsko slovanščino do X. stoletja sprejeli še diftongične zveze tipa

o, e + n, potem bi tudi bav. *jungiro, wunskén, Sigimunt* dalo najprej v slovenščini še **jongørw, *uonšćiti, žbgmontz* in šele ob prehodu v X. stoletje bi v toku splošne nazalizacije nastali v njih nazalni *ō*. Končno bi domneva, da ima alpska slovanščina v IX. stoletju še *on* in ne že *ō*, ne prišla v nasprotje z osnovnim poznim praslovanskim zakonom o odprtih zlogih; spomnimo se, da je tudi ime Karla Velikega šele v začetku IX. stoletja sprejeto in izkazuje metatezo *tolt > tlat* in tako bi mogla nekako v isto dobo spadati tudi monoftongizacija *on, en* v *ō, ē*, ki se seveda ni izvršila v vseh dialektih ob istem času in na isti način. Večinoma doba pravih *ō, ē* ni bila dolgotrajna (prim. Meillet, *Slave commun*², 61); za ziljski dialekt bi smeli reči, da se je raznazalizacija že izvršila prej, preden je v vseh pozicijah nastala monoftongizacija, in v ti dobi bi imeli poleg *dōb, rōka* še vedno *lēnča* in zato je raznalizirala v teh zadnjih primerih samo *ē*, ostalo je torej *lenča*; isto bi veljalo za *uēnč* in *mīasənc*. Koliko več verjetnosti gre takšnemu pojmovanju kakor pa naziranju, da se je *vēč* razvezalo v *uēnč*, za to seveda kakih jasnih ali določnih znakov ni, kvečjemu moremo govoriti o večji ali manjši verjetnosti in naravnosti. Le podjunsko narečje je do danes ohranilo prave nosne vokale.

Pri tem je treba omeniti še dejstvo, da ima v slovenščini (kakor v poljščini) začetni *q*- skoro vedno in povsod protetični *v*- (*vogel, vod, vose, votel, vož, voz* itd.), kar bi kazalo po naravi na to, da je bil *q*- ozek glas (če primerjamo stalno protezo pri psl. *ʷ*- in *y*-); dalje vemo, da je menjava med *q*- in *vq*- že zelo stara, v nekaterih primerih gotovo predhistorična. Ali refleks za **q* je tako po starih zapiskih (gl. gori in prim. *Wanddal* < **vondolʷ, Wandelitzen* < *vondolʷnica*) kakor po današnjih govorih izrazito široke narave; v Podjuni imamo zanj skoro *ā*, v Rožu *q*, v Selah *qa* (*zōp, uōgu, uōzak — uqhle, uqhu, uōzak, uōtu — zōab, dōab, tōača, uōahle, uōatu, uōatqa*). Če ima *q*- protezo in če je protetični glas nastopil le pred ozkim začetnim vokalom, tedaj bi v še starejši dobi ne imeli v začetku **qn*, marveč nekak **ʷn*, ki je praviloma dal **uʷn*-; slov. dial.

oblike *pavok*, *pavuk* proti *pajenk*, *pajək*, ki jih je izvajati iz **pa-ɛnkɛ* in **pa-ɛnkɛ* in imajo obakrat zevni glas (*v*, *j*), bi potemtakem kazale na *ɛn* > *ō* in *ɛn* > *ē*.

Tudi v poljščini je, kakor že rečeno, vseskozi protetični *v*- pred začetnim **q*- (*wąz*, *węziel*, *wąda*; polabsko *vūs*, *vuntāk*; krajevna imena na otoku Rügen: *Wampand* 1207, *Vansenowitz* 1314); dalje ima polabščina obliko *pojank* (Lorentz, VA, XXIV, 5–7). Teza Trubeckoja, da izvirajo lehitski in bolgarski nosni vokali iz **ɛn* in **ɛn*, bi potem veljala tudi za alpsko slovanščino. R. Jakobson TCLP II., 39 govori sploh o tem, da je ena skupina slovanskih jezikov imela sprva zveze polnih vokalov z nosnimi konzonanti, druga pa — lehitsko-bolgarska in k nji bi prišli še slovenski koroški govori — zveze *ɛ*, *ɛ* z nosnimi soglasniki; v prvi je prevladoval vokalični element, zato se je laže izvršila monoftongizacija, ki ji je sledila raznalizacija, v drugi pa je bil vokalični element slabši, jačji je bil nazalni del diftonga in zato so se v lehitsčini, bolgarščini in podjunsčini (deloma tudi v ziljščini) te nazalne zveze še do danes ohranile. Za alpsko slovanščino bi bila kronologija teh pojavov nekako takale:

$$\begin{aligned} \varepsilon n, \varepsilon n > on, en \text{ (do IX. stol.)} &> \bar{o}, \bar{e} \text{ (še v} \\ \text{času briž. spomenikov)} &< \bar{o}, \bar{a} \text{ (Podjuna)} \\ & o, e \text{ (drugod).} \end{aligned}$$

Da sta se v toku razvoja sprva ozka *ɛn*, *ɛn* = *ün*, *in* razširila v *on*, *en*, ni nič čudnega, saj nam je ta pojav iz mnogih jezikov znan (prim. franc. *in* > *ē*, *un* > *ō*).

§ 22. Z onemitvijo izglasnih šibkih reduciranih vokalov *ɛ* in *ɛ* (ta pojav je za slovenščino že izkazan v brižinskih spomenikih) se je izpremenila v marsičem struktura konzonantizma in na nov način so se tudi akcenti porazdelili. Onemitev se je vršila seveda postopoma in z njo vred tudi gori omenjene posledice, predvsem izpremembe akcentskega značaja. Kakor izkazujejo današnji slovenski govori istočasno po več razvojnih stopenj pri redukciji vokalov (na prim. *tāti* : *tātō* : *tāt*),

tako je bilo pač nekoč tudi z *ʋ*, *ɐ* in z *ə*, ki je iz njiju nastal, dokler ni preko fakultativne uporabe naposled popolnoma onemel. Ko je končni *ʋ*, *ɐ* pešal, tedaj se je poudarek z njega selil na predhodnji zlog; kvaliteta novega poudarka se je uravnala po splošnih fonetičnih odnosih besedne melodije ali tonskega profila. Ker je predtonični zlog bil rastoč, je tudi tak preseljen poudarek bil rastoč. Kvantiteta novopoudarjenega zloga je sprva ostala neizpremenjena, torej *bobè* > *bòb*, *chlévè* > *xlév*. So pa bile tudi različne besedne kategorije, ki so najbrž že pri neki še starejši metatoniji premaknile končni poudarek; nekatere izmed njih kažejo tudi pri debelski prvotni kračini novi dolgi akut (tako n. pr. gen. pl. *žén*, *vód*), druge pa imajo sicer kratkega, je pa starejši kot oni v tipu *bòb*, to so primeri *kòža*, *sèdm*, nom. pl. *sèla* i. dr. Čeprav imajo nekateri ruski govori (lěkinski) v vseh teh primerih za *o* isti refleks *ω = uo* (*kωñ*, *kωža*), zahtevata pa slovenščina in srbohrvaščina vendarle razlikovanje. Staroakutirani zlogi (**kráva*, češ. *kráva*, rus. *кoрòбa*; *město*, češ. *místo*) so se v južni slovanščini skrajšali v **kràva*, *město* in v srbskohrvatskem razvoju je ta rastoči poudarek prešel v padajočega: *kràva*, *mjěsto*, kakor *rāk*, *čās*. Slovenščina pa za take **é* ne kaže v vseh dialektih istega refleksa kot za stalno dolgi *é* (na prim. *hlév*, *snég* z ozkim *ɛ*) in s tem priča za starejšo obliko **kráva*, *město*; te oblike so bile v akcentskem in kvantitetnem pogledu povsem take kot *kòža* in zato se vse obravnavajo na isti način. Razdobja, v katerih so nastali rastoči poudarki, so gotovo zelo obsežna, vidno pride pa ta časovna razlika na dan v današnjih različnih vokaličnih kvalitetah: *vód* (dial. *vúđ*) proti *kóža* (dial. *kúoža*) proti *bòb*, *kònj*. Zdelo se mi je potrebno, to omeniti, ker hočem za podlago in izhodišče razvoja posameznih glasov imeti glasovni sestav, kakršen je bil v slovenščini nekako ob koncu prejšnjega tisočletja.

§ 23. Pri premiku slov. padajočega poudarka so nekateri primeri povsem enostavni; *òko*, *zlàto* je dalo *okò*, *zlatò* (obenem so se skrajšale dolžine, s katerih je poudarek prevzet in so zdaj postale prediktivne); *nòsɐ*, *šěstv* se je podaljšalo v *nòs*,

šest; *lǫgǫkǫ* je dalo *lǫgāk*. Tam pa, kjer izvira dolgi padajoči poudarek iz starejšega rastočega (tkzv. novi cirkumfleksi), se premik ni izvršil: nom. pl. *města*, I. sg. prez. *vidim*, *dělam*; adj. *síti*; oblike kakor *zdrǫvje*, *hrůška* in še cela vrsta tvorb s sufiksi, ki se pričenjajo s *ǫ* (*-bca*, *-bba*, *-bma* itd.). Ali je morda tudi tu kaka kronološka razlika med primeri tipa *města* in onimi s sufiksi z *-ǫ*? Po današnjih refleksih moremo zlahka ugotoviti, da med starim in novim, po metatoniji nastalim cirkumfleksom ni nikakršne razlike niti kar se intonacije, niti kar se kvantitete tiče; v selskem narečju imamo *snǫax* in nom. pl. *mǫest* < **města*. Razlika je le v tem, da se metatonirani cirkumfleksi obdrže na svojem prvotnem zlogu. Lehr-Spławiński je menil, da se cirkumfleks ni premaknil, če je bil sledeči zlog dolg, na pr. *vidim*; ali takih primerov ni dosti. Ponekod gre morda za vplivanje v okviru morfoloških kategorij; tako se je pri nevtrih občutila norma, da se singular poudarja drugače kot plural: *gnězdǫ* — *gnězda*, *selǫ* — *sěla*, *rešetǫ* — *rešěta* in *pǫle* — *polá*, *mǫře* — *mořá*; pri takšnih odnosih bi se moglo pojmiti, da ob premiku *ǫko* > *okǫ* alternacija *město* — *města* ostane neizpremenjena. V primerih *síti*, *zdrǫvje* bi mogli slutiti, da se je metatonija izvršila šele ob onemitvi *-ǫ*-; ob tem času pa se je premik v tipu *ǫko* že dogajal in zato bi ti novi, mladi metatonirani primeri ne bili več zmožni, da premaknejo poudarek. Pri *vidim* so razmere še bolj nejasne; Vondrák je izhajal, kar ni neverjetno, od sestavljenih glagolov, ali razne analogije, prepletanja in poenostavljenja ni moči zajeti z eno samo formulo (prim. Prispěvky k nauce o psl. přǫzvuku, Spisy fil. fak. Brno, 5, 31 sl.).

§ 24. Paralelno s temi in takšnimi akcentskimi in kvantitetnimi izpremembami so se pričele ob koncu prejšnjega tisočletja javljati v alpski slovanščini tudi kvalitetne vokalične izpremembe. Tako se je *ě*, ki je bil ob priselitvi Slovanov v Alpe, širok *ǣ*-jevski glas, v dolгих zlogih pričel zoževati, prav tako tudi vokal *ǫ*. Tendenca zoževanja dolгих vokalov zajame, kakor je to na tolikih mestih poudaril Ramovš, ves slovenski glasovni razvoj. Če imamo danes v naših govorih

za *ě* široke glasove, potem potekajo iz skrajšanega *ě*; **lěto*, *dělo*, *město* dadó smiselno s tem razvojem v selskem narečju *lěat*, *děay*, *měast*. Na drugi strani pa se refleksi za *ę* in *ǫ* ne morejo izvajati iz ozkih glasov, saj ima selsko narečje *pěat*, *zǫab*. Seveda je vse zavisno od različne širokosti glasov in posebe še od tega, v kakšni stopnji širokosti je glas bil ob času, ko se je zoževanje pričelo; kajti sicer bi zelo enostavno bilo reči, da bi tudi za *ę* in *ǫ* morali imeti ozke glasove; iz tega še ne sledi, da je imela takratna slovenščina po več širokih, namreč različno širokih *e*-jev in *o*-jev, marveč le to, da so se oralne širine drugače obravnavale kot pa nosne vokalne širine; tu pa postane nosni element oni faktor, ki je oviral zoževanje in ga je oviral dotlej, dokler se raznazalizacija ni izvršila. Vmes pa je refleks *ě* že ozek postal, dočim se na mladem raznazaliziranem širokem *e*-ju iz *ę* šele prične vpliv zoževanja. Vemo pa še to, da je v južnih slov. dialektih, ki so po vsi priliki preje raznazalizirali *ę* in *ǫ*, v resnici prišlo do enakšnih rezultatov za *ě* in *ę* (na prim. v gorenjščini, v primorskih in rovtarskih dialektih). Koroška diferenca ozkih refleksov za *ě*, *e*, *o* v dolgih zlogih na eni strani proti refleksom za *ę*, *ǫ* postane tako priča za dejstvo, da so v koroščini nosni vokali še eksistirali kot nosni, ko se je omenjeno zoževanje oralnih vokalov že vršilo (prim. Ramovš, *Kratka zgod. sl. jez.* str. 170). V tem oziru najdemo zgovorno potrdilo tudi v rezijanskem dialektu, ki kaže razmerje *ě* (*e*) : *ę* > *ɪ* : *ę* (Ramovš III. 35).

Ob istem času in zaradi istih novih pojavov (onemitev šibkih *ʒ* in *ʒ*, premaknitev poudarka, zoževanje v dolgih zlogih, daljšanje starih kračin v tipu *nôs*) je nastalo tudi *dân*, *mâx* za staro *dъnъ*, *mъxъ*. V nadaljnjem razvoju se je *a* razvil do širokega *e*-jevskega glasu, ki sovpadе z onim širokim *e*-jem, ki stoji za psl. *ę*. Tako moremo nekako za prvo dobo sedanjega tisočletja za slovenščino določiti sedem dolgih vokalov, namreč: *ā*, *ɪ*, *ě*, *ǫ*, *ē*, *ǭ*, *ā*. Kako hitro se je vpliv zoževanja izrazil, je seveda težko reči; dokler še ni bil izrazit, so vsi ti vokali bili za odnosno stopnjo širši in manj napeto artikulirani. Dolžina je bila v sledečih zlogih:

1) v cirkumfektiranih zlogih (ne glede na to, ali gre za stari ali novi cirkumfleks), kakor *glûx, sîn, snêg; šêst, nôs, pêt; mêx < mœx, dên, zôb; grâd in sîti, mêsta, zdrâvje;*

2) v akutiranih dolgih zlogih (stari in novi starejši akut in akut, ki je nastal po akcentskem premiku): *klobûk, hudtč, hlêv; žén, vôd; rêp, kôt; krâI;*

3) v predtoničnih podedovanih dolgih zlogih: *dûšâ, zîmâ, zvêzdâ, pêtâ, sôsêd, trâvâ.*

Poleg tega so nove dolžine nastale po skrčenju dveh vokalov, med katerima je *i* onemel; njihova intonacija zavisi od intonacije prvotne neskrčene glasovne skupine: *mê < mojê, pâs < pôjas.*

V nadaljnjem razvoju je bil posebne važnosti pojav podaljšanja vseh rastočih kračin v nezadnjem besednem zlogu, s čimer so nastale nove dolžine. Te so deloma sovpadle s starimi (*jûtro > jûtro, rîba, krâva*), glede e-jevskih in o-jevskih pa velja sledeče: vsi štirje e-ji (iz *ê, ê, e* in *ə*) so se zlili v en sam širok glas, *ê*; *o* se je zlil s širokim refleksom za *o*; *léto, jétra, séla, odéhnem* dobé torej enakšen široki *ê* (v Selah pozneje *êa*), *kôža* in *tôča* enakšen široki *o* (*oa*).

Če povzamem vsa ta dogajanja in zlivanja posameznih glasov, dobim za te zgodnje dobe sledeči pregled:

I. Dolgi ozki *ê* poteka iz: 1.) starocirkumfektiranega *ê* (*snêg*); 2.) cirkumfektiranega *e* (*šêst*); 3.) novocirkumfektiranega *ê* (nom. pl. *mêsta*); 4.) novoakutiranega *ê* (*hlêv*); 5.) novoakutiranega *e* (zgodaj podaljšanega) v tipu gen. pl. *žén*; 6.) predtoničnega *ê* (*zvêzdâ*) in 7.) iz skrčenega *oje > ê* (*mê*).

II. Dolgi široki *ê* je nastal iz: 1.) cirkumfektiranega *ê* (*pêt*); 2.) cirkumfektiranega *ə < œ, ɔ* (*mêx, dên*); 3.) staroakutiranega, pozneje podaljšanega *ê* (*jétra*); 4.) staroakutiranega *ê* (*mêsto*); 5.) novoakutiranega *ê* (*rêp*); 6.) novoakutiranega *e* v nezadnjem zlogu (*séla* nom. pl.); 7.) novoakutiranega *œ, ɔ* (*odéxnem*) in 8.) iz predtoničnega *ê* (*pêtâ*).

III. Dolgi ozki *o* je nastal iz: 1.) cirkumfektiranega *o* (*nôs*); 2.) iz zgodaj podaljšanega novoakutiranega *o* v tipu gen. pl. *vôd*.

IV. Dolgi široki \bar{o} izvira iz: 1.) vsakega dolgega (ali podaljšanega) cirkumflektiranega, staro- in novoakutiranega o ($z\bar{o}b$, $k\bar{o}l$, $t\bar{o}ča$); 2.) v predtoničnem zlogu iz o ($s\bar{o}s\bar{e}d$); 3.) iz novoakutiranega o v nezadnjem besednem zlogu ($k\bar{o}ž\bar{a}$).

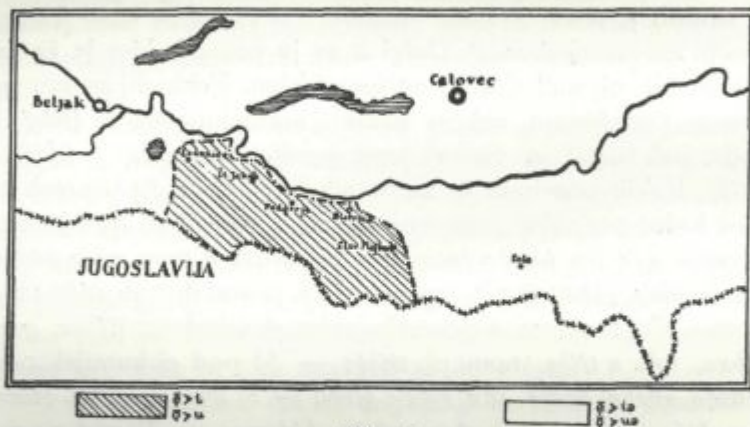
Pri nadaljnem zgodovinskem razvoju hočemo kar ta glasovni sestav dolgih vokalov imeti za osnovo; ne bomo se preko teh, na opisani način nastalih osnovnih ozkih in širokih e -jev in o -jev ozirali nič več na to, iz kakšnih psl. vokalov so ti nastali, tako da hočemo zasledovati kar usodo ozkih \bar{e} , \bar{o} in širokih \bar{e} , \bar{o} .

§ 25. Refleksi za \bar{u} . Dolgi \bar{u} se je povsod, kjer je že od nekdanj bil, ohranil dozdej neizpremenjen. Pridružil se mu po novem podaljšanju nekdanj kratki, staroakutirani u ($b\bar{u}rja < b\bar{u}rja$, psl. $b\bar{u}rja$) in pa nekdanji predtonični dolgi u ($d\bar{u}ša < d\bar{u}š\bar{a}$). Kakih posebnih in zaznatnih kvalitetnih izprememb ta \bar{u} ne kaže; po nekaj primerov za vsako omenjeno lego hočem navesti: a) $q\bar{u}ra$, $i\bar{u}t\bar{e}t < j\bar{u}tro$, gen. sg. $q\bar{r}\bar{u}xa$ k nom. $q\bar{r}\bar{e}x$, $p\bar{u}ha$: $p\bar{e}x$ iz $plug$, $i\bar{u}ha$: $i\bar{e}x$ iz jug , po takih primerih tudi $c\bar{u}ha$: $c\bar{e}x$ iz nem. *Zug*; $m\bar{u}xa$; s premaknjenim poudarkom $t\bar{r}\bar{i}bax$, gen. $t\bar{r}\bar{i}bxa$, lok. u $t\bar{r}\bar{i}bs$, nom. pl. $t\bar{r}\bar{i}b\bar{s}$; — b) pod cirkumfleksom: $h\bar{r}\bar{u}šqa$, $s\bar{u}žba$, $\check{c}\bar{u}d\bar{i}ž$, $s\bar{u}x$, $h\bar{u}x < gluh$; — c) pod novim akutom: $ql\bar{u}č$, $l\bar{u}č$, $m\bar{e}t\bar{u}l$ itd. Dalje imajo dolgi \bar{u} mnoge izposojenke, ki so deloma že zelo stare: $ha\bar{u}un$ „Alaun“, $u\bar{u}x\bar{e}rn$ „geizig“, $u\bar{u}m\bar{s}at$ „wünschen“, $sp\bar{u}yat$ „bauen“, $u\bar{u}x$ „Lauge“, $\check{s}\bar{u}pa$ „Schuppen“, $\check{z}\bar{u}pa$ „Suppe“, $p\bar{u}štub$ „Buchstabe“. V besedi $u\bar{u}š$, pl. $u\bar{e}š$ je u sicer sekundarnega izvora, vendar dokaj star (o razvoju skupine $u\bar{u}$ - gl. Ramovš, Rad 243).

Kar velja za dolgi \bar{u} , to tudi za dolgi \bar{i} , kakor vidimo iz sledečih primerov: a) $\check{s}\bar{i}ša$ poleg $\check{s}i\bar{š}a$, $\check{z}\bar{i}t$ m. iz $\check{z}\bar{i}to$, $l\bar{i}pa$, $h\bar{i}t\bar{u}a$, gen. $d\bar{i}ma$, $b\bar{i}qa$, $m\bar{i}š$, nom. pl. $b\bar{i}č$ iz $biki$, $\bar{r}\bar{i}ba$, $m\bar{i}za$, $\check{c}\bar{i}ta$, $sq\bar{r}\bar{n}\bar{i}na$ „revmatizem“, $\check{s}\bar{c}\bar{i}t\bar{i}na$, fem. $s\bar{i}t\bar{u}a$, $t\bar{i}xa$, neutr. $n\bar{i}z\bar{e}q$, $\check{s}\bar{i}t\bar{e}r < hitro$; — b) $s\bar{i}n$, $s\bar{i}na$; $i\bar{i}l\bar{u} < il$, $qo\bar{r}\bar{i}t\bar{e}c$ „Bienenstock“; — c) $\check{z}\bar{i}ma$, $i\bar{i} b\bar{i}t\bar{u}a < byl\bar{a}$, $po\check{s}\bar{i}t\bar{u}lat$ ($po\check{s}\bar{i}l\bar{e}m$ in $po\check{s}\bar{i}l\bar{j}ati$ sta se prepletla); — \check{c}) pod novim akutom: $xud\bar{i}č$, $sl\bar{i}p\bar{i}r$. Prav tako tudi v izposojenkah: $\check{z}\bar{i}x\bar{e}r$, $h\bar{i}ž\bar{u}a$ „Geissel“, $h\bar{i}ž\bar{u}j\bar{i}q$ „Peitschenschaft“, $\bar{r}\bar{i}bat$,

šřibat, *hl̥x*, *l̥qof* „Leihkauf“, *žn̥idar*, *h̥ice* „vice“, *qr̥ispam* poleg *qr̥ispam* „Christbaum“ (druga oblika kaže vpliv domačega *qr̥l̥as* „kres“), *šřntal* „Schindel“, *br̥it̥of*, *fi̥thrat* „Fingerhut“, *šřil̥j*h „Schilling“ itd.

§ 26. Refleksi za dolgi ozki *ē*. Vsi slovenski koroški govori izkazujejo po svojih današnjih refleksih nekdanji splošno koroški *ē*; ohranjen je še v obirskem govoru (*šřest*, *hr̥éx*), po diftongizaciji je dal *iə* (v Podjuni, na zapadnem Rožu in na

Slika 4

Zilji; *sn̥lag*, *šřest*, *gr̥l̥ax*; *z̥biəzda*) in samo majhen pas vzhodnega Roža je diftong *iə* poenostavil v *i*, ki se s starim *i* strne. Le v Ledenicah sem opazil poseben pojav; dočim govori starejši rod stalno *kr̥is*, *s̥ič*, *sl̥ip*, *sm̥lx*, *hn̥ízdo*, *m̥lx* itd., so pa otroci, ki hodijo že v šolo, govorili *iə*, dasi pri besedah s starim *i* (*šřiša*, *z̥íma*, *šřit̥ro*) take „diftongizacije“ nikdar ne govore. V tem pojavu bi mogli videti izraz mešanja dialektov, krajevnega ali pa časovnega, kajti otroci so mogli svoj *iə* prevzeti iz govora svojih starih staršev, in res sem mogel ugotoviti, da so samo prav stari vaščani govorili *iə* (in tudi *uə*), srednji delovni rod pa že *i* (in *u*). To je lep primer, kako preskoči glasovni zakon eno generacijo in kako je naša anomalija nastala; vsekdar seveda ni možno takim anomalijam najti točnega

vira. Naš selski govor je v pasu z *iə*, prim. *snīəx*, *qřīəs*, *smīəx*, *līəp*, *slīəp*, *mīəx*, *līəs*, *břīəx*, *urīəyc* < vreclec, *dbīə*, *obīə*, *šīəsť*, *uəčīər*, *ījsīən*, *pəpīəy*, *očīəsə*, *dřjūīəsə*, *qoľīəsə*, *ořīəs* < *vres*, *čālīəsīəq*, *mšīəy*; za akutirane zloge prim. *uīəm*, *īləm*, *bīəy*, *bīəya*, *xlīəy*, *hřīəx*, (*prōs* za *nās*) *hřīəsəncī*, gen. pl. *žīən*, *stəsťər*, *njbīəs*, *očīəs*, lok. pl. *řoľīəx* k *rūəh* < *rog*, *ldīəx* k *lād* < *ljudje*, *saniəx* k *sān* < *sanī*, inf. *požřīət*, *ođřīət*, *umřīət*; s *čīəm*; novocirkumflektirani primeri: nom. pl. *mīəsť*, *līət*; nekdanji predtonični zlogi: *mīəq*, *zbīəzda*, *čřīəsīə*, *sūīəča* in *špūəča*, *hnīəzd*, *srīəda*, *qřīəhat* < **krəhāt* „schimpfen“, *zmīərīət*, *hlīət* < *dleto*. Dvoglasni *iə* najdemo v celi vrsti mlajših in starejših izposojenk; pri teh izvira iz *ē*, pri onih substituirala nem. dial. *iə*, torej *līəya* : stv. *līoa* „Leuchte“, *prīədəha* (poleg mlajšega *prēdha*) in *řīəmən*, ki ga ni mogoče izvajati iz običajnega slov. *rēmen*, *-ēna*; *řīəmən* ima poudarek vedno na prvem zlogu (gen. *řīəməna*; pa je tudi stara izposojenka še v rabi: *īēřmīn*, *īlēmēna* z enakšnimi glasovnimi odnosi, ki jih imamo pri *īēľjīn*, *īľlēmā*; *mēđujđ*, *mjđujđəda*). Posebej navedem še atributivne oblike pridevnikov: *tj zľľīən trāynəq*, *tj zľľīəna trāya*, *tj řmīən pāməl* proti *trāynəq* *īj zēľjīn*, *trāya* *īj zľľēmā*; cirkumfleks v teh oblikah ni organsko razvit (prim. rus. prvotnost, izraženo v razmerju *зелен* : *зелёный*, *зеленā* : *зелёная*), marveč analogičen, prenesen s tipa *stār* : *stāri*, ki je svojo akcentsko alternacijo oddajal zelo produktivno vsem drugim pridevniškim tipom (gl. Ramovš VI, 217). Da je ta analogija že zelo stara, vidimo pa prav po primerih, zgoraj omenjenih, kajti v njih je cirkumfleks zadeli še *ē* pred diftongizacijo, kakor priča govor v Slovenjem Plajberku s svojim *zalīna*, *rdīča* (poleg *zālana*, *rəđēč*). Zanimiva sta tudi sup. *pīəč*, *pīət* proti inf. *pēčt* < *pečtī*, *pēat* < *pētī*. Beseda *řīya*, slov. *rēva* je v selskem govoru najbrž izposojenka iz sosednjega *i*-jevskega pasu, saj bi se morala sicer glasiti **řīəya*. Od mlajših izposojenk omenim *uřīən* „Wien“ (ime *Dunaj* ni znano), *šīəbat* „schieben“, *hřīəs* „Gries“.

§ 27. Refleksi za *ō* kažejo povsem isti razvoj kakor *ē*-jevski; v obirskem govoru imajo torej še *ō*, v podjunskem, vzhodnem rožanskem in ziljskem ter v našem govoru pa *uə*, dočim je

v osrednjih in zapadnih rožanskih govorih \bar{u} (gl. sliko 4). Pripomniti pa je treba, da tudi v $u\bar{a}$ -jevskem pasu ni dal vsak $\bar{\sigma}$ glas $u\bar{a}$. Za Žihpolje pomni $n\bar{u}\bar{a}\bar{c}$, $n\bar{u}\bar{a}s$ proti $p\bar{r}o\bar{s}\bar{u}$, $s\bar{e}\bar{n}\bar{u}$, $n\bar{e}\bar{b}\bar{u}$, v Šmartinu ob T. govore prav tako $q\bar{u}\bar{a}s$, $r\bar{u}\bar{a}x$ proti $st\bar{u}$, $t\bar{a}m\bar{n}\bar{u}$; skratka, končni padajoče poudarjeni $-\bar{\sigma}$ se je razvijal vsaj deloma drugače kot $-\bar{\sigma}$ v notranjem besednem zlogu ali v zaprtem končnem zlogu. Če pa je na končnem $-\bar{\sigma}$ rastoči poudarek, imamo zanj isti refleks kot v notranjosti: $d\bar{u}\bar{a} < kd\bar{o}$. Pojav je razumljiv, saj pri $-\bar{u}\bar{a}$ je vsa poudarna sila zgoščena na u -ju in zato \bar{a} opeša. Vendar pa ni po vseh zadevnih govorih rodil ta pojav popolnoma enakšnih rezultatov. Kjer je u iz $u\bar{a}$ ostal dolg, ostane končno padajoče poudarjanje ($s\bar{e}\bar{n}\bar{u}$); kjer pa se je poudarek premaknil na sprednji zlog, tam je najbrž $\bar{u}\bar{a} = \bar{u}\bar{a}$ prešlo sprva v $-\bar{u}$ in tako dobimo popolnoma skladnost med $s\bar{e}\bar{n} < sen\bar{o}$, $p\bar{r}\bar{o}\bar{s} < pros\bar{o}$ in $pu\ \bar{n}\bar{o}\bar{c} < no\bar{c}\bar{i}$, kjer je od nekdanj kračina bila (gl. doli); zapovrstni štadiji bi bili $pros\bar{u}\bar{a}$, $pros\bar{u}$, $pr\bar{o}s\bar{a}$, $p\bar{r}\bar{o}\bar{s}$ (v Poljanah, kjer govore $gl\bar{o}h\bar{u}$ gl. Ramovš VII, 151, so seveda razmere drugačne, saj tam dolžina ni vezana na poudarjeni zlog).

Na osrednjem Rožu je razvoj $\bar{\sigma} > u\bar{a} > \bar{u}$ splošen, prim. za Ledenice: $n\bar{u}\bar{c}$, $st\bar{u}$, $san\bar{u} < seno$, $g\bar{u}\bar{d}$, $\bar{o}tr\bar{u}\bar{q}$, $d\bar{u} < kd\bar{o}$ (v Ribnici ob Vrbskem jezeru je še $n\bar{u}\bar{a}\bar{c}$, $d\bar{u}\bar{a}$, $otr\bar{u}\bar{a}q$). Naš govor ima, kakor že omenjeno, tudi $u\bar{a}$: $n\bar{u}\bar{a}\bar{c}$, $q\bar{u}\bar{a}s$, $n\bar{u}\bar{a}s$, $b\bar{u}\bar{a}x$, $r\bar{u}\bar{a}x$, $m\bar{u}\bar{a}r\bar{i}$, $p\bar{u}\bar{a}l\bar{i}$, $b\bar{u}\bar{a}r < bor$ kraj. ime, $g\bar{u}\bar{a}z$, $hn\bar{u}\bar{a}l\bar{i}$, $g\bar{u}\bar{a}g < ot$ „pivo“, $st\bar{u}\bar{a}$, $m\bar{u}\bar{a}st$, $d\bar{u}\bar{a}m$ „domov“, $husp\bar{u}\bar{a}d$, $s\bar{r}\bar{u}\bar{a}ti$ adj. (k $s\bar{i}r\bar{o}t\bar{a}$ gl. Ramovš VII. 133), $u\ \bar{h}\bar{u}\bar{a}r\bar{o}$; v novoakutiranih zlogih: gen. pl. $g\bar{u}\bar{a}d$, $g\bar{u}\bar{a}z$, $q\bar{u}\bar{a}l < k\bar{o}nj$, $q\bar{u}\bar{a}s$, $\bar{o}tr\bar{u}\bar{a}q$, $\bar{p}\bar{o}t\bar{u}\bar{a}q$, analogično tudi $r\bar{u}\bar{a}q < r\bar{o}k\bar{a}$, $z\bar{u}\bar{a}b$, $m\bar{u}\bar{a}ž$, $h\bar{u}\bar{a}b < g\bar{o}b\bar{a}$; imp. $p\bar{u}\bar{a}l\bar{i}$; $d\bar{u}\bar{a} < k\bar{a}t\bar{o}$; $s\ \bar{q}\bar{u}\bar{a}m$; pri določnih adj.: $na\ t\bar{y}\ \bar{u}\bar{s}\bar{u}\bar{q}\bar{a}m\ \bar{p}\bar{a}m\bar{a}ln\bar{a}$ (v Bistrici: $na\ t\bar{y}\ \bar{u}\bar{s}\bar{u}\bar{q}\bar{a}m\ \bar{d}\bar{r}\bar{a}g\bar{e}s\bar{a}$; beseda: $st\bar{u}\bar{a}danc$ „Ziehbrunnen“ proti običajni obliki $st\bar{u}\bar{d}anc$ je nova tvorba. Ta $u\bar{a}$ je v izposojenkah povzel nem. dial. $u\bar{a}$; tisti govori, ki imajo sicer razvoj $\bar{\sigma}$, $\bar{\sigma}$ v $u\bar{a}$, $i\bar{a}$ in še nadalje v \bar{u} , i , imajo pa za nemški $u\bar{a}$, $i\bar{a}$ vendarle diftonge ($u\bar{a}$, $i\bar{a}$) v svojem glasovnem sestavu.

Približno se dá po načinu pisave krajevskih imen doba postanka diftongov iz $\bar{\sigma}$ in $\bar{\sigma}$ opredeliti. Kraj *Schiesling* pri

Vrbi se glasi nemški danes *šiafling* (ta *ia* poteka iz starejšega *üa*, ki je po preglasu nastal iz *ua*); že sredi XIII. stol. je zapisano *Schuefllich*, za kar smemo nastaviti slov. *škuafiče* z diftongiranim *ua* < *ō*. Ime pa je moralo biti od Nemcev prevzeto vsaj še v XII. stoletju, ker bi drugače ne bilo deležno prehoda *sk* > *sch*. Ta konjektura nam stavi slovenski proces *ō* > *ua* (in *ē* > *ia*) v dobo XII. stoletja.

§ 28. Refleksi za *ř*. V teku razvoja je široki dolgi *ř*, ki smo ga že zgoraj omenili v primerih *přt*, *mřx*, *dřn*, *rřp*, *přtā*, svoje območje razširil; z njim je namreč sovpadel kratki široki *ř*, kakor hitro so se vse nezadnje besedne količine podaljšale, vsled česar je *ř* prešel v *ř̄*, na prim. *lěto*, *sěla*, *odřxnem*, *jřtra*. Današnja razlika nom. sg. *měast* : nom. pl. *mīast* kaže na nekdanje razmerje *město* : *města* (kvantitetno in zato tudi kvalitetno nasprotje). Bila je torej nekoč v razvoju slov. govorov doba, ko je široki *ř* mogel biti i v dolgih, i v kratkih zlogih (*rřp* : *lěto*) in šele po podaljšavi, ki je mlajša od te dobe, imamo opravka z dolgim *ř̄*.

O takšnem razvoju pričajo vsi rožanski govori s svojim *ř* (srednje široki *ř*): *přt*, *mřx*, *dřn*, *rřp*, *lěto* (ali *lěto*) *přta*, *iřtre*; ali primeri z novoakutiranim *e*-jem: *sědam*, *trětča* < *tretji* (preko *tretki*). Samo selski govor je šel preko tega skupnega rezultata *ř̄* še za eno stopnjo dalje in je *ř̄* diftongiral v *ěā* ali *ěa* (drugi del diftonga stremi po maksimalni odprtosti, giblje pa se pri posameznih govorcih med *ā* in *a*). Primeri za ta glas so potemtakem sledeči: a) pod starim cirkumfleksom: *přat*, *douřat*, *dosřat*, *iřad*, *iměa*; *čěast*, *uřas*, *lěan*, *děan*, *měax*; b) pod novim akutom: *rřap*, *hřeam* (*hřeaš*, *hřé*, *hřěma*, *hřěsta*, *hřeam*, *hřěastā*, *hřějā*); c) predtonična dolžina: *pěata*, *trěasəm*, *přěadəm*, *zěabə mę*, *sřěača*; č) pod starim akutom in z novo podaljšavo: *qolěan m.*, *cěasta*, *rěapa*, *měast m.*, *lěat m.*, *brěaza*, *səmřěaqa*, *nřjěasta*, *sěadua*, *lěazua*, *uěarca* < *veverica*, *pěasəm*, *iř hōřěau* < *gorélo*, *hōřéal* < *goréli*, *lřtěaqa*, *sěamř* < *sěmę*, *iřatre f.*, *lěača*, *žěatu*, *načěadən*, *třlěata*, *žřřběata*, *přřěata* (ali *hăhřta* k nom. *hăhř* < *jag-nje*); za etimološki *e* pod novim akutom priča zgovorno in jasno kraj. ime naše vasi *Sěalř* (poleg *Sěalę*) t. j. nom. pl. *sěla*

(analogičen vpliv je pri kraj. imenih že sploh malo verjeten; tem manj, ker se je sg. *selo* opustil, ko ga je izpodrinila beseda *vbsb*; glasovna pristinost je tem večja, ker je ime bilo osamljeno in je zgubilo nekdanjo zvezo s konkretnim pomenom besede; vse to poudarjam zato, ker ima selski govor skoro v vseh drugih primerih z novoakutiranim etim. e drugačne, sekundarne reflekse in ne *éa*), *méačim* „mečem“, *méalim* „meljem“, *čéašim* „češem“. Namesto **séadəm* govore v Selah *sédəm*; števniki se kaj pogosto izposojajo, prim. v podjunskem govoru poleg pravilnega domačega *páta* (vrstilni števnik) izposojeni glavni števnik *pēt* (iz rožanščine; odtod izvira tudi podjunsko *adn*); tako sta selska *sédəm*, *ósəm* ali *hósəm* ali iz boroveljskega, ali iz obirskega govora (pripomnim še ob ti priliki, da se v *i*-jevskem rožanskem pasu nikdar ne govori **šíst*, marveč *šíst*, *šéšt*, *šéjst*); uporaba števnikov pri medsebojnih kupčijah to izposojanje, ki teži k poenostavljenju, povsem pojasni.

Izjemna oblika kosih padežev *imēana* k nom. *imēa* ni težko razložljiva. Podjunsčina nam s svojim *imāna* kaže, da je v skladu z regularnim podj. razvojem *e > ā* (*pāta*, *rād*) nastaviti za starejšo dobo **imēna* t. j. nominativna oblika *imē* se je vselila tudi v kose padeže in tako premenila staro **imena* (kar bi v selskem govoru dalo **imēna*). Vplivala pa so še debela na *-nt*, kjer je tudi v kosih padežih *-e-* bil upravičen (selsko: *žrjébata*, *tjľéata*; podj. *žrebāta*, *telāta*); o velikem vplivu *nt*-imen pričajo še nove tvorbe podj. *sřcāta*, *perāta*, *ušāta* (proti običajnemu slov. *peresa*, *ušesa*) in tako si je misliti, da je *imē*, *imēna* nastalo tudi v naslonitvi na *nt*-fleksijo. Dejstvo, da si selsko *imēana* in podj. *imāna* odgovarjata, kaže na to, da je analogično **imēna* zelo staro. — Pri drugih debelih na *-n* nam drugačna akcentuacija zakrije pogled v medsebojni odnos obeh vrst (*sēmāna*, *grēmāna*).

Namesto pričakovanega **liəd* ima selski govor *lēad*; zdi se, da je padajoči poudarek (obenem z enozložnostjo) prepeľjal to besedo v vrsto besedi tipa *dēan*, *mēax* (prim. sicer mlajši, a bistveno enakšni pojav v rus. лёд, льда, льдом, льды, kakor da gre za *лёдь).

Več besedi pa ima *-ęa-*, kjer bi pričakovali *-e-*. Po starih oksitonih z mlajšim pomikom poudarka (*sęstřa*, *žęna*, *mętřa*) se nam kot izjema pokaže *tř šęastřř*, *tř sęadmř*, ki pa jo vpliv besed *tř pęatřř*, *tř dęęęatřř* zadostno pojasni. Dalje so nom. pl. *-s-* debel: *dřřřęęas*, *qęlęęas*, *nřbęęas*; lok. pl. *u nřbęęasax* (*čřř sę ř nřbęęasax*; *qęqęř u nřbęęasax tęg na zęmęł*) poleg gen. sg. *dřřřęęęasa*, *qęlęęęasa* in gen. pl. *qęlęęęas*, *ušęęęas*, *nřbęęęęas*; očitvidno so to vendarle pravilne oblike, ki izvirajo iz psl. **dřęvęęsa* z novoakutiranim *-e-* (isti tip kot rus. *ворęта*, *озęпа*), dočim so drugi slov. govori posplošili akcentuacijo edninskih padežev (*dřęvęęsa*; vendar pa še pravilno *nębęęsa*, *ušęęęsa*). Pri *nęęasu* (poleg *nęęsu*; pri *řęęu* nimamo take variante) gre tudi za pravilno obliko (*nęęęę*), le *nęęsu*, *řęęu* sta analogična po fem. *nęęęřa* (*nesłę*). O dat. pl. *ldęęam* (proti gor. *ldęęm*) in dat. lok. *šęęęar*, gen. pl. *šęęęar* k *šęęęřa* za *hčř* gl. v oblikoslovju. Pri *suęęta* (nam. **suęęęata*), kjer gre za obratni pojav (*ę* namesto pričakovanega *ęa*), imamo opravka z vplivom cerkvenega in šolskega izgovora; tudi podjunsčina pravi *suęęta* nam. **suęęęta* (Oblakova navedba podj. *svęę JA. XI. 401* je napačna, je tudi sam ni zabeležil, marveč jo je iz pismenega poročila župnika v Globasnici prevzel, kakor sem že RES XV, 57 poudaril). Besede *řęęęęę*, *žęęęęęm*, *tręęęę* bi morale imeti *-ęa-* (*pęęęęę* < *pęęęęę*) in ne *-ę-* (kakor *žęęęęę* < *žęęęęę*); po svojem razvoju so torej enakšne knjižno-slov. *jęęęęę* t. j. ostale so končno poudarjene dotlej, da se je predtonična dolžina skrajšala, na kar so sovpadle s tipom *žęęęęę* in z njim delile nadaljno usodo (o postopnem premiku končnega poudarka na predhodni zlog in o analogičnih pojavih, ki se s tem javljajo gl. Ramovš IX, 57 sl.).

§ 29. Kakor sta se ozka *ř*, *ę* razvijala popolnoma na enakšen način, tako tudi široka *ř*, *ę*; v Rožu imamo torej za *ř* srednje odprti *ř*, v našem govoru pa diftong med *qę* in *qa*. Kratki rastoči *ř* je po podaljšanju dal *ř*, pa naj si je bil to naslednik psl. *ř* (*tęęęę*) ali pa etimološki *ř* pod novim akutom (*kęęęęę*); te mlade in one stare dolžine so se zlile v enem samem refleksu. Ta rožanski *ř* (*zřęęęę*, *qřęęęę*, *sřęęęę*, *tęęęęę*, *kęęęęę*) se zdaj tudi nič ne razlikuje od nekdanjega predtoničnega *o* v tipu

nôha < *nogā*, *uôda* < *vodā*. Selski govor ima za *ô* diftong *oa*: a) pod padajočim dolgim poudarkom: *zôab*, *sôad*, *quôap*, *hôas*, *uôax* < *log*, *hauôab*, *môaž* (poleg *môž*), *uôahle*; b) pod novim akutom: *qôat*, *pôat*; Ill. pl. *nîsôa*, *tîpôa*, *pičôa* (poleg mlajšega *pěčijî* k *pěčijm*), *žrôa*, *žjnôa*; v končnici *-ô* instr. sg. f.: *z nôhôa*, *uodôa*, *mogôa*, *bradôa*, *s tábôa*, *s sâbôa* in I. sg. prez. *môa* < *mogô*: *čēmôa uêc nôst*; gen. pl. *mûaž*, *zûab*, kjer bi pričakovali **môaž*, *zôab*, so analogični po *uúez*; c) v predtoničnem dolgem zlogu: *sôasîd*, pl. *qôate*, dat. sg. *rôac*, adj. masc. in fem. *hôast*, *hôasta*, pl. fem. *hôastj* (neutr. sg. in masc. pl. je *hôst*), *uôatu*, *uôatua*, *pošôatt* < *posoditi*, *qôapat* inf., *qôapat* sup. „baden“; č) pod podaljšanim starim akutom: *hôaba*, *tôača*; d) etimološki metatoinirani *o*: *qôaža*, *sqôarija*, *nôaša*, *rôaža*, *ôanj* „Ferkel“, *pôašijm*, *hôariijm* „orjem“. Izjemna oblika *rôqa* (nam. **rôaqa*) kaže, da se je v nji akcentski premik izvršil istočasno s premikom *nogā* > *nôga* in prav ta oblika je obdrževala analogično končno poudarjanje preko dobe *môkâ* > *môkâ* (v Podjuni tudi nimamo **rôka*, marveč *rêka* t. j. obliko s še mlajšim premikom, z onim, ki ga predstavlja tip *mâglâ* in s katerim se vrsti tudi premik *zobi* > **zôbi*, *zêbi* > *zêbê*, zato obakrat že *ê* za nekdanji *ô*); še druge oblike kažejo na vpliv besede *noga*, tako gen. pl. *rûaôq* po *nûax*. Zgodi se tudi, da ista oseba govori zdaj *môaqa*, zdaj *môqa*, *môaž* in *môž*; tu gre pač za dialektično mešanje, ki ga celo morda nazaliranost zloga pospešuje. Števnik *ôsam* in *hôsam* smo kot dialektično izposojenko že zgoraj, obenem s *sêdam*, pojasnili. Pod vplivom *ôtrôqa* je nastalo *poťôqa*. Pri plur. *ôkna* nastopajo mlajše analogične oblike v slov. dialektih zelo pogosto (Ramovš X. 234); v Selah se je nom. pl. *hôqan* k nom. sg. *hôqan*, ki je moškega spola, uravnal po *bôb*: pl. *bôb*, *snôp*: *snôp̄*. Oblike *prôsam*, *xôdam* so se izenačile s tistimi oblikami, ki so imele nekoč končno poudarjanje (na prim. imp., *t*-part., inf.). Besedo *uôla* rabijo Seljani samo v očenašu: *znî se tvôja uôla*; tako *-v-* v *tvôja* kot *uôla* s svojim *-ô-* (nam. **ôa*) sta tuja, iz cerkvenega govora vzeta.

Diftong *oa* nadaljuje nekdanji široki *ô* tudi v nekaterih izposojenkah iz nemščine: *šrôat* „Waldteil“, *trôast* „Trost“, *zôatêl*

„Sattel“, *zǫala* „Saal“, *zǫaft* „Saft“, *nǫat* „Not“ (ima pomen: trud, dosti dela, napora), *lǫaz* „Los“ itd. Nekatere izposojenke so pač mlade in tam potem *oa* substituira odnosni nemški diftong.

§ 30. K stalno dolgemu *ā* se je pridružil z znano podaljšavo še staroakutirani, sprva skrajšani, nato v slovenščini podaljšani *a* tipa *kráva*. Rožanščina ima zanj *ā*, po nekaterih krajih se pa mečje izgovarja (*ā*). Za Sele s srednjim *a* prim. *hrād*, *strāuǫe* „zdravje“, *māčqa*, *uās*, *prāx* „prah“, *mīāq*, *quās* „klas“, *sād*, *ǫbūāq* „megla“, *namātən* „len“, *dbā*, *obā*; acc. sg. *brād*, *huāu* < glavo; *qrāl*, *māi*, *qǫuāc*; (za **uās*, rus. вѣлос, imamo *uās* < lasi); *trāua*, *xuāua*, *hāpən* masc. < *apno*, *hāiǫ* n., *uārc*; *brātər*, *brāttra*, *māma*, *uāna*, *māt*, *stāqa*, *suāma*, *qrāua*, *žāba*, *rāda*, *ǫtqāna*, *hāhǫca* < jagodica, *uāstǫuca*, *hābǫuq* < jabolko, *stāta*, *bǫhāta* itd. Samo tiste izposojenke, ki so bile prevzete pred nem.-dial. labializacijo *ā* > *ǫ*, imajo *ā*: *qrāmər*, *hāsa*, *hābər* (stvn. *habuh*), *hāqsna* „Achse“, *hāmpizən* „Ambos + Eisen“, *žnābu* „Lippe“, *hāms* „Gemse“, *hātj* pl. „Karren“; mlajše imajo seveda *ǫ*: *šnǫua* „Schnalle“, *šǫrthət* in *šǫhērt*. Iz nem. diftongov *ai* in *au* nastaneta slov. *ai*, *au*: *lāižna*, *žlāifət*, *rāitəl*, *hāižəl*, *hmāiǫna*, *bāiǫat* „abschmalzen“, *štāuǫba* itd.

§ 31. Refleksi za *r*. O prvotni slovenski kvaliteti tega vokala je težko reči kaj določnega; na njo moremo v splošnem sklepati le po izsledkih, ki jih nam nudijo drugi vokali. Brižinski spomeniki pišejo ali *r* + *vokal*, ali *vokal* + *r* (*creztu*, *criǫken*, *priuuae*; *mirzcih*, *mirze*, *zopirnicom*; *mrzna*, *raztrgachu*). V krajevnih imenih srečamo v posebni glasovni sosesčini tudi *ur*: *Fürnitz* < *Brnica*, *Wurdach* < *Vrdéch*. Težko je tudi reči, kdaj je slovenščina dobila pravi vokalični *r* (v zgornjih primerih je treba vedno upoštevati še možnost substitucije). V mnogih slov. dialektih je *r* prešel v *ar*, *är* (Ramovš IV. 167), v rožanskem pa je pravi zlogotvorni *r* (v poudarjenih zlogih more imeti ali rastočo ali padajočo intonacijo) ohranjen: *přst*, selsko *sřšan*. Pod starim cirkumfleksom in akutom in v predtonični poziciji je *r* dolg: *čřu*, *ǫbřua*, *rž* (Bistrica; v Slov. Plajberku tudi *hètř*), *přt*, *třd*, *smřǫel* „Rotzbub“, *brāz sqřbə* (v Sl. Plaj-

berku: *brasq̄bī*); *čatřl̄oq*; *uřba*, *uřtlj̄l̄* „Löwenzahn“, *třda*, *šřtlj̄*, *uřžim*. Posebno je omeniti, da je dolžina tudi v tipu **krūh*, kjer imajo drugi vokali kračino: *uřt*, *přst*, *ođřu*.

§ 32. Že zgoraj (§ 24) smo govorili, katera doba nam je za osnovo naših jezikovno zgodovinskih izvajanj, namreč doba, ko je *nōs̄* že prešlo v *nōs*, *lāḡak* v *laḡak*, *ōko* v *okō*. S temi izpremembami je slovenščina zgubila kratki padajoči poudarek; kjerkoli je bil zlog kratko poudarjen, tam je bil poudarek rastoč, tako v zlogih s starim skrajšanim akutom (*kr̄ava*, *r̄ak*) kakor v zlogih z novim akutom na prvotnih kračinah (*sēla*, *kōnī*). V ti dobi imamo torej le tri akcente: dva dolga, rastočega in padajočega, in enega kratkega, ki je po svoji naravi in izvoru sicer rastoč, služi pa, ker mu jezik ne nudi kot nasprotje kratkega padajočega, le kot znak ekspiratorno pojačanega kratkega zloga. Zanj vemo, da mu v večini slov. dialektov in tudi v knjižnem jeziku danes odgovarja tudi kratek poudarek, ki je, objektivno vzeto, padajoč, kar je umljivo, saj proti koncu vsaka beseda tonično pada in v ta splošni besedni padec se je tudi poudarek kot padajoči vlegel. Kjer in kadar pa je zadevni zlog glasovno rasel (tako v nezadnjem besednem zlogu), tam je s porastom zlogovne višine tudi sam ostal rastoč ali pa, če gre za mlajše pojave, ki niso več v historični zvezi z omenjenim prvotnim *`*, tam nastane rastoč poudarek (prim. na Gorenjskem *br̄at*, *peč̄en* proti *m̄agla*, *č̄ab̄ar* poleg *č̄ab̄ar*). Zato moremo skratka govoriti kar o kratkem poudarku sploh.

Za ta zgodnji čas vemo, da dobi slovenščina za psl. *zv̄ezdā* svoje lastno *zv̄ezda* in skratka govorimo o premiku akcenta; če upoštevamo ne samo zunanjo razliko med izvorno in novo akcentuacijsko obliko, marveč še to, kar smo že zgoraj na str. 17 sl. (§ 9) ugotovili glede rožanskega *ml̄iq̄ō* in kar smo pravkar povedali o tonični menjavi prediktičnih zlogov, moremo tudi za postanek oblike *zv̄ezda* reči, da je rast prvega zloga bila tako močna, da je še sledeči zlog v svoj melodični potek zajela in s tem je bilo na novo določeno, kateri zlog je smatrati za nosilca iktusa in obenem tudi, da ima rastočo intonacijo.

Pri besedah, ki so imele samo kratke zloge in zgornji nevtralni poudarek, moramo razlikovati dva tipa: 1.) besede s poudarkom na zadnjem zlogu: *nogà, zelèn*; 2.) besede s poudarkom na nezadnjem zlogu: *kràva, jàgoda, hiša*. Povedali smo tudi že, da je končni poudarek postajal muzikalično padajoč (v odprtem zlogu najbrž bolj kot v zaprtem) in da so besede drugega tipa v neki poznejši dobi poudarjeni zlog podaljšale. Za umevanje tega podaljšanja je potrebno, da si predočimo nekdanje kvantitetne in akcentske razmere. Dolgi vokali so bili ali rastoči (*krāl*), ali padajoči (*grād*), ali nepoudarjeni *trāvā*, kratki pa so bili ali poudarjeni (*kràva, nogà*), ali pa ne. Ta prvotna porazdelitev, ki je slonela v vsaki kategoriji na lastni osnovi in na posebnih načelih, je morala prej ali slej vesti k poenostavitvi. Prvi korak na ti poti predstavlja dejstvo, da se dolgi zlogi v neiktični legi, in sicer najprej v legi po iktusu, skrajšajo: gen. sg. *krāvē* > *kràve*. Nato so zginile predtonične dolžine t. j. vse dolžine so se uvrstile v sestav muzikalno intoniranih vokalov. S tem je bilo doseženo tole razmerje: v dolgem vokalizmu velja načelo muzikalne intonacije, v kratkem pa dinamične akcentuacije (ekspiratorno jake, iktične kračine — nepoudarjene). Skladnost med obema, t. j. poenostavitev je možna, če se muzikalična intonacija sploh opusti in se le ekspiratorna izvede (tako v ruščini), ali se tudi pri kračinah znova intonacijsko razlikovanje vpelje (štokavščina), ali pa se kratki zlogi mehanično razporede. V slovenščini je bil vsak kratki poudarek v zadnjem zlogu padajoč, v nezadnjem zlogu pa rastoč; ta porazdelitev je branila, da bi se muzikalne intonacije v sestavu kratkih vokalov znova uvedle; dokler se je govorilo *tòča, vòla, kòža*, se je govorilo tudi *nogà, zvèzdà* s kratkim nevtralnim (v muzikaličnem pogledu) poudarkom in zato tudi ni treba misliti na možnost prehoda *brāt* > *brāt* že v tem času (o taki možnosti se je izrazil Ramovš IX, 49). Da se oba vokalna sistema uravnotežita, je slovenščina fiksirala iktus v besedah s kratkimi zlogi na zadnjem zlogu; zadnji zlog je nekak znak za mejo, po kateri pride nova beseda. Ta vloga, narekovana po določnem zunanem znaku, že kaže, da je

dinamični akcent kot tak opuščen. Zato je odslej pojem „*poudarjen : nepoudarjen*“ v razvoju kratkih zlogov brezpomemben; izpremembe moderne vokalne redukcije jasno pričajo o tem; na pr. v rožanščini dasta prediktični kot poudarjeni kratki *e* glas *a* (*žanà, zalàn, jalàn, madqàd, xlàb*), ali v podjunščini imamo za enakšne *o* enakšne reflekse (*nuága < noága < nóga < nogà* in *buâp < boâp < bôb*). V slovenskem verzu so kratki poudarjeni zlogi enakovredni z nepoudarjenimi (gl. avtor V, 53). S tem je bila odpravljena neuravnovešenost med dolgim in kratkim vokalizmom; tu so dolgi poudarjeni zlogi z muzikaličnim akcentom, tam kratki nepoudarjeni (brez muzikaličnega akcenta). Odkar je *nogà* s svojim končnim poudarkom pomenjalo le še konec besede, mejo pred sledečo besedo, je pa beseda kakor *kràva, kòža* svojemu poudarku dala poseben pomen in ker je jezik enačil poudarjeni zlog z dolgim, je ta zlog postal dolg. Vsi na ta način iktični nastali oziroma iktično dojeti kratki nezadnji besedni zlogi se podaljšajo, bodisi da je njihov akut stari skrajšani ali pa novi na prvotnih kračinah (*kràva > kráva, kòža > kóža*), kakor pričajo refleksi *e*-jevskih in *o*-jevskih vokalov: *tôča > tóča, kôža > kóža, brêza > bréza, sêla > séla* (za prvotno psl. *ô* in *ò, é* in *è*).

Kvantitetne in akcentske razmere so po teh pojavih ustajljene tako, da so vsi dolgi vokali muzikalično intonirani in iktični, kratki vokali so pa tako v melodičnem kot dinamičnem pogledu nevtralni. Po nekod se je to stanje ohranilo, tako na pr. v Režiji in tudi za rožanščino se navadno misli, da je na ti razvojni stopnji obstala. Za njo pa je treba stvar bolj podrobno razbrati.

V akcentološkem pogledu moramo razlikovati tri rožanske pasove: 1.) osrednji pas, ki ga predstavlja govor v Bistrici; 2.) vzhodni pas, zanj naj daje primer govor v Žabčah in 3.) selski govor. Bistriški govor kaže končno poudarjanje v primerih, kakor *uqqnò, uqsà, smquà, loppà, uqhìn, tqràq, na mqsà, pu nqčà*, gen. sg. *qqñà, žanà, sastà, zamlà, zalàn, onà je, spledyà, stàzdà, mahyà, tamàn, tamnà, pàqòm* (v vseh teh oblikah je končno poudarjanje staro, vokal v predtoničnem zlogu pa

kratek; moremo torej govoriti o „ohranitvi oksitoneze“). Poleg tega so besede, ki so imele staro baritonezo in imajo danes, objektivno fonetično vzeto, tudi končno poudarjanje; v predhodnjem zlogu pa je rastoča dolžina. Težko je določiti, ali je ta končni poudarek res tipično padajoč; kakor sem že § 9. obrazložil, gre pri njem za višek toničnega porasta, s katerim sovpadе tudi intenzitetni višek; označujem ga kot nekaj nevtralnı kratki poudarek enostavno z znakom ` . Takšni primeri so *qôžâ, iútrô, sêdâm, brátôr, qáplâ, qráûâ, háubqô, uqráduâ, qolênô, méstô, létô, brêzâ, búçâ, múxâ, žítô, štírô, tı pêtâ, iêtrê* in isti tonski profil imajo nekdanja oksitona tipa *zblzdâ, hóbâ, ápnô, ájçê, brádâ, hûáûâ, dúšâ, huúxâ, žtyâ* itd. Ta tip (psl. *zvézdâ*) je povsem sovpadel z onim, ki je imel rastoči poudarek na predzadnjem zlogu. Nekaj izjem kaže analogično vplivanje tipa s kratkim predtoničnim vokalom (*žaná*), tako *hamnô, uəhəu* „vogel“, *iazəq*. Stavčna melodija, poseben pomenski poudarek in pod. moreta izpremeniti to leksikalično poudarjanje: k *uəu* se glasi gen., če ga samo povem, *uouâ*, v stavku je tudi *uoua* rabno; če je povedno *mójà* posebej poudarjeno, slišiš *mójà šíša*, tako da se izprememba tiče i mesta, i načina poudarka; zunanji vzroki določijo intonacijo, podaljšajo zlog; njih besedni poudarek je s tem izkazan kot mejni besedni znak, kakor smo že gori rekli, zato so te besede (*təmnətà, žaná*) za jezikovni čut pravzaprav brez poudarka, gl. še str. 20 in 22. Ker je vsak njihov zlog rastoč, mora ob posebnem stavčnem in pojmovnem poudarku dobiti rastoč povzdig, odtod primeri *splādanē, rájanâ, shųàjanâ* (Ramovš III. 15), ki še nimajo pravega stranskega poudarka, marveč le opisani povzdig. Ali ta slučaj nam kaže, kako je *žaná* pričelo dobiti v posebnih zvezah inačico *žânâ, žâna*, ki jo je isti zunanji moment podaljšal tudi v *žána*. Tonični in intenzitetni višek, ki je na končnem zlogu bil avtomatiziran, ni zadoščal za potrebno pomensko naglasitev v stavku in zato je predhodni rastoči zlog dobil poseben povzdig in tak zlog je zdaj občuten poudarjen, čeprav je omenjeni višek še vedno na končnem zlogu. Za bistriški govor moremo intonacijske tipe besed po-

dati na sledeči način: 1.) rastoči / (*xliŷ, qřál*); /• (*zbízdà, qřáŷà, žanà*); •/ (*qolénŷ, loqotà*); 2.) nerastoči \ (*šřest, snŷx*); \• (*hrŷšře, liqof, máčqa*); •\ (*prŷsŷ, uqŷ, ŷučř*); \• (*jahŷdca, uhřŷca*).

Govor v Žabčah kaže v vseh primerih že izpremembo tonskega profila; rastoče niso več besedne enote, marveč posamezni zlogi; *qřáŷa* ima takole melodično pot /•, tako vedno le *střada, zbřizda, sřtáčca, tráŷa* itd. in za bistriško kombinatorično obliko *žana* ima ta govor vedno *řsa, ŷŷda, hŷřa, lapŷta, pŷtaq, nàđbađ, řalan, sàstřa, pàqqa, ràqqa, stžzda, mđhŷa, tđmđn, pđsa, pđqu*. V nezadnjem besednem zlogu je kratki poudarek rastoč, v končnem ali edinem pa padajoč (*utřŷq, zalán* so redke analogične izjeme, sicer je premik stalno izvršen; *bŷb, nŷž, qřŷŷ, pšàn*), fonologično pa gre za nevtralni kratki poudarek prav zaradi stalnega premika. Ta način poudarjanja ima tudi sosedna podjunščina (Djekše, Kneža, Vobre, Grebinj, gl. avtor II. 48). Glej sliko 5.

Slika 5

Selski govor pa ima že ono stanje, ki je znano veliki večini slovenskih dialektov in tudi knjižnemu govoru. Za prvotno *ženà* imamo tu *žena* in pod poudarkom je vokal dolg; prim. *smŷŷa, ŷŷda, nŷha, hŷřa, řsa, řsa, qŷza, qŷsa, tŷřeq, hŷhřŷ, hŷqđn, lapŷta, tđmđŷta*, gen. sg. *snŷpa, bŷba, nŷža, đbŷřa, ŷŷŷa*,

htôba, qôĭa, otrôqa; mêtua, sêstra, žêna, péqua, rêqua, iêĭin, mêduĭd. Če pa je v prvotnem predtoničnem zlogu *a*, tam ostane kračina tudi pod premaknjenim akcentom: *stêzda, mêgva, têmna.* Glede postanka te dolžine velja isto, kar smo zgoraj navedli za pojav *kôža > kôža*. Tako nam imenovani trije rožanski govori predstavljajo tri zapovrstne razvojne stopnje: *žanà, lopotà* (Bistrice) — *žàna, lapôta* (Žabče) — *žêna, lapôta* (Sele). Ko je selski govor imel stopnjo *žèna, sèstra*, vokalna redukcija še ni bila toliko razvita, da bi vplivno izpremenila kvaliteto kratkih *e* in *o*, ki sta še bila široka *ɛ* in *o*; diftongizacija dolgih ozkih in širokih *e*-jev in *o*-jev (v *iə, uə; éa, óa*) pa je že bila izvršena in tako imamo *žêna, ósa* z dolgima širokima monoftongoma. Drugod se je v rožanščini staro stanje delj obdržalo in kratki *ɛ* je prešel v *a* ali *ɑ* (*sastrà; stûdanc, sôsad; rmàn, xlàb, zalàn*), naj si je bil poudarjen ali ne; zato tudi *žanà* in *žàna*. Primeri kakor *ĭazèq, ĭàzəq, selsko ĭézəq, pèta, trèst* so se tudi v rožanščini kakor v drugih slov. narečjih uvrstili v tip *ženà*.

§ 33. Najmlajši akcentski premik, ki ga je selsko narečje doživelo, je v tem, da se poudarek z dolgo padajočega končnega zloga premakne na predzadnji zlog. Novi kratki rastoči poudarek v tipu *òko < okô* je za naš govor karakterističen. V soseščini ga pozna še podjunski dialekt in vzhodni rožanski govori, le da je tamkaj kratki poudarek brez izrazite intonacije, sploh torej kratek: *òkə, lõpə < lépo; hòkə* (Šmarjeta), *òqə* (Žabče). Na zapad od Žihpolja do Baškega jezera in ob Vrbskem jezeru ta premik ni znan: *přosû, lpû, qučî, drahû, sênû, stabrû, zyatû, mäsû, məxqû*; Šmartin nad Vrbskim jezerom: *okhû, očî, yasî*. V ziljskem narečju pa zopet naletimo nanj, samo da je po posebni ziljski podaljšavi novopoudarjeni zlog že dolg: *òkô < òko, okô*. Ta premik, ki je nastal v mlajši dobi, že po razpletu moderne vokalne redukcije, je najprej opisal in pojasnil F. Ramovš VII. 151 sl. in po njegovih predavanjih so o njem pisali še A. Bajec ČJKZ III. 40–42, L. Tesnière „Les formes du duel en slovène“ str. 15 (s približno geografsko skico o razprostranjenosti v priloženem Atlas lingui-

stique, št. 8), dalje gl. še Ramovš Hist. gram. VII. s. v. Akcent *oko*; končno je Ramovševa izvajanja po predavanjih objavil S. Bunc *Slavia occid.* 12, 126 sl. Za koroške govore pride ta premik v veljavo samo, če je končni zlog odprt (pri zaprtem zlogu ostane končni poudarek: *uĭčĭt̄ŕ, ĭĭsĭŕn, pĭpĭŕŕu, hŕspŭŕd, mŭadŭŕst, haŭŕŕab*).

Selsko narečje ima še izrazit kratek rastoč poudarek: *okô* > *oko*, danes *hŕq*; dalje je poudariti, da se je končni izglasni, nekdam poudarjeni vokal, že reduciral in je onemel. Konzonant, ki je po ti onemitvi prišel na konec besede, pa je dobil, če je šumevec, posebno intenzivno artikulacijo; nekatere osebe izgovarjajo te konzonante že aspirirano. V sledečem označujem take intenzivne konzonante s črto spodaj ali zgoraj, kakor že znak črke to dopušča (*b̄, p̄*). Tako se besedi *ĭŕx* < *jŭg* in *ĭŕx̄* < *igô* razlikujeta i po akcentu, i po končnem konzonantu; enako *p̄ŕs* nom. sg. in *p̄ŕŕs* nom. pl., ki spada v drugo kategorijo besedi kakor *uhô* > *uâx̄*, *mesô* > *mâŕŕ*. Ker so pa refleksi enakšni, hočemo najprej naštetih skupine, v katerih se javlja rastoči poudarek in ojačeni končni konzonant.

1.) Nom., akk. sing. dvozložnih nevtar s prvotno dolgim padajočim poudarkom na odprtem končnem zlogu, tip *okô*, ki se v Selah javlja kot *hŕq* ali *uŕq*; *dreŕô* > *dr̄ŕu*, *srebrô* > *sr̄ŕbŕ* > *sr̄ŕbŕŕ*, *zŭât*, *telô* > *t̄ŕu*, *nêb̄*, *sêŕŕ*, *qŕŕu*, *mâŕŕ*, *uâx̄*, *igô* > *ĭŕx̄*; nom. akk. pl. *očĭ* > *hŕč*.

2.) Nom. pl. padajočih moških enozložnih samostalnikov tipa *môst*, in ženskih tipa *nôč*: *mostĭ* > *mŕst*, *nosĭ* > *nŕŕŕ*, *uŕz*, *sŕd̄*, *qr̄ŕŕŕŕ*, *rogĭ* > *rŕŕĭ*; *gosĭ* > *hŕŕŕ*, *qŭŕŕŕŕ*, *r̄ŕĕĕ*, *uâŕŕ* < *vasĭ*, *uâŕŕ* < *usĭ*.

3.) Ista oblika moških samostalnikov, ki pa imajo v knjižni slovenščini končnico *-je*: *ljudje*, v Selah **ljudĭ* > **l̄ŕdi*, *l̄ŕd* (prim. na Rožu *ldĭ*), *možĭ* > *mŕž*, *zŕb̄*.

4.) Ista oblika enozložnih moških samostalnikov tipa *bôb*: knjižno slov. *bŕbĭ* < *bobĭ*, rus. бобѣ, sel. *bŕb̄*; *qŕl*, *rŕŕu*, *uŕl*, *qŭŕŕŕŕ*, (knjižno *klŕp*, pl. *klŕpĭ*), *snŕŕŕŕ*, *hr̄ŕb̄*, *qŕŕĭ* (*kŕŕŕĭ*), *dbŕŕ*, *trŕŕ*, *r̄ŕŕŕ*, *ŕtrŕŕ*; tu je treba navesti še nom. pl. *hŕŕŕŕl*, *hŕŕŕĭĭ* in *hŕŕŕŕŕŕ* k nom. sg. *hŕŕŕu*, *hŕŕŕĭĭ*, *hŕŕŕŕŕŕ* < *orel*, *ogenj*, *okno* (zadnje ime se je maskuliniziralo), gl. še doli, in dalje tudi izposojenke, ki so

prešle v domači poudarni tip *bōb*, na prim. *uōn* < nem. *Lohn*, pl. *uōn*, gen. sg. *uōna* kakor *bōba*, *qñōf̄*, *qřōf̄*; dalje še *hād*, sg. *hād*, *pəs* k sg. *pəs* (knjižno *psl*) in pl. fem. *sanje* > *sāī*.

5.) Dat. lok. sg. samostalnikov, ki so v prejšnjih treh točkah navedeni: *na mōst*, *na nōs*, *na uōz*, *u sōd*, *mōz̄ sām řēqma*, *fūtār sām hōs pārnēsya*; dat. *Bōx* < *Bogū*; *ōřōq*, *pār ōřōq*, *uōu*, *pār dōbōt*, *qōī sām sēn dāu*; *u lēs*, *u snēx*, *u brēx*, *na pēč*, *pu nōč*, *pār mīac*, *u hrāx*.

6.) Adjektiva neut., nom. acc. sg. *gostō* > *hōst*, *lahko* > *uāxq*, *temno* > *tēmən* (mask. se glasi *tēmən*), *toplo* > *tōpu* (mask. *tōpu*), *grozno* > *hrōzən* (mask. *hrōzən*), *strašno* > *strāšən* (mask. *strāšən*), *lepo* > *lōp* (mask. *līap*), *suho* > *səx* (masc. *sūx*); te oblike so rabne seveda tudi kot adverbija: *dō brōuljīn* (do Borovelj) *sī uāxq s cūham pēlijm*; predikativno (adv.) rabljeno: *səx iə bōu* „suho je bilo“; *līatšən lēat iī bīu sūx* „letošnje leto je bilo suho“.

7.) Nom. akk. pl. mask. adjektivov pod 6.): *hōst*, *hrōzən*, *strāšən* itd.

8.) Imperativi glagolov na *-i*: *nēs* < *nesī*, *pēč*, *qōl* (rus. колн; slov. *kōljī*), *nəzhāb* (rus. рубн), *řēč*, *mōuz*, *qōpal* < *kopljī*, *přōs za nās*.

9.) Infinitivi primarnih glagolov: *iēt*, *pēčt*; dalje nekdanji končno poudarjeni infinitivi: *přōst* < *prosīt*, *nōst*, *qātt* „kaditi“, *scāt*, *srāt*, *zamətt* „zamuditi“, *iēztt* „jezditi“, *zapřēt*, *hōdřēt*, *pōžřēt*, *umřēt* itd.

Iz teh primerov sledi, da je kratki rastoči poudarek nastal, kadar se je padajoči poudarek s končnega odprtega zloga premaknil na predzadnji zlog; *okō*, ki je dalo (kakor v rožanščini sploh, čeprav preide dolgi padajoči *ō* v drugih pozicijah v *ūə*) praviloma *okū*, se je razvilo v **ōku* in lok. *dvorū* je očitvidno istočasno dalo **dvdru*. Glede zadnjega preskoka je treba takoj omeniti, da izkazujejo sosednji govori v oblikah lok. *pečl*, *nočl* (isto velja za oblike imperativa in infinitiva) na osnovnem vokalu drugačne reflekse kot v obliki *ženā*, v Podjuni na prim. *pēčə*, *nōčə*, inf. *nēst*, *plēst*, *pēčt* proti *žīāna*, *uāda* gl. avtor II. 48. V teh primerih se je namreč končno na-

glašanje obdržalo dalj časa kot v nom. *ženā*, in sicer prav do novejšje dobe (spomnimo se, da se po mnogih gorenjskih krajih še zdaj naglaša *po vasā*, *na pečē* itd.), ko se je ta kratki padajoči poudarek s končnega zloga preselil na sprednjega obenem z dolgim padajočim v obliki **okū*, gl. še Ramovš III. 22, 23, 26. Šele nato se je končni vokal reduciral in ko je preko čedalje šibkejšega *-ə* naposled zamrl, tedaj je njegovo pojemanje in slednjič onemitev povzročila izpremembe v vokalni kvaliteti poudarjenega zloga in tudi v kvaliteti zdaj končnega konzonanta; more pa se skratka reči, da je sploh novi rastoči poudarek imel posebno silo in ta sila je ves novi poudarjeni zlog po svoje premenila, kar se kaže prav na vokalu in končnem konzonantu (tako že Ramovš IV. 240). Da je novi poudarek rastoč, je po naravi njegove nekdanje predtonične situacije upravičeno; da se *okō* in *bobl* takorekoč obravnavata na enakšen način, to tudi ni nič čudno, saj kar se intonacijske besedne linije tiče, sta si oba primera povsem enaka in naposled tudi ni izključeno, da je bil končni *-u* v **okū* samo nekaka nadkračina; v ostalem gl. glede tega premika izvajanja F. Ramovša v objavi S. Bunca, *Slavia occ.* 12, 126. Pripomniti je še, da nas vokalične alternacije, kakršne imamo na prim. v oblikah *ottōq*, gen. *ottōqa*, dat. *ottōq*, gen. pl. *ottūaq*, torej *ō : ō : ō : ūə*, pri znani povezanosti vokalne kvalitete in kvantitete (posredno torej tudi akcenta) v slovenščini naravnost silijo, da računamo pri premiku akcenta s končnega zloga na predzadnjega s kronološkimi razlikami. Ker imajo vsi ti primeri premaknjen akcent zaradi enakšnih intonacijskih pogojev v celi besedi, zato se sam po sebi rodi zaključek, da izhaja *ottōq* < *otrokū*, *bōh* < *bobl*, dočim se je že prej govorilo *ottōqa*, *bōba* t. j. v nekih sklonih, ki imajo končnico *-i* ali *-u*, se je končno naglašanje dalj časa ohranilo kot na prim. v gen. s končnico *-a*. Takšno analogično obdržanje končnega naglaševanja nam je tudi drugod in še v drugačnih primerih in zvezah za slovenska narečja pogosto izpričano gl. Ramovš IX. 56.

§ 34. Novi rastoči poudarek na kratkih zlogih je jako izrazit; melodično se jasno dviga in njegova ekspiratorična sila

postopoma raste. Končni konzontan tega zloga (kajti prej poudarjeni končni vokal je že onemel) je zato pod to silo dobil svojevrstno artikulacijo; šumevci takega zloga se točno razlikujejo od navadnih šumevcev v drugačnih legah. Zveneči *b, d, z, ž* sicer niso postali nezveneči, so pa zelo krepki; zapora je zelo intezivna, pripora postane ožja: *ḅ, ḍ; ẓ, ẓ̌*. Na enakšen način je pri nezvenečih zapornikih *-p* in *-t* v novopoudarjenem zlogu zaradi krepke zapore prišlo skoro že do začetka aspiracije (*p̄, t̄* se že nagibata k *pʰ, tʰ*), spiranti in afrikate *s, š, x, c, č* pa so postali fortes. Če je nekoč pred *-ə* bil *-h-*, se je po onemitvi *-ə* spremenil v krepki *-x*: *iəx < *iəhə, igō*; dat. lok. sg. *Bōx*. Laringalni *-q* ne kaže nobene posebnosti; njegova narava je bila takšna, da ji ti novi pogoji niso mogli dati kakega posebnega značaja. Ti konzontantični pojavi so vezani na to, da so istozložni z vokalom, ki je neposredno pred njimi in ima novi kratki rastoči poudarek.

Novopoudarjeni rastoči vokal se je zožil in odslej se razlikujeta singular in plural gornjih tipov 4 in 6 po treh oznakah: 1.) različen poudarek; 2.) večinoma različen končni konzontan; 3.) večinoma različen korenski vokal. Zoženje je spremenilo *o > ɔ, e > ɛ* in *a > ǎ*, prim. *hōq, nōs, zōb, bōb, ɔtrōq, na mōst, pu nōč, tōpu < toplō, hōst < gostī, qōl < kolī, inf. nōst < nosīt*; — *stēbət, rēč, u snēx, pēč*; — *zūāt, uās, pər m̄āc, strāšən < strašnō* in *strašnī*. Dalje se je polglasnik *ə* (z njim večkrat tudi *ə*, ki je nastal po moderni vokalni redukciji) spremenil v *ǎ*, pa ne vedno; *mesō > *mēsə > mās*; *uhō > uāx*; *uši > uāš* proti *iəx < igo*, nom. pl. *pās < pəsī*; razmerje med *ǎ* in *ə* ni jasno, verjetno pa je, da je narava sosednjih konzontanov vplivala tudi po svoje na zoženi kratki vokal (sledеči *m* je mogel drugače vplivati kot *x*, odtod *uāxq < uəxqū, lehkō* proti *təmən < təmnō*). Razvoj *ə > ǎ* je umljiv; pod poudarkom je najprej postal napet (kakor v bolgarščini), nakar se je počasi razširjal in se spreminjal nekako tako kakor nekoč *ə < ɐ, ɛ* v srbohrvaščini in južnozpadni slovenščini, ali kakor se je v dialektičnem razvoju spočel iz starejšega *ǣ* v podjunskem narečju.

Tega splošnega akcentskega premika pa izjemoma ni deležna beseda *imē*, čeprav so intonacijske razmere zanj podane; glasi se *imē̃a*, pričakovati bi pa smeli vsaj **ĩəm̃j*, če že ne **ĩəm̃*. V drugih slovenskih narečjih, ki poznajo tovrsten akcent-ski premik, je praviloma akcent tudi pri *imē* premaknjen, tako v Poljanski dolini *jēme*, v Reziji *jīme*, v Podjuni *hīmā*, v Guštanju *jīmea* (Ramovš III. 24; VII. 153). Najbrž so kosi padeži vplivali na to, da se je staro naglaševanje obdržalo tudi v nominativu (gen. *imē̃ana*).

Ker so te vokalične in konzonantične spremembe samo posledica intenzivno poudarjenega rastočega zloga, ki je zadnji ali edini, zato jih tam, kjer eden izmed danih pogojev ne nastopi, ne najdemo. Če se novi rastoči poudarek nahaja na prim. na nezadnjem besednem zlogu, potem intenzivna konzonanca odpade, saj pri takem sestavu preide konzontan k sledečemu zlogu, torej ni v vplivni meji poudarjenega zloga; v besedi *stēbār* je zato *ē* sicer praviloma zožen, glas *b* pa je normalen. V nom. pl. *hōqən* (moško ime: *okni* za prvotno *okna* po maskulinizaciji), *hōtəl* < *orli*, *hōhīl* < *ognji* imamo praviloma oprava z našim akcentskim premikom (tip *bobi*); novemu rastoče poudarjenemu in zoženemu vokalu sledeči konzontanti *q*, *r* in *h* so že v sledečem zlogu, ki je sekundarnega izvora, zato ne dožive nobene spremembe (*q* in *r* je itak nista zmožna).

§ 35. V nekaterih primerih ima selsko narečje kratek rastoč poudarek, ki pa je drugačnega izvora kakor ta, ki je nastal po premiku $v \overset{\sim}{\text{a}} > \overset{\sim}{\text{a}} (-)$; njegova narava pa je enakšna; ker v teh primerih konzonantične istozložnosti s poudarjenim vokalom ni, zato v njih ni intenzivnih konzontanov. Tako imamo *sō̃a*, *drō̃a* (prvotno *drvā* je dalo *dravā* in po vëlarizaciji *a > o* današnje obliko; podobni primeri so tudi v drugih slovenskih narečjih pogostni gl. Ramovš III. 90) proti *uō̃da*; tu gre pač za ohranitev starejšega, še kratkega glasovnega sklopa *ou*. Moremo obenem navesti tudi one pojave slov. narečij, kjer se dolgi diftongi skrajšujejo in naposled je tudi v knjižnji slovenščini *sō̃va* krajše kot *nō̃ga*, *mē̃ja* krajše kot *žē̃na*. Pridržana kratkost pa je tudi tu, v zvezi s poudarkom, rodila zoženost vokala.

Druge vrste pa je na prim. gen. sg. *uḡua* instr. *uḡuam*, nom. akk. du. *uḡua*, ki kaže že s svojim širokim *o* na drugačno razvojno pot; ne bilo bi nič čudnega, če bi imeli **uḡua*; pa tudi *uḡua* je umljivo, saj ne predstavlja nič drugega kakor tako zelo znano posploševanje nominativne oblike v kosih padežih, in nom. se glasi *uḡu*, kakor so pravilni, upošteva je naš akcentski premik, tudi dat. lok. *uḡu*, nom. pl. *uḡl*.

Končno imajo kratek rastoč poudarek stalno kosi padeži samostalnikov *māt*, *sēmāi*, *uṛēmī*; gen. *mātīrī*, *sēmāna*, *uṛēmāna*; lok. *mātār*, *uṛēmān*; pl. *mātīrī*, *sēmāna* itd. V to skupino štejem še sledeče besede *hāhī* < *jagnje*, gen. *hāhīta*; *mētquca* „opica“; *hābaq* < *jabolko*; *hāḡoca* < *jagodica* in morda še kako. Tu imamo opravka s starim dolgim rastočim poudarkom, ki se je skrajšal, pri čemer se intonacija nič ne spremeni. Kakor se po primerih vidi, se to krajšanje dogaja predvsem v predpredzadnjem zlogu; krajšanje je mlado, samo dialektično (tudi nekateri podjunki govori ga izkazujejo), še ne po kakem določenem pravilu razvito, marveč kot refleks ritmičnega gibanja podano; ž njim bi mogli zato vzporediti krajšanje v primerih *piṭēln*, *sqōlč*, *bīnqəštī*. *šqōrc* in pod.

Vokalna redukcija

§ 36. Že po tem, ko je bilo nasprotstvo med dolgimi in kratkimi vokali jasno izraženo s tem, da so dolgi iktični in muzikalno intonirani, kratki pa akcentsko nevtralni t. j. nepoudarjeni, se je začela nova težnja, ki je stremela za ohlapno artikulacijo kratkih vokalov, kar je umljivo, saj se je vsa pozornost, vsa skrbnost koncentrirala na iktičnih vokalih. Prav tako se ni jezik oziral kar nič na različnost intonacije kratkih vokalov in zato tudi v selskem dialektu dožive kratki vokali, naj si bodo v kakršni koli legi, enakšne izpremembe svoje kakovosti, tako da so te izpremembe tudi posredna priča za odpravo intonacijskih razlik pri kračinah in obenem je vokalna redukcija, upošteva jo pozornost, ki se je dolgim vokalom posvetila, neposreden učinek uvodoma navedenega in že prej obrazloženega nasprotja.

Vokalna redukcija (gl. Ramovš, VII. 132 sl.; Kratka zgod. 150, 224 sl.) je nastopala polagoma. Sprva se je pojavila ohlapna artikulacija in asimilacijski vpliv srednjega ali jačjega vokala more svojo barvo tudi nepoudarjenemu vokalu vsiliti prim. rož. *lɔpɔtâ* < *lépota*, *lɔp* < *lopô*, *lépô*. Obenem s tem pešanjem artikulacije, ki izpremeni ozke vokale *i* in *u* bolj kot *e* in *o*, najmanj pa vokal *a*, se javi težnja, da se sistem kratkih vokalov reducira na minimum vokalnih fonemov; ta težnja zlije celo vrsto vokalov na srednja vokala *ə* in *a*, ki sta še najbolj odporna in odtod tako pogostno slovensko akanje, odtod rožanski *ě* > *a* in za slovenščino tako značilni *ə*, ki poteka iz kar najbolj različnih vokalnih virov. Včasih so novi akcentski premiki zavrli redukcijo in dali novo poudarjenim, prej že po redukciji delno izpremenjenim vokalom, novo oporo in silo; iz takih primerov moremo sklepati in dognati starejše faze moderne vokalne redukcije.

Še mlajša doba nam kaže, da se tudi *ə* že izgublja in da se še ohranjena *o* in *e* gibljeta v smeri na *u* in *i*. V selskem narečju moremo zaslediti oblike vseh različnih razvojnih stopenj: *nogâ* > *nóga*, *ženâ* > *žéna* sta s svojim širokim *e*, *o* iz stare dobe; razvoj *okô* > *uòq* nam nudi primere iz naslednje razvojne dobe in novi poudarek nadaljno redukcijo zavre; ostali kratki vokali pa ali zakonito onemé ali pa se porazvrste po jasnih zakonitih vidikih. Zaradi preglednosti hočemo posamezne vokale posamič obravnavati.

u, i. — Ta dva najožja vokala sta v kratkih rožanskih zlogih dala *ə*. Redukcija je gotovo že dokaj stara, kajti akcentski premik *uxô* > *uəx* se je preko *uəxə* vršil in novi poudarek je zadel že *ə* < *u*. Isti redukcijski rezultat ima rožanščina v zlogih s kratkim padajočim poudarkom (*qrəx* < *kruh*), v absolutnem in stalno nepoudarjenem izglasju (na pr. v dat. lok. sg. *o*-debel in *a*-debel, končnici *-u* in *-i*) ali *-u*, *-i*, ki sta zaradi omenjenega akcentskega premika zgubila dolžino in postala nepoudarjena; prim. *qrəx*, *pəx* < *plug*, *iəx*, *nət*, *nəč*, *měš*, *sər*, *bəq*, *rət*, *sət*, *dəm*, ali izposojenke *cəx*, *šməs*, *špəl*. Redukcijski produkti v novopoudarjenem zlogu tipa *uòq* imajo delno izpre-

menjeno kvaliteto; razvoj je bil nekako takle: *uxô*, *uxû*, *uxû* (z redukcijo prediktčnega *u > ə*), *uxu*, *uxə* (z redukcijo poiktičnega *u*) in končno dobimo *ux̣*; na enakšen način je *uṣ̌* dalo *uṣ̌* in ti dve končni obliki izkazujeta onemitev izglasnega *-ə* (izpmemba konzonanta in novo poudarjenega vokala pa zavisi od novega rastočega poudarka gl. § 34). Drugod je *ə* neizpremenjen: *səx̣ < suhō*, *iəx̣ < iəhə*, *iəhu*, *iəhû*, *igō*; dalje *pəstniq* „pustnik“ t. j. februar ali marec, *ux̣žna < južina*, *qəx̣iʔa*, *pəščəat* k *pīšīʔ*, *iəšpəc < izbəc* „Rauchküche“; za onemitev nekaj primerov, kakor *-ica > -ca*: *uəstəuca*, *həhəuca*, *həspəiŋca*, *čīʔqəlca < činkljica*, *səncə < sinica*, *pəŋəuəca* „Kaulquappe“, *həqəsəncə < gosénica* ali *tříbx < trébuh* itd. Glede izglasne redukcije v selskem govoru, podane na prim. v *na pēč̣*, *pu nəč̣*, *na məsṭ*, *nəsṭ*, kaže govor v Rožeku še starejšo stopnjo: *pēč̣ə*, *pu nəč̣ə*, *na məsṭə*, inf. *nəsṭə*, *pēč̣ə*; nom. pl. *bəbə*, *snəpə*, dat. lok. sg. *utřəqə* proti selskem *bəḅ*, *snəp̣*, *otřəq* z običajnimi glasovnimi pojavi, ki se rodé ob novem rastočem kratkem poudarku. Stalna onemitev končnega *-ə* iz *u*, *i* je v marsičem izpremenila tudi morfološko strukturo selskega govora. Brezkončniška oblika nom. pl. *otřəc* (proti sg. *otřəq*) je seveda tudi pri izposojenkah v rabi: pl. *həms* proti sg. *həms*, *žuəč̣*: *žuəq* „Schlag“; ali pri adj. pl. *sū*: sg. *səu*, *strəu*: *strəu*, *həast*: *həst*. Primerov z obdržanim nepoudarjenim *-i*, *-u* v večzložnih besedah sploh ni, v enozložnicah so pa tudi redki, prim. *tj*, slov. *ta*; *mj*, *sj* iz enkl. *mi*, *si*; če stoji *-u* v nepoudarjenem zadnjem zlogu, izvira iz starejših konzonantičnih skupin *-əu*, *-əṭ*, na prim. *žəatu < žetev*, *řəqu < rekəl*, ali pa iz skupine *-vo*, kakor *buhəstu < bogastvo*. Odtod izvira nesimetričnost nepoudarjenega vokalizma, ki smo jo že gori str. 33 pokazali. Izglasni novi *-u*, ki se je pridružil vokaličnemu sistemu, izvira sicer iz konzonantičnega sistema; pridružil se je šele tedaj, ko je bila vokalična redukcija *-u > ə > 0* že izvršena.

e, o. — Srednja vokala *e*, *o* sta bila zaradi napetosti v neiktični legi že zgodaj široka. V teku razvoja sta doživela marsikatere izpmembe, ki kažejo neki paralelizem pri obeh glasovih srednje odprtosti. Kakor smo že omenili, je bila

usoda vokalov φ in ρ v prediktičnem zlogu z ene strani (*žənà, vɔdà*), v zadnjem ali edinem zlogu z druge strani (*zələn, bəb*) popolnoma ista, ker kratki poudarek, ki je bil stalno vezan na zadnji ali edini zlog besed tega tipa in tako rekoč „avtomatiziran“, ni mogel vplivati na kvaliteto vokalov. Tako najdemo v podjunsčini že omenjene oblike *žjána, zəljàn, nʌága, bʌáp*, kjer *ja, ʌa* izvirata iz širokih *əa, ɔa < e, ɔ*, v rožanščini pa običajno *žàna* poleg *žanà, zàlan* poleg *zalàn, nɔha* poleg *nɔhà, bəb*, torej vedno paralelni razvoj kratkih vokalov φ in ρ brez ozira na njihovo lego v besedi in na naglas.

Na rožanski razvoj $\varphi > a$ so gledali od Scheinigga dalje kot na pojav vokalične harmonije. Če dobro pregledamo zadevne primere, ugotovimo, da prehod $e > a$ ni nič drugega kot razvoj nepoudarjenih kratkih vokalov v smeri k nevtralni, indiferentni jezični legi, kakršnega smo videli tudi pri razvoju $i, u > a$. Ne gre torej razlagati *ženà > žanà* za vpliv zadnjega „naglašenega“ zloga na predhodni e-jevski zlog, saj v primerih *žaləzɔ, latəʌa, daqlə, nabəs, parətə, ʌaçit, ʌasən, papʌu* nimamo niti sledu o kakem temnem zadnjem vokalu.

V Selah vidimo nekoliko posameznih stopenj redukcije vokalov φ in ρ . Pod premaknjenim akcentom imamo široke glasove: *žəna, təʌua, səsɕtra, iəsət, pšən*; — *nɔha, ʌɔda, qɔsa, bəhat* itd.; povsod drugod, torej v neiktičnih legah, preide φ v i . To velja seveda za vsak φ , naj bo že iz starega $*e, *e *e$; ta pojav je splošen in ustvarja nekakšno „ikanje“, tako da stoji v slehernem zlogu z etimološkim φ dandanes avtomatično i , na prim. *ʌétmɔn — ʌjtməna, mədujd — mjduəda*, dalje alternacija med III. pl. in ostalimi oblikami prezenta: *tjɔa* proti *təpim, njsa : nəsɔm, pjčɔa : pəcɔm*. Dočim ostane v rožanskih govorih *-e*, kadar je za končnico, ohranjen in ne preide v *-a* (*daqlə, talə*, gen. sg. *ɔɔqə, nohə*), je pa v selskem govoru vsak izglasni *-e* prešel v *-i*: *səamɔ, təlɔ, žrəbj, pətj*; gen. sg. in nom. akk. pl. *səstɔj, rɔčj, zəmlj, žənɔ, mʌšj, hʌalɔ < glave, brádj*; akk. pl. *ɔtɔčj, ɔtɔčj*. V Selah je vsak kratki ρ zožen v ρ , drugod na Rožu je celo že pogosto v u prešel: *husɔ : hɔs, zubɔ : zəb, ʌučɔ, utrɔq, hʌubɔq, ubʌaq, quʌác* v Bi-

strici proti selskemu *otřŏq*, *pijánost*, *pŏtaq* : *poťŏqa*, *poqtŭ*, *qbŭšjna*, *ptŏstŏr* : *ptŏstŏra*, *ptŏoɓuáct*, *napŏjŭjn* : *napŏjŭena*, *qŏɓ* : *qŏlŕas*. Povsod pa govore *haŭŏab*. V nekaterih besedah ima selski govor *a* namesto *i* < *e*; take besede so izposojene iz drugih rožanskih govorov, na prim. *stŭadanc*, *hantřŕŕs* < *Interessen* „obresti“; *matáqŏl*, *fáncat* „Krapfen“, *xřán*, gen. *xřána* „hrên“.

a. — Kratki *a* je v selskem govoru ohranjen: *lŕača*, *mŭza*, *namázana*, *zatŭqana*, *natŭáčjna* (torej v izglasju kakor v predikcijskih zlogih). Drugod na Rožu govore večkrat malo bolj sprednji in mečji *a*; tak izgovor je le individualen in mlajši rod ga ne pozna več. V Selah imamo *á* le pod novim kratkim rastočim poudarkom: *uás* < *lasŭ*, *pŏt mřác*, *uástŏɓca*, *u hráx*, nom. pl. *hráđ* in v izposojenkah *žŭáq*, *hyáz řái* itd.

ə. — Primarni *ə* iz *ɓ*, *ɔ* v krepki legi in sekundarni *ə* sta v našem dialektu ohranjena, seveda sta poudarjena na prim. v *pəs*, *məhŭa*, *stəzda*, *čəbet*; nepoudarjen *ə* more onemeti, če soseščina glasov to omogoča: *šqŭtc*.

Slika 6

Skratka vidimo, da tudi v selskem dialektu deluje moderna vokalna redukcija tako kot v drugih slovenskih narečjih. Manjša pozornost, hitra govorica moreta glasove tudi tam reducirati, kjer bi jih po običajnih redukcijskih normah smeli pričakovati še v polni vrednosti; ali takih primerov so tudi

drugi govori polni in za nje ni najti trdnega pravila, ker ga zares ni. Taki primeri so: *cēsər, cjsātja; pťóštər, pťóštǫta; qtā-mət* (poleg *qtāmat*); *přətǫq* (poleg *přěťǫq*), *nəmahǫč, nəstěača, jizəta* (poleg *izəta*), *tařpəntin*, u *djsětəx, hābəx* in *hāpx, məšitəu* in *mšitəu*; pri nekaterih je videti, da je soseščina glasu *ř* vplivala.

Končno omenim še pojav, ki je za rožanščino vendarle omembe vreden: zapadni del govori izglasni *-o* (*mltqo, lětq, uǫqno, na hūrō* Št. Jakob) v vzhodnem delu je zanj *-ə* (*mltəqə, lětə, hǫqna, na hūrə* Žihpolje); tako tudi še v podjunščini *mltəqə, uáknə*; selski govor leži v *ə*-jevskem pasu, a *-ə* je vedno onemel: *méast, mltəq, hǫqən* (zato tudi maskulinizacija nevtrā), gl. sl. 6; akk. sg. *a*-osnov: *uǫd, mǫx, huāu < glavo, brād* itd.; III. pl. rez. *qtādīm, qǫpam*, ki se glasi torej tako kot I. sg.; pomožni glagol pa ima v I. pl. *smə* (enklitično), v III. pa *sə*.

Asimilacijski pojavi

Rožanski govori, z njimi tudi selski, imajo motni vokal *ě*, ki je zelo podoben nemškemu *ö*, le da ni zaokrožen. Cela vrsta izposojenk iz nemščine ga ima za nem. *ö, œ*, najdemo ga pa tudi v slovenskih besedah. Sprva ta *ě* nič drugega ni kot asimilacijski produkt kratkega *é*; Ramovš opiše njegov postanek tako, da je *ę* prešel v *ě* „če je bil v njegovi soseščini takšen glas (vokal ali konzont), ki je napetost in premik v višjo jezično lego podpiral (vokala *i, u*; palatalni konzont; postdentalni konzont)“ III, 12. Današnje *něb* poteka iz starejšega *něbū* in motnost vokala *ě* moremo z naravo sledečega zloga vezati. Sprva je bil *ě* samo kombinatorična varianta *e*-ja, ki je nastopila v zgoraj omenjenih legah. Odkar pa je izglasni *-ə* onemel, je *ě* postal avtonomen, kar je lepo razvidno iz *něb*, kjer stoji *ě* pred labialom. V Selah *ě* ni toliko pogosten kot v drugih rožanskih govorih, ker je v nenaglašanih zlogih prešel ali v *ə*, ali pa v *i* (*uəsitəu, dtěu* proti *dtjueas*). Tako ima selski govor *ě* v nom. pl. *řəšěť*, lok. sg. *na lěd*, u *sněx*, u *lěs*, *na brěx*, nom. sg. *sěn*, *dřěg*, *něb*, v plur. part. *smə měl < iměli, sə hotěł < gorěli*; dalje za *i* v *jěť < iti* (drugod na Rožu *jěťä*), *jěhtat < igrat*

proti I. sg. prez. *jahtām*. Selsko razmerje je gotovo že skaljeno, kakor kažejo primeri *dr̥eū* proti *st̥eb̥ot* (iz *dreūū* in *srebrū*), *n̥est* poleg *n̥est* in stalni *e* v *na p̥eč̣* < *pečl*, *r̥eč̣* < *rečl*. Našteli bi lahko mnogo takih primerov.

Dalje ima rožanščina *ē* v glasovni zvezi *ēi*, kakor *hēīda* < *hajda* in z epentetičnim *i* v *p̥ēīč̣* < *peč*, *l̥ēīč̣* > *leč*, *š̥ēīst* < *šet*, dočim ima selski govor tu vedno *e*. Koroška narečja so iz svn. sufiksa manjšalnic *-e* dobila produktivni sufiks; podjunska oblika zanj je *-eī*, rožanska *-ēi* (*ātēi*; nemški dialekti pa so si izposodili slov. sufiks *-ca*), v Selah govore pa *-i*: *ūzī* „ščene“, *qanī* „pujsek“, *ótrī* „boter“, *p̥īmpī*, *l̥ūlī* (otroški izraz za penis), *cīzī* „mamma“, *mālī* „Amalija“, *štēfī*, *r̥ēzī*, *māqsī*, *hr̥ēhī* „Gregor“ (bistriško: *mālēi*, *štēfēi*, *r̥ēzēi*, *māqsēi*).

V izposojenkah imamo *ē* na pr. *lēcat* „Lebzelt“, *č̥ēh̥al* „Zapfen“ (< *kegel*), *č̥ēdra* < *t̥šōdra* „kurze Pfeife“ (gl. Kluge DEW 215), *mēžnar* (< *mōsnor*), *p̥ēs̥arnīš̥ā* (križanka iz nem. *p̥ōsar* „besser“ in slov. komparativnega sufiksa *-iše*); za nem. *ai*, ki je iz svn. *i*, ga najdemo v *č̥ēla* „Keil“ (nem. dial. *khail*), *r̥ēīt̥ar* „Reiter, Sieb“. To so mlajše izposojenke, kajti starejše so svoj *i* prenesle v slovenščino: *cīla* „Zeile“, *š̥r̥ibat* „schreiben“, *hīcī* iz svn. *wīze* z vzglasno menjavo, kakršno imamo pri *h̥ōq* poleg *u̇ōq*, *blis̥ak* „fleissig“; najmlajše imajo pa *ai*, čeprav govori nemško narečje še *ai*, ki pa prehaja v občevalni govorici v *aī*: *h̥āīt̥āš̥an* < nem. dial. *gait̥āš̥* „geizig“, *b̥āīsat* „weissen“, *hl̥āīm* < *glaim*, svn. *gelīme* „knapp“. Zveza *ēi* ali že iz nje monoftongizirani *ē* podaja tudi svn. *ei*, ki je v nem. narečjih dal *ā*: *ž̥ēīfa*, nem. dial. *sāfn* „Seife“, *pl̥ēīxa*, dial. nem. *pl̥āhn* „Bleiche“, *cēīna* in *cēna*, nem. dial. *tsāna* „Handkorb“, svn. *zeine* (gl. Lessiak I. 70, 72, 79 sl., kjer slovensko naglašanje ni vedno točno). Za razvoj svn. *ei* v dial. *ā* je treba sledeče stopnje sprejeti: *ei* > *ai*, *ae*, *aē* > *ā* in v izposojenkah se te stopnje jasno odražajo; svn. *zeine* je izposojeno kot *cēīna* in *e* je zaradi *i* prešel v *ē*; stopnjo *aī* kaže *hmāīna*, *h̥āīž̥ya* (Bistrica) poleg *hīž̥ya* in *uīž̥ya* (Sele) „Geissel“, nem. dial. *gāsl*; *r̥āī*, *r̥āīa*, svn. *reie* „Tanz“; stopnjo *aē* najdemo v *taēl* „Teil“ (Slovenj Plajberk) in končno *ā* v *cāx̥an* „Zeichen“, *št̥ām̥ac* „Steinmetz“.

Soseščina glasu *ɣ* vpliva na naravo kratkih vokalov; seveda prav nič ne odloča način postanka *ɣ*, ki more biti za nekdanji *ɣ = v* in *ʔ* in ker je *ʔ > ɣ* mlajši pojav, so tudi te asimilacije iz mlajše dobe, nekako od 16. stoletja dalje. Praviloma imamo za *vokal + ɣ* v poudarjenem zlogu *oɣ*: *sõɣ* < *siv*, *strõɣ* < *zdrav*, *žõɣ* < *živel*, *šõɣ* < *šet*, *bõɣ* < *bylo*. V kratkem rastoče poudarjenem zlogu pa se vokal še dobro drži: *drèɣ* < *drévó*. V izglasju dá *vokal + ɣ* enostavno *-u*: *žẽnstu* f. < *ženstvo*, *bõhãstu* m. < *bogastvo*, *qĩalẽstu* m. < *kraljestvo* (zaporedne stopnje so bile: *-ɣo*, *-ɣə*, *-ɣ*, *-əɣ* > *-u* ali pa naravnost *-ɣə* > *-u*; *žẽtu*, *põstfɣu* moreta kazati na *-əɣ* > *-u*, dasi je zadnja beseda izvedljiva tudi iz *-tɣu* > *-tɣru*). Za končni *-əl*, *-il*, *-al* v moški obliki *ʔ*-participa imamo vedno kar samo *-u*: *rẽqu*, *xõdu*, *qĩãdu*, *pãdu*, *plẽdu*, *dĩalu* itd.

Kvantiteta in akcent v izposojenkah

§ 37. Za zgodovino slovenske akcentologije je vprašanje, ki je podano v naslovu tega poglavja, zelo važno, saj je morala slovenščina izposojeno besedo uvrstiti v neki akcentski tip. Pri tem vsrkavanju tujih besed so bili razni zunanji znaki večkrat zelo odločilni; prvotni nemški kvalitetni odnosi, zlogovna sestava in tudi število zlogov pridejo v prvi vrsti v poštev. Lessiak je v svojem opisu nemškega narečja v Porničah svoja opazovanja takole povzel: „In der älteren gruppe der lehnwörter im windischen spiegeln sich die ursprünglichen quantitätsverhältnisse mit ziemlicher consequenz wider. Der quantitativ verschiedenheit im deutschen entspricht eine verschiedenheit der musikalischen accentuierung im windischen: zwei- und mehrsilbige wörter mit ursprünglich kurzem stammvokal sind musikalisch oxytoniert, d. h. sie haben den hochton (´) auf der letzten silbe; umgekehrt haben solche mit ursprünglich langem stammvokal den hochton auf der stammsilbe. Einsilbige wörter mit ursprünglich kurzen vokal sind kurz mit fallendem (˘) accent, zuweilen auch lang mit steigendem accent (´), solche mit ursprünglich langem vokal sind lang mit ebenen ton (ˉ)“. Mda. von Pernegg 44, Anm. 1. Že v našem uvodnem, de-

skriptivnem delu smo rekli, da Lessiakova interpretacija slovenskih akcentov ni zadostna; ne le da Lessiak ni upošteval Valjavčevih bogatih, vsebinsko in po gradivu zelo obsežnih in izčrpnih študij (razprava „Prinosi k naglasu u novoslovenskom jeziku“ je začela v Radu izhajati l. 1878., dočim je Lessiakova študija za 25 let mlajša, iz l. 1903.), je Lessiak še v tem pogrešil, da je skušal obrazložiti slovenske pojave z germanističnimi metodami in s pojmi, ki jih je ad hoc skonstruiral. Uho je imel dobro, slišal je prav, razlagal pa je po lastni nemški jezikovni navadi in je s tem napravil le zmedo in še celo germanistom je zaprl pot do pravilnega razumevanja muzikalične intonacije. Če pravi, da slovenščina „hätte keinen ausgeprägten wort- und satzaccent, wol aber einen stark entwickelten musikalischen accent; es „singt“, wie man zu sagen pflegt“ l. c. 9. op. 1., tedaj ta formulacija pravi, da je pravilno mislil, pa napačno formuliral, saj vemo, da imajo slov. kor. dialekti zelo izrazit besedni akcent, le da ta ni dinamičen kakor v nemščini, marveč muzikaličen. Lessiak ta dva pojma zamenjava in njegov „Hochton“ označuje intenzitetni in melodični višek. Za uvrstitev nemških izposojenk v slovenski intonacijski sistem ne velja tako enostavna formulacija, kakor jo omenjena Lessiakova opomba predstavlja.

Najstarejše izposojenke moremo deliti v dve skupini: a) besede, ki so imele v nemščini kratko poudarjen debelski zlog, in b) besede z dolgo poudarjenim debelskim zlogom. Že prej smo povedali, da je v neki slovenski jezikovni dobi (po onemitvi šibkih *ʋ* in *ʋ̂*) samo dolg zlog razlikoval intonacije in da je beseda, ki je bila brez dolgega zloga, le z dinamičnim povzdigom enega izmed kratkih zlogov posebej poudarila. Takoj je jasno, da morajo enakšno zgrajene nemške besede preiti v ta slovenski tip; stvn. *habuh*, *sēgen*, *vazzen*, *chuhhina*, ki imajo vse zloge kratke in začetnega poudarjenega, dadó v slovenščini **hābuh*, *žēgen*, *bāsati*, *kūhiña* in se uvrste v domači tip **jāgoda*, *dēlati* (s skrajšanim starim akutom) in **sēla*, *kōža* (z novim akutom na kračini); vse te besede so pozneje doživele znano podaljšanje **krāva* > *krāva* in imajo

danes rastoči besedni profil. V Selah odgovarjajo tipu *háħoċa*, *déaġat*, *Séaġi* izposojenke *háċəx*, *žéhən*, *básat*, *qúxġġa* (poleg mlajšega *qəxġġa*), v rožanskih govorih imajo vse te besede tonsko obliko / (tu velja princip besednega, ne zlogovnega naglašanja), torej *háċəx*, kar izraža Lessiak s svojim *háċəx*; isto velja za *qréša* iz stvn. *krěsse*, *iěsəx* < *ézzich*, selsko *zġġat* *sinnen* (s pomenom „mögen“), *húta* „Hütte“, *šáfat* „schaffen“ itd. Svn. kračina da najprej tudi kračino, ki se po obstoječih slov. akcentskih zakonih podaljša.

Nemška beseda s poudarkom na dolgem zlogu je v slovenščini dobila na zadevnem zlogu dolgi padajoči poudarek, ker je nemški poudarek bil smatran za padajočega, saj je objektivno fonetično tudi zares padajoč. Tako so nastali takšni-le odnosi: stvn. *zġle* > slov. dial. *cġla*; stvn. *ġlen* > slov. *hġlat*; stvn. *báċes* > slov. *páġjž* (Sele), *páġaž* (Sv. Jakob); stvn. *hriwə* (z dolgim diftongom) > *hrġwa*. Enozložnice nam kažejo isto; nemško kračino sprejme slovenščina kot kračino, ki ostane, ker v enozložnicah slovenščina podaljšanja ne pozna (kakor *bġb*, *iġx* < *jug*, tako tudi stvn. *vġlec* > slov. *blġq*, *blāq*, stvn. *schaf* > slov. *šqāf*, stvn. *smach* > slov. *žmāx*, stvn. *grunt* > slov. *hrġnt*), nemška dolžina se sprejme kot slovenska padajoče poudarjena (stvn. *nġt*, *schrót* dadó v slovenščini *nġd*, *šrġat*).

V srednjevisokonemški dobi pa so se kvantitetne razmere izpremenile. Koroško-nemški dialekti le posredno še kažejo na staro stanje, kajti zdaj je kvantiteta zavisna od zunanjih faktorjev. V današnjem odprtem zlogu so vokali samo dolgi, današnji zaprti zlogi pa imajo kratke vokale. V onih so se torej stare kračine podaljšale, v teh pa so se nekdanje dolžine podaljšale. Čeprav je to pravilo zelo enostavno, ga vendarle nepregledna vrsta zakonov o zlogovni meji prikriva in s tem zatemnjuje. Kolikor zmore današnja veda, se čas postanka teh novih kvantitetnih razmer ne dá točno ugotoviti. Slovenske izposojenke izkazujejo kaj pogosto še staro razmerje; današnji nem.-dial. *khřqmmr* ima zaradi delitve *khřqm-mr* kratek *q*, a slov. *qrāmar* izkazuje še dolgi *ā* in nasprotno je slov. *plāx* iz nem. *plġx* s kratkim vokalom, dočim ima današnja nem. be-

seda zaradi spiranta *x* v izglasu dolžino \bar{o} : *plōx* gl. Lessiak I. 42). Transponiranje nemške dolžine v slovenščino kot padajoče poudarjene dolžine je vsekakor še za svn. dobo veljavno: svn. *kítche* > slov. dial. *čítxa* „ječa“, *líkof* > *líkof*, *ríben* > *ríbat*, *wíze* > *hícj*, *cēna*, *lēitra*, *žēifa* gl. gori. Pride pa čas, ko podaja slovenščina nem. dolgi diftong z dolgim rastočim zlogom; vzemimo svn. *ou*, ki je dal *au* in končno *ā*; iz *ou* izvirajo slov. *škōpa*, *šqōpīaq* (svn. *schoup*), *gōpa* (svn. *loube*) „veža“, *cōprat* (svn. *zoubern*) in vsi imajo v slovenščini dolgi padajoči poudarek; naslednjo stopnjo z *au* kaže *cáymar* (svn. **zoumære*), kor.-nem. *tsāmr*, *dərīlāybat* (kor.-nem. *drlābm*), obe imata dolgi rastoči *áy* in takšno je tudi najmlajše zastopstvo, ki izvira že iz nem. razvojne stopnje z *ā*: *zámar*, nem.-dial. *sāmr*, svn. *soumære*. Tu se jasno vidi, kako je v stari dobi slovenščina podajala nem. dolžino s padajočo, v mlajši pa z rastočo dolžino. Pa tudi ta pregled ni popolnoma jasen; tako imamo *pōna* < *Bahn* proti *šnōla* < *Schnalle* in nemščina ima obakrat dolžino, obakrat gre za mlade izposojenke (nem. *ā* je obakrat že prešel v *o*) in vendar zdaj slov. *ō*, zdaj pa *ó*. Ta raznolikost velja tudi za najmlajše izposojenke. Zvečine imamo v slovenščini cirkumfleks, če ima nemška beseda dolžino in če je enozložna ali poudarjena na koncu: *qšīr* „Geschirr“, *pūls*, *quatīr*, *qanōn*, *patrōn*, *bagōn*, *qarīfīōl*, *štaciōn*, *qondjqtēr*, *fazōn*. Pa tudi pri onih z naglasom na začetnem zlogu, ni cirkumfleks nemogoč: *šīlīh*, *qqrāža*, *qōlaž* „Gulyas“, dasi imajo nekatere istovrstne in istodobne izposojenke rastoči poudarek: *qđlar*, *potéqa*, *zqátal*, *bqōlar*. Najbrž gre tu za različne vplive, analogije, ki jih ni mogoče dokončno opredeliti in morda so tudi nemški dialekti s svojim razvojem in stalnim vplivanjem sproti odločevali in tudi izpreminjali poudarno slovensko obliko. Pomisliti moramo, da govore koroški Slovenci oba jezika in popis nemškega jezika, kakor ga govore koroški Slovenci, bi mogel najbrž tudi marsikako zapletenost kvantitetnih in naglasnih odnosov pojasniti. Tak študij bi bil seveda tudi brez dvoma velike koristi tako s slavističnega, kakor tudi z germanističnega stališča.

Konzonantizem

§ 38. Dočim je vokalni sistem slovenščine in posebej še rožanščine doživel mnogo izprememb, ki so globoko segle v njegovo sestavo, je pa konzonantični sistem skoro brez posebnih ali važnejših pojavov; to nasprotje je dovolj obrazloženo, če se spomnimo, da sta bila glavna in skoroda edina izpreminjevalna faktorja v vokalizmu kvantiteta in ž njo zvezane inovacije intonacijskega značaja in prav te so se močno izpreminjale v teku slovenskega jezikovnega razvoja. Konzonantizem pa je konservativno ohranjen in osnovni strukturni znaki so isti kot so bili nekdanj; le posamezni pojavi, izjemni in izolirani glasovni prehodi se javljajo bolj pogosto. Nekdanji palatalizirani soglasniki so sovpadli z nepalataliziranimi in kvaliteta teh se v glavnem ni nič izpremenila; kakih glasovnih premikov, ki so na pr. za nemščino tako značilni, v slovenščini ni. Omenili smo že, da je staro načelo, po katerem so soglasniki razdeljeni v zveneče in nezvенеče, še zdaj veljavno in se ga nemško načelo, po katerem so šumevci po intenzivnosti razdeljeni v fortes in lenes, ni prav nič dotaknilo; stara opozicija šumevcev $p : b$, $t : d$, $t' : d'$, $s : z$, $š : ž$ se vzdržuje do danes. V nekaterih govorih preidejo nekateri zveneči zaporniki v pripornike ($b > \theta$, φ , $d > d' > \beta$), drugod, tako na Rožu, je artikulacija zvenečih b , d manj intenzivna kot je pri odnosnih nezvenečih p , t . Vse drugo pa ostane pri starem. Najbolj pogostna je spirantizacija pri glasu g , ki je na Rožu preko γ prešel v h . Pojav more biti iz mlajše dobe, tudi če ni spočet v gotovo mladi dialektični težnji, ki podpira pojemanje artikulacijske sile pri zvenečih zapornikih, more pa biti tudi iz starejšee dobe, če ga geografsko vežemo s podobnimi pojavi v češčini, slovaščini, lužiščini, ukrajnščini, beli in veliki ruščini in za ta primer bi mogli govoriti o poznem praslovanskem dialektičnem pojavu; ta in nekatere podobne pojave s približno enakšnim obsegom imenujejo v slavistični literaturi „centralno“ slovanske. Stara grafika piše sicer g ; ali vemo, da se je ta znak uporabljaj tudi za glas γ ; prav zato točnega dokaza ni lahko izpeljati. Šele ko je γ prešel v h , se prične zanj uporabljati znak h ; ali pri h je že

zaključek pojava podan, dočim je razvojno utemeljena predhodna stopnja γ mogla eksistirati dolgo dobo in morda da je segla prav še v pozno praslovansko epoho. Že Šahmatov, Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русск. яз. § 62, str. 36, za njim Trubeckoj Сборникъ Милетичъ 267, sta ga stavila v to zgodnjo dobo in s fonološkimi konjekturami sem skušal to domnevo podpreti v SMS XIV, 56 sl. Ne glede na te domneve pa je jasno, da gre pojav $g > \gamma$ (in še dalje v h) vzporedno s popuščanjem zapore pri b in d (tudi ta dva se deloma spirantizirata) in z razvojem vseh guturalnih glasov v rožanščini. Isto premaknitev s predela zadnjega jezika in mehkega neba v grlo ($g > h$) nam kaže tudi rožanski pojav $k > q$ (v opisnem delu str. 35 smo že poudarili, da rožanščina še točno razlikuje med $h < g$ in etimološkim x), dočim je prvotni x ohranjen. Nemci so slov. x substituirali v vzglasju s kx , ki se je do danes razvil v kh : *khreṇ* < slov. *xren*, *kholtšax* < *xóŕčę* „Kaltschach“ (kraj. ime), *khaitšax* < *xódašax* „Keutschach“, *khřs* < *xrast* „Kraass“ (kraj. ime); v sredi besede je slov. x substituiran z nem. x , ki dá v koroških nemških dialektih h : *taih* < **tixa*.

§ 39. Rožanščina je k , g , x pred e in i izpremenila v $č$, j , $š$: *čtsu* < *kyselъ*, v Selah *česęau*, *čębær* < *Käfer*, *čipjt* < *kypęti*, *sáč* < *vsaki*, *ottęčj* acc. pl. Skupina *sk* dá v takšni legi *šč*: *niamšč* < *nemški*; *męščęjš*, *ęščęjš* imata *šč* < *xk*. Prehodna stopnja v razvoju $g > j$ je bil palatalni γ , saj bi sicer ob doslednem paralelizmu s k morali imeti **dž* za g ; takšno prehodno stopnjo z γ izkazujejo nova grščina, nizka nemščina in švedski jezik. Za *noge* govore zdaj *nójj*, za *roge*: *rójj*, *dragega* dá *drájjha*; analogični h ima nom. *šóha* (namesto *šója*), ker je gen. *šójj* kot drugi člen razmerja bil glasovno prav takšen kot drugi člen razmerja *nóha*: *nójj*. Tudi v imenih *įęja* < *Gertrud*, *įlę* < *Aegidius* imamo j < g . Glas x pa alterira s $š$: *stręaxa* proti *stręašj*, *māxa* proti *māšj*; v vzglasju je seveda tudi pravilno *šiša* za *xyša*, *šitær* za *xytro* itd.

§ 40. O zapornikih p in b , t in d sem že v § 14. povedal, kar se mi zdi pomembno in potrebno; o postanku intenzivnih

konzontanov *b*, *p*, *t*, *d* itd. sem pa govoril v poglavju o novem rastočem akcentu gl. str. 78. Glasovi *c*, *č*, *s*, *z*, *š*, *ž* ne nudijo nobene posebnosti; stoje tam, kjer jih etimologija zahteva ali v izposojenkah za nemški fortirani in lenirani *s*. Germanisti pravijo, da je stvn. *s* imel značaj *š* kot fortis, oziroma *ž* kot lenis in to naj izpričujejo izposojenke kakor *qręša* : *žęmła*; o podobnosti na glas *š* je tu več kot jasno in možno govoriti, dasi ni izključeno, da so koroško-nemški govori imeli kar že pravi *š* in *ž* in ne le glas, ki bi bil *š*-u podoben, za kar bi govoril tudi današnji izgovor *s š v Schnee, Stock, Speise* itd. Skupina *šč* se je v našem govoru večkrat poenostavila v *š* : *qliašj* < *klašče*, *qošišj* < *kosišče* proti *iščjm* (v Bistrici pa *qliaščę*, *qošišče*, *hřiščę*). Po vsem Koroškem govore **strav* za *zdrav* (prim. gor.-luž. *strowy*, stpolj. *strowie*, strus. *сторови*, Slavia Occid. IX. 139, 765), dalje *stf sę* za *zdt se*, vendar pa *zdręau* < *zrël*, *zdrń* < *zrno*. Na češki pojav nas spominja prehod *sr* > *str* v starejši dobi našega dialekta in v predelu, ki je zdaj že ponemčen; krajevna imena *Strieden, Strajach* (v dolini ob zgornji Zilji; k *sręda* gl. avtor III. 59, Kelemina ČZN XXI, 73). O skupinah *dl, tl* je bilo vse že do podrobnega povedano gl. Ramovš I, 191 sl.; IV. 47 sl.; Tesnière RES. XI, 89 sl.

§ 41. Sonorniki so zelo konservativni. Glas *r* se je premaknil bolj na noter in je dal *ř*. Palatalni *l* je sovpadel z navadnim *l*, velarni *ł* pa je v vsaki legi prešel v *g*, gl. pri Ramovšu I. 23 sl. Koroščina ni nikdar imela glasu *v* (labiodentalni pripornik), marveč ima od nekdanj, od praslovanske, da, od indoevropske dobe dalje neizpremenjen *g*. Nezveneči labiodentalni *f* imajo samo izposojenke in besede, ki ta glas posnemajo gl. str. 42. Tudi *ł* se je dobro ohranil, onemel je le med samoglasniki v oblikah, kakor *bojati* > *bati*, *pojas* > *pas*, v pridevniških končnicah *-ajego* > *-ega*, *-ujemu* > *-emu* itd.; na novo je nastal pred *st* v *müajst* < *most*, *hőjstę* < *oster* (tako na Rožu in Podjuni; selski govor pa ima *müäst*, *uőstę*).

Glede raznih metatez, konzonantičnih asimilacij in disimilacij najdeš dovolj gradiva v izčrpnem delu F. Ramovša HG II. Konzonantizem.

OBLIKOSLOVJE

SPLOŠNO

Člen

Odnos koroške slovenščine in nemščine zahteva tudi pojasnitev postanka in funkcije člena v slovenščini. P. Lessiak kratko pove, da „das Kärntner Slovenische den Artikel, wenn auch nicht in demselben Umfange wie das Deutsche, kennt“ II. 278, III. 10. Res je, da slovenska koroščina, prav tako pa tudi druga slovenska narečja, večkrat rabijo samostalnike in pridevnike s proklitičnimi besedicami, kakršne služijo nemščini kot določni člen, dočim drugi južnoslovanski jeziki takih zvez in določil ne poznajo. Iz tega pa še ne sledi, da imajo te slovenske proklitične besedice značaj določnega člena. Nemški člen je predvsem spolnik, ki razlikuje v ednini tri spole; večkrat nadomešča tudi fleksijske končnice; pogosto razlikuje ednino od množine in včasih je edini znak za sklon. To so najvažnejše funkcije nemškega določnega člena. Niti éne od teh funkcij nima omenjena slovenska proklitična besedica, ki je prvič brezspolna, drugič nesklonljiva in tretjič za vsa števila enakšna, namreč *tj*, *tī* na srednjem Rožu in v Selah, *ta* na zapadnem Rožu in nad Vrbskim jezerom, *tj prâya qlúč*, fem. *tj muâjša ščéřa*, nevtr. *tj prýe uoqnâ* (citati so iz Šašel-Ramovševega „Narodnega blaga z Roža“ 21, 13, 11; iz te zbirke navajam še druge primere in jih deloma z lastnim gradivom dopolnjujem). O kaki sklanji ni nobenega sledu gl. gen. akk. sg. *al maš šē tj hūdā máčqa* (6); *qə je méya tj prýā utroqā* (6); akk. fem. *da se u tj prâyo lájžo yléze* (8); instr. *cóprnce stópijə s tj hudtm u zvézo* (11); pret *tj šlínim púbam* (46); lok. sg. *na tj usûáčjm drëu* (Sele), plur. *tī hudə so čáqilə* (24), *tī mrtlə* (16) itd. Prav tako v Št. Martinu ob T. *ta uřlčə tráynəx*; *pa bom bagôn*

šīabu na ta práuø strān (Brnca). Skratka, to ni nikakršen spolnik, kakor bi se na prvi mah zdelo. Tudi njegova uporaba se omejuje na maloštevilne primere, in sicer stoji: 1) pred substantiviranimi pridevniki: *da ij tī práuø tī žīūjha rētaū, pōle pa še tī mīlījha* (Sele); *tī hūdø „hudič“; tī muāda dbá* (6); *je ut tī hūdā usē uadøua* (12); *tī žīuø práuø* (14); — 2) pred vrstilnimi števniki takrat, če ima enakšna nemška zveza določni člen: *an očā pa na mātø sta méua trí sinø, tī práu zūø ráda, tī drūja mēñ, tī trētīa pa čīstø nāq* (24); *pør rojstūø tī trētīā utroqā* (6); *tī štørteha māīnqa „4. maja“* (Šmarjeta), *tī daséta utroqā* (42); tako tudi v univverbiziranih tvorbah kakor *tī práøbart „prvič“*; — 3) v zvezah adjektiva s substantivom na isti način kot v nemščini: *je to sám tī hūdø dúh „der böse Geist selbst“* (9), *za tī yūlīm murjam* (13), *našøu tī zyøblanø dnār u nēj* (13), *udārø tī srídño qáčo* (20), *hrēj na tī blīžnø hribør* (20), *tī būlā bíuøqqa qoñā* (21), *tī muāīšā brátra* (22), *tī srebfnø žáqal* (24). Slovenski proklitični *tī* (*ta*) ima z nemškim členom samo eno skupno službo, namreč določevanje. V primeri z nemščino je v slovenščini vendarle redkejši (na 46 straneh imenovane zbirke narodnega blaga sem naštel le 69-krat besedico *tī*; prevod v nemščino pa je pokazal to število določnega člana že na dveh straneh). Kakor že rečeno, je enakšna raba besedice *tī* (*ta*) tudi v drugih slovenskih narečjih znana in običajna gl. Ramovš III. 54, 10; češko *ten, ta, to, ti* v službi določnega člana je bolj razširjeno kot slov. *tī* (*ta*), skoroda takó se rabijo kot nem. *der, die, das*. Tu se ne oziram na pogostno *ta* v starejših slovenskih knjigah, ki zanj vemo, da je le suženjsko prenesen iz nemških predlog (prim. naslove Trubarjevih knjig: „*Ta slouenski Kolendar*“, „*Ta perui deil tīga nouīga Testamenta*“ itd.). Le tam, kjer je bilo treba razlikovati med določno in nedoločno adjektivno obliko, kakor to nemščina razlikuje, je slovenščina uporabila definitivno členico *tī, ta*, obenem z njo pa tudi seveda nedoločni člen *en, ena, eno*. S tem je treba Lessiakovo trditev izpopolniti.

Nedoločni člen je narejen po vzorcu bavarskih narečij; tudi obseg njegove službe je isti, saj se rabi v vseh številih

(nemški knjižni jezik tu pozna samo ednino). V ednini stoji tam, kjer ga ima tudi visoka nemščina: *pōlē an clōučan p̄řšu; pa pustáuel tlē an mařínuēř, pa tam p̄ř hártnl̄n̄ ānaha; tam s̄m āno khozó ũđdu* (Šmartin), *amb̄řt je túda an popótnaq p̄řšu* (5), *horn̄ mōž je q anom̄ p̄áur̄ hodū* itd. V množini odgovarja slov. nedoločnem členu v nemščini *an̄e: m̄ōřam pa l̄ēt n̄ōham h̄an̄j d̄ōřj tr̄t ũřj* (Sele); *žřlam ust̄t h̄an̄j tr̄t t̄ēdnj; an̄ q̄řainc̄ p̄ráuel̄* „gewisse Krainer erzählten“ (13). Poudariti je treba, da je nedoločni člen vedno poudarjen (tako tudi v nemških dialektih), dočim je definitivna členica *tj, ta* nepoudarjena in proklitična. Tako sta nedoločni člen in števnik *ān, āna* sovpadla.

Spol

V vseh slovanskih jezikih teži razvoj za tem, da se število praslovanskih deklinacijskih tipov, ki ni bilo majhno, čim bolj zmanjša. Fleksijske kategorije skuša jezik poenostaviti in pri tem se opira na razne vidne zunanje znake; zdi se, kako hoče na vsak način doseči nekakšno idealno stopnjo, kjer bi vsakemu spolu odgovarjal poseben fleksijski tip in zapadno-slovanski jeziki so na ti poti prišli že dalj kot južnoslovanski. V slovenščini so glasovne izpremembe deloma motile ta oblikoslovni razvoj; otrditev konzonantov je združila raznovrstne tipe (moške *o*-jevske in *i*-jevske osnove), vendar se kljub takemu sovpadanju še zdaj boré vsaj posamezni skloni za nadaljno eksistenco, tako da ima vendarle še vsak spol po nekaj različnih fleksijskih tipov, čeprav je razlika včasih res da omejena le na nekaj oblik ali le na nekaj besed. Spol je v slovenščini izredno dobro ohranjen; v vseh treh številih, v odvisnih sinsemantičnih besedah (pridevnik, zaimek), povsod je prav dognano izražen in zato se javlja celo tam, kjer ga nekoč ni bilo (v množini pri osebnih zaimkih, v množini glagolske fleksije pri preteklem času). Vse to velja na splošno za slovenski knjižni jezik in tudi za vsa slovenska narečja. Samo razni dialektični glasovni pojavi pričenjajo rušiti to shemo (predvsem redukcija in onemitev izglasnih vokalov), tako tudi na Rožu, kjer je

znana maskulinizacija nevtra, dočim je feminizacija omejena le na nekaj primerov. Maskulinizacija nevtra ni povsod enakšna; v Djekšah, Šmarjeti, v dolini Bele je pravzaprav šele spora-dična, v Selah je pa strogo in dosledno izvršena. Ker je *-o*, prvotna končnica nevter *léto*, *mésto*, *okô*, *uhô*, zaradi posebnih glasovnih in akcentskih pojavov onemel, dajo te oblike tudi obliko na konzontant, kar je karakteristična oblika za nom. in akk. moških imen: *léat*, *méast*, *uôq*, *uâx*; funkcionalno so to zdaj prava maskulina in z njimi zvezane besede imajo zato tudi maskulino obliko: *lîatâšân léat îj bîu sûx*. Seveda s to maskulinizacijo nevtrum kot gramatična kategorija ni zginil, marveč še ostane, na pr. v brezosebnih stavkih (oblika njegova se od maskuline razlikuje): *sâx îj bôu* < *suho je bilo*. Določljivost spola je torej popolnoma lahka. (Oblakov dvom Arch. f. slav. Phil. XI, 411 ni utemeljen). Spola ne moreš vedno določiti po končnici nom. sg.; beseda, ki se končuje na konzontant, more biti ali moškega ali ženskega spola (*tâq* : *hâqas*), beseda na *-u* tudi tako (*buhâstu*, *qalâstu*, *žnâbu*, *hându*: *žênstu* iz *ženstvo*, *poštrû*, *žéatu*). Edina nevtralna substantiva v selskem govoru so ona na *-î*, ki izvira iz nekdanjega *-e* ali *-e*, torej *hâjcî* < *jajce*, *pûâlî*, *mûârî*, *séamî*, *urémî*, *têlî*, *žrêbî*, *hâhî*; ta imena z osnovo na *-nt*, ki so označevala mlada živa bitja, so po spolu pritegnila k sebi še ona imena, ki se končujejo na *-î* iz hipokorističnega sufiksa *-êî* (iz nem. *-é*) in značijo tudi mladiče: *úzî* „psiček“, *qanj* „prašiček“. Nova maskulina tipa *méast* so v vsi fleksiji izenačena z maskulini, na pr. nom. pl. *nôst* < *nosi* in *mîast* < *mesta*, oba brez končnice, nom. akk. du. *nûasa* in *méasta*.

Pri pridevnikih včasih ni razlike med moško in srednjo obliko, kar zavisi od glasovnih pojavov. Isto obliko imamo na pr. *bîâu*, *tâmân*, *strâšân*, *čûdân*, *dôux*, *sôu* < *siv*, *nâš*, različno pri *tôpu îj bôu* < *toplo je bilo* proti *îâx îj tôpu* < *jug je topel*, *hrôzân* n. : *hrôzân* m., *lôp* m. : *lîap* m., *strôu* m. : *strâu* n., *zîlên* n. : *zêlîn* m., *hôt* n. : *hóast* m., *sâx* n. : *sûx* itd. Po raznih akcent-skih in kvantitetnih pojavih ter z njimi združenimi vokalnokvalitetnimi izpremembami razlikovanje posameznih kategorij

ni več vezano na končnice in je preneseno na vokalične in akcentske diference. Zato je na pr. končnica *-o* (ali njen ostanek *ə*-) selskemu govoru tako tuja, da jo domačin v cerkvenem besedilu napačno razume; v očenašu govore: *posuĉĉan nā bōad tuĉi imĉa* in *nābōad* izgovarjajo brezsmiselno skupaj, ker jim je nevtralna oblika *posuĉĉanā* ali *posveĉeno* nerazumljiva.

V oblikah preteklega časa je razlika med moško in srednjo obliko tudi ohranjena in izkazana ne po končnici (samo primer *iĉs sam šōu : sōuncj ij šuĉ q hnād* prim. svn. *ze gnāden*) marveč po razlikah v osnovnem vokalizmu: *hōru* proti *hōtēau* za nekdanje *goréls* : *gorélo*, *lētu* : *lītēau*, *žōu* : *žjuēau* za *živéls*, *-lo*.

Pri izposojenkah so razni zunanji znaki odločevali o tem, kakšen spol naj ima prevzeta beseda v slovenščini. Nemška ženska imena, ki so se končevala na vokal, so v slovenščini ženskega spola: *nēlqa*, *mētāna*, *šāiĉba*, *fārĉba*, *žāuĉba*, *hāsa* „Gasse“, *žīda*, *qīrēša*, *šūqīĉa* „črnka (krava)“, *brāuĉna* „rjavka“, *būla* < *Fülle*. Če se je nemško žensko ime končevalo na konzont, se je uvrstilo med takšna na soglasnik se končujoča slovenska imena in je zato moškega spola: *čīrfat* < *Kirchfahrt*, *qanōn*, *qēmšt* < *Kunst*. Posebna redkost je *pōna* < *Bahn*, kjer že nemški femininum določi tudi slovenskega. Nemška maskulina so tudi v slovenščini obdržala svoj spol, nemška nevtrpa so v slovenščini maskulina, tudi v onih govorih, kjer se maskulinizacija slov. nevter ni izvršila: *fūātār* (das Futter), *qūfār* (das Kupfer), *pūrĉal* (das Pulver), *hūāž* (das Glas), *bōs* (das Flos), *plāx* (das Blech), *špāl* (das Spiel), *fārož* (das Pfarhaus) itd.; vsa deminutiva na *-l* so tudi moškega spola. Izglas na konzont je določeval spol; in ni znano, da bi kak nem. nevtrum obdržal svoj spol tudi v slovenščini.

Število in skloni

Dvojina je v selskem govoru po funkciji znana. Pri glagolu se dvojinske oblike točno razlikujejo od množinskih, torej je čut za dvojinsko situacijo izrazit. Tudi osebni zaimki so obdržali svoje dvojinske oblike. Samo pri samostalnkih

nima naš govor posebnih dualnih fleksijskih končnic, dasi so drugod na Rožu vsaj za dat.-instr. (-ama) v rabi. V nominativu (in akk.) služi pri moških in srednjih imenih za končnico -a, pri ženskih pa -j.

Glede rabe sklonov se strinja selski govor s knjižno slovenščino. V nikalnih stavkih seveda objekt ni tako dosledno v genitivu, a akuzativ uporablja tudi navadna pogovorna slovenščina; poleg *čēmam cājta*; *al ha pa na snīəx nīsə sjālə*, *pa cī ha bōy* (*pa ha cī bōy*) Žabče, slišiš tudi: *pətlē pa čīsəm māyžno uḗč dqbīy* (Podgorje). Posebej je treba omeniti le brezpredložni dativ kot dativ cilja (smeri): *bō iūtər šyā dōxtar* „k doktorju“; *tōr ij pa sōsəd bīy s qōḗam, sma pa qəp šyā hōrta pēikfiāīndam* „zu den Bergfreunden t. j. zum Haus des Vereins der Bergfreunde“. Instrumental se rabi vedno s predlogom (*s, z*). Oblika *nōham* se rabi adverbialno (poleg *cfūəs* = zu Fuß) in je dativ, razumljiv kot prevod iz nemščine (prim. na Kranjskem *x nōgam*).

NOMINALNA FLEKSIJA

A. Ženska

a-jevska deklinacija

Substantiva na *-a* so praviloma ženskega spola; izjeme so moška osebna imena n. pr.: *ijóza, míxa, hánza, tina* (Martin), *lúqa*. Mesto potencialnih osemnajstih končnic se pri teh besedah v vseh treh številih razlikuje samo šest v enem samem paradigmu; in sicer: *-a* v nom. sing., *-í* v gen. sing., nom., akk. pl. in du., *-φ, -qá* v instr. sing., *-am* v dat. plur. in du., *-am, -ám* v instr. plur. in du. in *-ax* v lok. pl. du. Oblika, ki karakterizira večino sklonovih končnic, je končnica *0*, to se pravi, da končnice sploh ni. Končnico *0* imajo ti-le skloni: dat., akk. in lok. sing., nom. du., gen. plur. in du. Posamezni skloni brez končnice se pa skoraj vedno razlikujejo med seboj po alternacijah izglasnega soglasnika ali pa po izpremembi akcenta. Treba je najprej razlikovati dva tipa pri deblih na *-a*: tip, ki ohrani naglas vedno na debelskem zlogu in pa tip, ki ima v instr. sing., du. in plur. naglas na končnici. Naj pripomnim, da je instr., kakor tudi v knjižni slovenščini, dosledno vezan s predlogom, da torej ni samostojen sklon.

Za primer prvega tipa navedem *múxa*, ki ima tole sklanjatev:

Sg. nom. <i>múxa</i>	pl., du. <i>múšj</i>
gen. <i>múšj</i>	<i>múx</i>
dat. <i>múš</i>	<i>múxam</i>
akk. <i>múx</i>	<i>múšj</i>
instr. <i>múxφ</i>	<i>múšam</i>
lok. <i>múš</i>	<i>múšax</i>

Po tem tipu se pregibajo vse besede s prvotnim naglasom na deblu: *íqáza, nqáša, qqáza, sqqarja, léača, žúpa, ndéla, ndíela, bába, qφqbása, urána, qráya, háhoca, yastóyca, máčqa,*

máma, céasta, bréaza, səmtéaqa, réapa, žába, tóča, stréača, šíša, lípa, míza, tība, žlīca, búča, sřmsa, dalje vse izposojenke iz nemščine: *lájžna, řlīqca, šālca, hāsa, qanálja, prédha, cěina, mětquca, štápja, šnóya* itd.

Po drugem tipu se pregibajo besede s prvotnim naglasom na končnici, ki prihaja do izraza v instr. vseh števil. Za te besede je značilna izprememba naglasa v akk. sing.: *uóda* proti akk. sg. *uōd*, *huáya* proti akk. sing. *huāy* itd.

Za primer naj bo *nóha*:

Sg. nom.	<i>nóha</i>	du. <i>nóĭ</i>	pl. <i>nóĭĭ</i>
gen.	<i>nóĭĭ</i>		<i>núax</i>
dat.	<i>nóĭ</i>		<i>nóham</i>
akk.	<i>nóx</i>		<i>nóĭĭ</i>
instr.	<i>nóhóa</i>		<i>nóhām</i>
lok.	<i>nóĭ</i>		<i>nóĭax</i>

Tako se sklanjajo stara oksitona *qósa, qóza, rósá, smóya, uóda, hóra, ləpóta, təmnóta, mětya, séstra, zěmya, žěna, mětja, mōqa*, rus. *мыкà, tràya, zātja, zbləzda, sřida, rōqa, məhya, dúša, zima* in še več drugih. Ta deklinacijska skupina se dá imenovati „močna“ ali „mrtva“, ker ni več produktivna; to se pravi, da ni več za vzorec novim tvorbam. Vse nove tvorbe gredo po prvem primeru (*máxa*).

Gornja delitev besed *a*-deklinacije se nanaša predvsem samo na končnice. Vidimo pa, da se posamezni primeri ne razlikujejo po končnicah nego tudi po izpremembah vokalov, konzonantov in naglasa. Te korenske alternacije, ki igrajo važno vlogo, so vredne, da si jih natančneje ogledamo.

1.) Pojavi palatalizacije. Stari guturali, ki jih v naših narečjih zastopajo *q, h, x*, se izpremenijo pred prvotnimi palatalnimi vokali v *č, ĭ, š*. Odtod izprememba v gen., dat. in lok. sing., kjer je gen. *-e* v Selah dal *-ĭ*, dočim je *-i* v dat. in lok. izginil. V množini in dvojini se pojavlja izprememba praviloma v nom. in akk. pred končnico *-ĭ* iz *-e* in gre analogično lahko tudi na instr. in lok. Pogostno je kolebanje med glasovno zakonitimi oblikami in med analogičnimi tvorbami, zlasti

v instr. plur.: *nôhâm* in *nôjâm*, *tôqâm* in *tôčâm*, *múšam* in *múxam*. V lok. plur. je prevladala skoraj povsod palatalna analogična končnica, samo posamič se slišijo oblike kot *stêaxax*; pravilna oblika je *stêaşax*, *tôčax*, *nôjax*, *múšax*. Beseda *tôqa* predstavlja izjemo zato, ker kaže v sing. izpremembo *q : c*, in sicer v dat. in lok. po psl. drugi palatalizaciji pred starim *-ê*, ki je odpadel: *tôq̄* (poleg tega v dat. tudi že *tôq*) ter temu analogno tudi v gen. *tôcj* namesto pričakovanega *tôčj* (kakor *môčj* k *môqa*).

Besede z debelskim *-h-* izpremenijo ta glas v brezkončniških oblikah glasoslovno v *-x*, saj glasu *-h* v izglasu ni, torej: *nôha* proti akk. sing. *nôx*, gen. pl. in du. *núax*.

II.) Menjava *u-l*. Za le-to veljajo enakšna pravila kot za palatalizacije starih guturalov. Korenski *-u* iz *-l* in *-v* stoji samo pred končnicami s prvotnimi zadnjimi vokali, torej v sing. v nom., akk. in instr., v plur. in du. pa v gen. in instr. Vse druge oblike imajo deloma zakoniti, deloma pa analogični *-l-*. Beseda *côq̄ua* (coklja) se torej pregiba: sg. gen. *côqlj̄*, dat. *côq̄əl*, akk. *côqu*, pl. dat. *côquam*, akk. *côqlj̄*, instr. *côquam*, lok. *côqlax*. Analogično po tem zgledu gredo vsi drugi primeri, to se pravi, da se kaže izprememba *u-l* tudi v tistih primerih, kjer je *u* iz etimološkega *v*, ki prvotno seveda ni mogel alterirati z *l*. Imamo torej: *húáua* < *glava*, *húálj̄*, *húál*, *húáu*, *húáua* in *húáuo*, *húál*; plur., du.: *húálj̄*, *húáu*, *húálam*, *húálj̄*, *húáum*, *húálox*. Če je n. pr. v oblikah s sprednjevokalično končnico po glasovnih zakonih stal *l*, ki izvira iz *l̄*, n. pr. gen. sing. *zêmlj̄* < *zemle*, je po danem razmerju gen. *côqlj̄* : nom. *côqua* = gen. *húálj̄* : nom. *húáua* nastala tudi oblika nom. sing. *zêmūa*. Pri besedah tipa *zêmūa*, *côq̄ua*, kjer imamo *konzonant+u*, se pojavlja v sprednjevokaličnih brezkončniških oblikah menjava *u* : *əl*, torej en zlog več: *zêmūa* : *zêməl*. V nekdanjih zadnjevokaličnih brezkončniških oblikah se menja konzonantični *u* z vokaličnim *u*, tako n. pr. v akk. sing. *zêmu*, gen. pl. *côqu*. Zato se tudi pri debelskem izglasnem *konzonantu+r* menja *l̄* z zlogom *əl̄* v brezkončniških oblikah prim. dat. akk. in lok. sing. *sêstəl̄*, enako tudi gen. plur. in du. *sl̄stəl̄* k *sêstra*.

III). Vokalične alternacije. 1.) Glasovno zakonita mehanična alternacija med *o*, *e* v naglašenem, *o*, *i* v nenaglašenem zlogu: *nôha* — *nôhòa*, *rôqa* — *rôqòa*, *žêna* — *žînòa*, *zêmqa* — *zîmqòa*. — 2.) *o* — *uo*: glasovno zakonita menjava med primeri z debelskim naglasnim *o* in gen. plur. z *uo*: *gòda* — *gúòd*, *hòta* — *húòt*, *qòza* — *qúòz*, *qòsa* — *qúòs*. Semkaj spada tudi osamljena oblika *na húòto* iz *na gòro*, *nã gorq*. — 3.) *o* — *oa* — *uo*. Beseda *rôqa*, ki jo je treba v vsakem oziru smatrati za analogično tvorbo po *nôha* (odtod tudi v deblu *o*, a ne *oa*, kar bi pričakovali po *sòasjd*), ima samo v dat. in lok. sing. glasovno zakonite vokalične oblike: dat. *ròqac* < *ròcé*. Gen. plur. se je prav tako naslonil na *núòx*: nom. sg. *ròqa* — dat. lok. sg. *ròqac* — gen. pl. du. *rúòq*. — 4.) *oa* — *uo*. Ta izpremembra ni glasoslovna in je povsem analogična po primerih z novoakutiranim *o* v gen. plur.: nom. sing. *tòača* — gen. pl. *túòč*, *hòaba* — *húòb*. — 5.) *e* — *io*. Enaki primeri kot zgoraj pod 2. točko: nom. sing. *žêna*, *sêstŕa* — gen. pl. *žîon*, *sîòstòŕ*. — 6.) *ea* — *ẽ* — *io*. Take alternacije kažejo samo besede s starim *ẽ* in so utemeljene v glasovnih zakonih: nom. sg. *brêaza* — lok. sg. *brêz* — gen. pl. *brîòz*, *cêasta* — *cêst* — *cîòst*, *rêapa* — *rêp* — *rîòp*.

IV.) Akcentske alternacije. Tudi glede na akcent nam kaže fleksija mnogo izprememb, ki so ali stare ali pa temeljijo na novih analogijah. Besede z debelskim naglasom v prvi skupini po navadi nimajo nikakršnih akcentskih menjav. Besede z rastočim naglasom, tip *múxa*, ohranijo praviloma rastoči ton tudi v gen. pl., kjer bi sicer pričakovali metatonijo. Očividno je bil tukaj vpliv drugih genitivov pl. z novoakutiranim (dolгим rastočim) debelskim vokalom (*vòd*, *žên*) tako močan, da je po njem *rîb*, *mûh* izpremenjeno v *rîb*, *mûx*. Nasprotno je pa značilna izpremembra v akk. sing. druge skupine, kjer imamo pri sicer rastoče intoniranih (nekdanj oksintoniranih) besedah danes skoraj brez izjeme padajoči ton: *žêna* — *žên*, *bráda* — *brâd*, *tráya* — *trây* itd.

Da strnemo, kar smo pregledali: jezik se upira sovpadanju sklonov. Tam, kjer se je zaradi fonetičnih sprememb po dvojje ali še več končnic strnilo, vendar se obdrži razlika

med posameznimi skloni, bodisi v menjavi vokalov, bodisi v konzonantskih in akcentskih alternacijah. Beseda, kakršno nam nudi naš vzgled *nôha*, ki ima 5 končnic in sicer *-a*, *-i*, *-ôa*, *-am*, *-ax* razlikuje dejansko devet oblik, ker se poslužuje vseh navedenih sredstev za razlikovanje.

Po historični plati kaže naše narečje tisto stanje, ki je rožanskim govorom lastno, upoštevati je treba le posebne selske glasoslovne zakone. Stari *-i* v dat. lok. sing. in nom. du. je po vokalni redukciji odpadel, tako tudi končnica *-o* v akk. sg. pri mnogih primerih naše druge skupine. Dualna končnica *-ama*, ki jo drugod na Rožanskem najdemo (prim. Scheinigg, Kres II, 428), je v Selah takorekoč izumrla. Prav redko jo še sliši pri starih ljudeh kot fakultativno dvojico k običajnemu *-am*.

i-jevska deklinacija

Fleksija nekdanjih *i*-jevskih debel se je v našem narečju izredno zničila. Po glasovnih zakonih so odpadli vsi izglasni *-i* in preostale so sploh samo še 4 končnice, pri tem so pa oblike dat. in lok. plur. na *-am* in *-ax* izposojene iz *a*-jevske deklinacije. Po tem, ali je kakšna beseda v instr. sing. in plur. naglašena na deblu ali na končnici, ločimo tudi tukaj dve skupini. Za prvo, na deblu naglašeno skupino veljata končnici instr. sing. *-iŋ* in instr. pl. *-mŋ*. Zelo značilne so za to skupino vokalične alternacije in pa intenzivni konzonanti v izglasu pred odpadlo končnico *-i*. Kot paradigma za to skupino naj nam služi *nät*.

Sg. nom.	<i>nät</i>	pl. du.	<i>nít</i>
gen.	<i>nít</i>		<i>nít</i>
dat.	<i>nít</i>		<i>nítam</i>
akk.	<i>nät</i>		<i>nít</i>
instr.	<i>nítŋ</i>		<i>nítmŋ</i>
lok.	<i>nít</i>		<i>nítax</i>

Enako in z enako izpremembo akcenta grede besede: *rät* — *rít*, *măš* — *míš*; semkaj spadajo tudi izpeljanke kot *sŋatqûäst* = *sladkost*, *starûäst*, *ŋomûäč*, *ŋjŋánŋst*, dalje *ŋjsiæn*, *ŋiæsæm* in več drugih.

Druga skupina naglaša končnice v instr. sing. in plur.:
-i \dot{q} a in -m \dot{t} . Primer: *h \dot{q} as*.

Sg. nom.	<i>h\dot{q}as</i>	du. <i>h\dot{q}s</i>	pl. <i>h\dot{q}s</i>
gen.	<i>h\dot{q}s</i>		<i>h\dot{q}s</i>
dat.	<i>h\dot{q}s</i> poleg <i>h\dot{q}as</i>		<i>h\dot{q}sam</i>
akk.	<i>h\dot{q}as</i>		<i>h\dot{q}s</i>
instr.	<i>h\dot{q}s$\dot{t}$$\dot{q}$a</i>		<i>h\dot{q}sm\dot{t}</i>
lok.	<i>h\dot{q}s</i>		<i>h\dot{q}sax</i>

Ta vzorec velja za vsa ostala *i*-debla. Skoraj pri vseh besedah te skupine nastopajo vokalične alternacije, ki kažejo na stare akcentske odnose in premike. Ta skupina je sama v sebi sklenjena, to je: je mrtva, nove besede ne morejo vanjo. V nekaterih narečjih, n. pr. v narečju goriškega srednjega Krasa, se je uvrstilo v ta fleksijski tip nekaj izposojenk: *k \dot{y} nšt*, *k \dot{y} nšti* (prim. Štrekelj, Morphologie des Görzer. Mittelkarst-dialektes, 67). V Selah flektirajo *q \dot{e} mšt* po *o*-jevskih deblih. Menjave vokalov se dajo zvrstiti tako-le:

1.) *ēa* — *ā*: *u \dot{e} as* — *u \dot{a} s*, *č \dot{e} ast* — *č \dot{a} st*; — 2.) *ōa* — *ō*: *h \dot{q} as* — *h \dot{q} s*, *h \dot{q} s \dot{t} \dot{q} a*, *qu \dot{q} ap* — *qu \dot{q} p*, *qu \dot{q} i \dot{q} a*, *p \dot{q} at* — *p \dot{q} t*, *h \dot{q} až* — *h \dot{q} ž* iz *g \dot{q} žv*, rus. *гуж* „Dreschelband“; — 3.) *ūe* — *ū*: *q \dot{u} ast* — *q \dot{u} st*, *q \dot{u} s \dot{t} \dot{q} a*, *q \dot{u} stmi*; *n \dot{u} č* — *n \dot{u} č*, *m \dot{u} č* — *m \dot{u} č*, *s \dot{u} ə* — *s \dot{u} l*; *m \dot{u} ad \dot{u} ast* — *m \dot{u} ad \dot{u} st*, *star \dot{u} ast* — *star \dot{u} st*; — 4.) *īe* — *ī*: *p $\dot{ī}$ ač* — *p $\dot{ī}$ č*, *sm $\dot{ī}$ ač* — *sm $\dot{ī}$ t*, *r $\dot{ī}$ ač* — *r $\dot{ī}$ č*; — 5.) *ū* — *ā*: *u \dot{u} č* — *u \dot{a} č*, *u \dot{u} š* — *u \dot{a} š*; — 6.) *ā* — *ā*: *str $\dot{ā}$ n* — *str $\dot{ā}$ n*, *st \dot{u} āt* — *st \dot{u} āt*; — 7.) *řz* — *řž*.

Historično pogledano je nadomestitev starih končnic v pluralu z ustreznimi končnicami *a*-jevske fleksije pojav, ki ga dobimo v mnogih narečjih. Tudi v ruščini ga poznamo: *мышам*, *мышами*, *мышах*.

Nekdaj jako produktivna fleksijska skupina, ki je tvorila številna abstrakta tipa *smrt* in je imela na razpolago tako tvorne sufikse kot *-ostv*, *-estv*, je bila nekaj časa tvorna tudi še v našem narečju. Iz izposojenega adjektiva **š \dot{y} ax*, danes *š \dot{y} qx* (mlajša izposojenka zavaljo *ā > q*), je nastal abstraktum *š \dot{y} ax \dot{u} ast*. Toda ta oblika je po moji sodbi osamljena, tako da danes ni mogoče nič več tvoriti novih besedi na *- \dot{u} ast*.

Iz knjižnega jezika prihajajo sicer nove tvorbe te vrste, n. pr. *narodnost*, toda v ljudsko govorico ne prodro. Tako je bila n. pr. v češčenamariji stara oblika *hnâdĭ s ti pōĭna* v novejšem času nadomeščena z *milosti polna*; oblika *milosti* pa ni bila prav razumljena, že zavoljo nenavadne končnice *-i* ne, in napačno tolmačena kot *mĭgu s tĭ* (= si ti) *pōĭna*, kar seveda nima smisla.

Nekaj težave dela uvrstitev samostalnikov na *-u*. Le ti utegnejo izhajati iz docela različnih temeljnih končnic in se tako-le vrstijo: fem. *i*-deklinacija: *mĭsu* iz *myslĭ*, — fem. *ū*-deklinacija: *cĭrqu*, *žĭnĭtu*, *mōlĭtu*, *təšĭtatu*, *poštĭru* s stalno menjavo *u - ĭ - l*, torej *u cĭrquĭl*, *cĭrquax* poleg *cĭrquĭlax* itd. V to skupino spada stari kolektiv *žĕnstu* iz *ženstvo*, ki je postal zavoljo svojega pomena femininum in se pridružil *a*-jevski deklinaciji; končno imajo izglas na *-u* tudi stara nevtra kot *qĭtalĕstu* ter več izposojenih maskulinov: *hāndu* < Handel. Beseda *qĭtĭ* ima v gen. dat. lok. *qĭru*, v instr. *qĭruĭa*.

Praslovanska *r*-debla so prešla skoraj v vseh narečjih v kosih sklonih v *a*-jevsko deklinacijo, kar se končnic tiče, sicer pa so osnovo ohranila. V Selah se glasi nom. sing. *māt* < *matĭ*, ostali skloni imajo vdevek *-ər-*: gen. *mātərĭj*, dat. akk. lok. *mātər*, instr. *mātərō*; plur. nom. *mātərĭj*, gen. *mātər* itd. To prvotno razlikovanje v osnovi pa je naš govor pri besedi *hĭi* opustil; po kosih padežih se je osnovni element *ščer* prenesel tudi v nom. in s tem je bila beseda povsem prepepljana v *a*-jevsko skupino: *ščĕta*: gen. sing. *ščĕtĭj*, dat. akk. lok. *ščĕar*, instr. *ščĕtō*, plur. nom. akk. *ščĕtĭj*, gen. *ščĕar*, dat. *ščĕtam*, lok. *ščĕtax*, instr. *ščĕtam*, dual. nom. *ščĕar*.

B. Moška

V toku stroge vokalične redukcije so v selskem narečju, kot smo videli, odpadle končnice *-u*, *-i*. Na ta način je prišlo mnogo sklonov, zlasti v moški deklinaciji, ob končnice. Do popolne strnitve takih primerov brez končnic pa le ni prišlo, ker je razvilo naše narečje vse polno korenskih alternacij

v fleksiji istega imena: bile so tako vokalne kakor tudi konzonantične menjave, a tudi akcent je bil dobro služil za razlikovanje sklonov, včasih celo v večjem obsegu kot se to dogaja v drugih slovenskih narečjih. V selskem narečju ima maskulinum vsaj 4, a največ 6 končnic za vsa števila. Tako reflektira na pr. *oťřoq* s štirimi sklonskimi končnicami: gen. sing., akk. sing., nom. akk. dual. -a (*oťřoqa*); instr. sing., dat. pl. -am (*oťřoqam*); akk. pl. -ı (*oťřočı*); lok. pl. -ax (*oťřočax*). Vsi ostali skloni so brez končnic, a se vendarle razlikujejo po glasovnih in akcentskih izpremembah med seboj: nom. sing. *oťřoq*: dat. lok. sing. *oťřoq*, dalje nom. plur. *oťřoç*: gen. plur. *oťřúoç*: instr. pl. *oťřúoç*. Več kakor 6 končnic nima v selskem narečju nobeno moško ime. Sklonske oblike, ki utegnejo dobiti za posamezne besede različno podobo, so te-le: gen. pl. -əy, produktivna t. j. pravilna oblika, ali -ı, neproduktivna, mrtva oblika, instr. pl. -mı pri nekaterih enozložnicah ter slednjič končnica lok. pl. -ıax, ki je prav tako omejena samo na nekaj enozložnic. Delitev na produktivno in neproduktivno vrsto končnic je zelo važna; kajti jezik je za nemške izposojenke jako dovzeten in le-te seveda uvršča v produktivno fleksijsko skupino. Vendar so imele nekatere končnice nekaj časa dovolj moči, da so se tudi pri takih besedah uporabile, kjer bi jih ne pričakovali. Tako je n. pr. s končnico -mı *i*-jevske deklinacije, ki je prešla na mnogo besed *o*-jevske in *u*-jevske sklanje. Danes je ta proces zaključen in končnica -mı je samo v osamljenih besedah znana. Navadno produktivno fleksijo kaže večina izposojenk, na prim.:

Sg. nom.	<i>pāyř</i>	du. <i>pāyřa</i>	pl. <i>pāyř</i>
gen.	<i>pāyřa</i>		<i>pāyřəy</i>
dat.	<i>pāyř</i>		<i>pāyřam</i>
akk.	<i>pāyřa</i>		<i>pāyřı</i>
instr.	<i>s pāyřam</i>		<i>s pāyř</i>
lok.	<i>pāyř</i>		<i>pāyřax</i>

Skupina besed z gornjo vrsto končnic je po številu najbolj obsežna. Vsaka nova beseda, ki prodre v jezik, se pri-

ključi temu tipu, tako na pr. *šrâub*, *hâjst*, *lqaz*, *zqaft*, *šljlh* < Schilling, *qarfiql*, *špâs*, *qôlaž* < Gulyas, *mûštâr*, *šûqhar* < Schwager itd. Tudi slovenska maskulina gredo večinoma po tem vzorcu, tako: *dôyx*, *qrâl*, *sî'n*, *quâs* in mnogo drugih.

Ob tej priložnosti se moramo ozreti na kategorijo besed, ki je za selsko narečje posebno značilna. Vsa stara nevtra na -o, ki so ob vokalni redukciji svojo končnico izgubila, so namreč prešla v maskulinsko skupino. Strnitev je vsekako omogočila identičnost nom. in akk. sing.: tako pri starih maskulinih, kakor tudi pri nevtrih, ki so kot rečeno končnico izgubila, ta dva sklona nista imela končnice, ostali skloni pa so bili že od nekdaj identični. Strnitvi v singularu je sledilo nato tudi izenačenje v pluralu. Prvotno so imela nevtra tudi v selskem narečju staro končnico -a v nom. in akk. pl. V toku XVI. stol. se pričinja ta končnica umikati fem. končnici e < e. Že pri Trubarju čitamo poleg pravilne končnice -a primere kot *pijme*, *telesse*, *kolene*. V raznih narečjih se je končnica -e iz a-jev-ske deklinacije v nom. in akk. pl. raztegnila na vsa nevtra, n. pr. v vseh rožanskih narečjih (prim. Gutschmann, Windische Sprachlehre, 16—18), kjer imamo: *qorîte*, *mîstę*, *qulęę* itd., tako tudi v goriškem kraškem narečju (prim. Štrekelj, „Morphologie“, 416) in drugod (prim. Oblak, Arch. f. slav. Phil. XII, 27). Ta oblika se je razširila tudi v selskem narečju, že samo ime kraja *Sęalj* < *sele nam to priča. Ko je ta beseda izgubila zvezo s svojim etimonom *selo* (ki ga je izpodrinila beseda **vbss* > *uęas*), je *sęalj* kot plurale tantum svoj spol izpremenilo in je postalo navaden femininum. Vsa ostala nevtra so se pa najprej v singularu tako trdno uvrstila v maskulino deklinacijo, da so nato pričela tvoriti tudi plural po maskulinskem vzorcu. Prvotno **mîstę* je postalo v nom. *mîst* po vzorcu *pâur* itd. To izenačenje, ki si ga je mogoče razlagati samo kot morfološko izpremembo kategorije, je seglo tako globoko, da je prišlo pri nekdanjih nevtrih do novega razlikovanja med nom. in akk. pl.: *mîst* proti *mîstj*, prav tako kot *pâur* proti *pâurj*. Vendar so pa stara nevtra ohranila svoj gen. pl. brez končnice: *mîst* < *méstv*. To pa ni povzročalo nobene motnje v

maskulinski deklinaciji, kajti mnogo starih maskulinov v gen. pl. prav tako ni imelo nobene končnice, n. pr. *q̄túəq*, *q̄úəz*, *q̄úəi*, *q̄úəs* < *kós* h *k̄ps*. Celo verjetno je, da sta prehod nevter v maskulinsko deklinacijo in s tem vezana obogatitev brezkončniških oblik v gen. pl. pospeševala analogično širjenje te oblike pri starih maskulinih, tako da so pričele besede kot *z̄q̄ab*, *m̄úəst* tvoriti gen. pl. brez končnice po tipu *q̄úəz*: *z̄úəb*, *m̄úəst*, *q̄otúəq* itd. Stara nevtra na -o, ki so prešla popolnoma v maskulinsko deklinacijo, flektirajo zdaj, na prim. *m̄əast* in *h̄əbəq* < *jabolko*, takole:

Sg. nom.	<i>m̄əast</i>	<i>h̄əbəq</i>	plur.	<i>m̄iəst</i>	<i>h̄əbəc</i>
gen.	<i>m̄əasta</i>	<i>h̄əbəqa</i>		<i>m̄iəst</i>	<i>h̄əbəq</i>
dat.	<i>m̄əast</i>	—		<i>m̄iəstam</i>	<i>h̄əbəqam</i>
akk.	<i>m̄əast</i>	<i>h̄əbəq</i>		<i>m̄iəsti</i>	<i>h̄əbəqi</i>
instr.	<i>m̄əastam</i>	<i>h̄əbəqam</i>		<i>m̄iəst</i>	<i>h̄əbəq</i>
lok.	<i>m̄əast</i>	<i>h̄əbəq</i>		<i>m̄iəstax</i>	<i>h̄əbəqax</i>

Neproductivne deklinacijske skupine kažejo druge končnice. Stalni primeri se tukaj komajda dajo postaviti, kajti skoraj vsaka posamezna beseda se pregiba malo drugačno. Singular je glede pravih končnic popolnoma nespremenjen, v pluralu se pojavljajo ostanki *i*-jevske deklinacije; le-ti se kažejo tudi v takih besedah, kjer niso historično upravičeni. Za primer navajam *r̄úəx* < *rog*:

Sg. nom.	<i>r̄úəx</i>	du.	<i>r̄úəxa</i>	pl.	<i>r̄əi</i>
gen.	<i>r̄úəxa</i>				<i>r̄əi</i> (<i>r̄úəx</i>)
dat.	<i>r̄úəx</i>				<i>r̄úəxam</i>
akk.	<i>r̄úəx</i>				<i>r̄əi</i>
instr.	<i>r̄úəxam</i>				<i>r̄əimi</i>
lok.	<i>r̄úəx</i>				<i>r̄əiəx</i>

Po tem tipu se pregibajo nekatere enozložnice kot: *q̄əs* < *las*, torej plur. gen. *q̄asi* poleg *q̄əs*, instr. *q̄asmi*, lok. *q̄asiəx*; — *z̄q̄ab*, plur. gen. *z̄úəb*, instr. *z̄əbmi*, lok. *z̄əbiəx*; — *m̄əžz*, gen. pl. *m̄úəžz*, instr. *m̄əžzmi*, lok. *m̄əžziəx*. Beseda *q̄əy* flektira v pluralu: nom. *q̄əli*, gen. *q̄úəli* in *q̄úəy*, dat. *q̄əlam*, akk. *q̄əli*, instr. *q̄əlmi*, toda lok. *q̄əliəx*; enako *q̄əi*, v pluralu: *q̄əi*, gen. *q̄úəi*,

instr. *qoimí*, lok. *qoixax*. Semkaj spada tudi fleksija plurala tantum: *läd* < ljudje, gen. *ldí*, dat. *ldëam* (glasovno nejasno) akk. *läd*, instr. *lädmi*, lok. *ldiäx*, ter števniki lok. *štjimi*.

Narečje kot je selsko, ki v takem obsegu operira s korenskimi alternacijami, je seveda po naravi zelo konservativno glede na take kategorije, ki imajo stare korenske alternacije, oziroma razširjeno deblo. Zato so v tem narečju stara konzonantska debbla dobro ohranjena. S stališča našega dialekta je skupina starih *s*-ovih debel maskulinska. Deklinacija je normalna maskulinska fleksija *o*-jevskih debel; torej gen. sing. *drijuäsa* in ne **drévese*, itd. Lok. sing. ima tudi obliko *na drëu* po *o*-jevskih deblih. Zlog *-ias-* se smatra za razširjeno deblo. Semkaj spadajo te-le besede, ki označujejo dele voza: *qoü* — *qoläsa* (za kolo -bicikelj pravijo *rädäl*), *uöi* — *uöiäsa*, in pa beseda za *igo*, ki danes med nom. in ostalimi skloni nima nobene zaznavne zveze več: *iäx* — *ziäsa*. Sem spadajo tudi besede: *tëu* — *tjiläsa* (tudi *taläsa*, *tjiläsa*), *nëb* — *njbäsa* (v pluralu v običajnem pomenu za „raj“: *öcï nãš cïr sə u njbëasax*), *driëu* — *drijuäsa* (rabi se tudi izposojenka *pámäl*) ter končno *uöq* ali *höq* — *öcïäsa*, ki se v pluralu *uöc* < *öcï* takole pregiba: gen. *uöcïäs*, instr. *uöcmi*, lok. *uöcïäx*. Semkaj moramo prišteti tudi *uhö*, besedo, ki je prešla v vseh koroških narečjih k *t*-deblom, v selskem narečju pa je maskulinum: *uäx*, *öšëata*, nom. pl. *öšëat*.

Že pri ženski fleksiji smo imeli priliko opazati prevladujočo vlogo korenske fleksije, kadar gre za razlikovanje med skloni. Pri maskulinih so alternacije v korenu še vse bolj izrazite kot pri femininih. Razlikujemo konzonantične in vokalične alternacije ter akcentske menjave.

1. Konzonantične alternacije. Stari guturali, ki jih zastopajo v narečju *q*, *h*, *x* < *g* in *x* < *x* se menjajo pred starimi *i*-jevskimi končnicami z ustreznimi palataliziranimi konzonanti. Ta menjava je ali stara (po zakonih prve palatalizacije): *iäx* — *ziäsa*, *uöq* — *uöc*, *uäx* — *öšëata*, ali pa nova (po zakonih tretje palatalizacije): *ötröq* — plur. nom. *ötröc*, *pötöq* — nom. pl. *pötöc*. Pri nekaterih besedah imamo rezultate tretje palatalizacije v lok. sing., kjer je treba mesto sicer pričako-

vane končnice *-u* nastaviti *-i* iz *-é*: $\mu\hat{\eta}ax < log$ — lok. $\mu\hat{\eta}az$, $m\hat{r}\hat{a}q$ — $p\hat{a}r$ $m\hat{r}\hat{a}c$, $t\hat{r}\hat{i}b\hat{a}x$ — μ $t\hat{r}\hat{i}b\hat{s}$. Ker je lok. sing. v vseh deklinacijskih skupinah vedno identičen z dativom sing., pride tudi ustrezna lokativna oblika v dat. sing.: $\mu\hat{\eta}az$, $t\hat{r}\hat{i}b\hat{s}$ itd. Isto menjavo dobimo tudi v instr. pl., kjer je očitvidno analogičnega izvora: z $\hat{o}t\hat{r}\hat{u}a\hat{c}$ za **otroky*, s $\hat{p}\hat{o}t\hat{u}a\hat{c}$ za **potoky*. V skladu z glasovnimi zakoni je menjava v nom.: $\hat{o}t\hat{r}\hat{o}q$, plur. $\hat{o}t\hat{r}\hat{o}c$ — ak. pl. $\hat{o}t\hat{r}\hat{o}c\hat{i}$ — instr. pl. $\hat{o}t\hat{r}\hat{u}a\hat{c}$; vrsta $x - h - i$ je v $p\hat{e}x$ — s $p\hat{u}ham$ — pl. $p\hat{u}i$; ta vrsta je produktivna, da se je prenesla na razmeroma mlado izposojenko: $c\hat{e}x < Zug$ — $c\hat{u}ham$ — $c\hat{u}i$; vrsta $x - s - \hat{s}$: $t\hat{r}\hat{i}b\hat{a}x$ — u $t\hat{r}\hat{i}b\hat{s}$ — $t\hat{r}\hat{i}b\hat{s}$. Primeri za možne analogične uplive so številni in nepregledni. Opaža se tendenca, da ostane debelni konzonant v singularu nespremenjen; tako se dá razložiti, da je x prodrl v vse oblike besede $\hat{r}\hat{u}ax$ (gl. str. 104), enako gen. sing. $\mu\hat{\eta}axa < loga$, dočim se v drugih besedah ta $x < g$ menja s $h < g$: $B\hat{u}ax$, gen. $B\hat{o}ha$, dat. $B\hat{o}x$, instr. z $B\hat{u}aham$, lok. $B\hat{o}x$, ali pa $\hat{s}ax < jug$, gen. $\hat{i}uha$ itd. V lok. pl. se ravna debelski konzonant po nom. pl. (u $t\hat{t}\hat{i}b\hat{s}ax$ k $t\hat{r}\hat{i}b\hat{s}$) ali pa po akk. pl. ($\hat{o}t\hat{r}\hat{o}c\hat{a}h$ k $\hat{o}t\hat{r}\hat{o}c\hat{i}$).

V pluralu kaže $\hat{r}\hat{u}ax$ zopet tendenco po generalizaciji debelskega izglasa, kakršen je v nom. pl., zato $\hat{r}\hat{o}i\hat{m}\hat{i}$.

Isto tendenco po posplošenju enovrstnega debelskega izglasa v vseh sklonih zadevnega števila dobimo tudi pri besedah z izglasom na μ : $\mu\hat{\eta}\mu$, $\mu\hat{o}\mu a$, $\mu\hat{o}\mu$, $\mu\hat{o}\mu am$, $\mu\hat{o}\mu$ in pl. $\mu\hat{o}l$, $\mu\hat{u}al$, $\mu\hat{o}lam$, $\mu\hat{o}lm\hat{i}$, $\mu\hat{o}lax$, dasi bi pred končnicami na *-am*, *-ax* pričakovali μ .

Končno je za fleksijo izrednega pomena menjava med normalnimi in intenzivnimi konzonanti. Že pri konzonantizmu smo povedali, da zadeva ta menjava vse šumevce razen q . Ta menjava nastopa praviloma samo pri enozložnicah s padajočim tonom in se pojavlja v nom. pl.: sg. $q\hat{u}\hat{o}p$ — pl. $q\hat{u}\hat{o}p$, $h\hat{a}\hat{u}\hat{q}ab$ — $h\hat{a}\hat{u}\hat{q}b$, $s\hat{q}ad$ — $s\hat{q}d$, $q\hat{r}\hat{i}as$ — $q\hat{r}\hat{e}s$ itd., ali pa samo v lok. sing. v primerih prvotno oksitonirane lokativne oblike tipa rus. в лесу, на печи: u $\hat{l}\hat{e}s$, na $p\hat{e}\hat{c}$ itd.

Med konzonantične alternacije je treba šteti tudi konzonantski vdevek med deblo in končnico pri besedah, ki imajo

izglas na *r*. Razen v primerih kot *mäsät* — *mäsätja*, *ujxät* — *ujxätja*, kjer je *i* zakonit in izhaja iz starega *-r-*, dobimo v mnogih primerih ta vdevek sekundarno: *môužar* — *môužarja*, *hëtär* — *hëtärja* < *Eiter*, *šúəštär* — *šúəštärja* itd. Pri tem je treba vedeti, da nikakor nimajo vse besede na *-r* tega *i*-jevega vdevka, prim. *ptöstär* — *ptöstötä*. Tukaj omenim še osamljeno obliko: *däž* — *däžja*.

Pod nemškim vplivom so nastali primeri, kjer se menja izglasni *-l* v nom. sing. z *-ln-* v vseh ostalih sklonih. Podlaga temu je nemški pluralni *-n* v *nüdl* — *nüdl'n*, slov. dial. *nüdəl* — *nüdəlni*. Ta *-n-* se je vrinil tudi v singular, in tako nastanejo oblike kot: *páməl*, gen. *páməl'na*, *zqatəl* — *zqatəl'na*, *tabətnä-qəl(na)*, *matáqəl* — *matáqəl'na*, *přihəl* — *přihəl'na* < *Prügel*, *hártəl'na* < *Garten*. Ta tvorba je postala tako produktivna, da je prešla celo na prave slovenske besede z izglasnim *-l* < *-l*: *smřqəl* — *smřqəl'na*. Slovenščina s to tvorbo ni osamljena, saj jo najdemo, seveda zopet pod nemškim vplivom, tudi v sorbščini.

Tvorbe, ki jih navaja Lessiak (II, 278) in za katere meni, da so posnete po nemškem preglasu, kot n. pr. *ajnfəl* — *ajnfələ*, *haupštqt* — *haupštqetə*, niso slovenske in spadajo v kategorijo „citatnih“ besed.

II. Vokalične alternacije. Menjavo vokalov v istem paradigmatu spremlja po navadi menjava akcenta. Historično pogledano so vokalične kvalitetne izpremembe samo rezultati primarnih akcentskih mutacij. Spodaj navedene vokalne menjave niso produktivne, treba jih je torej vrednotiti podobno kot prevoj pri nemških krepkih glagolih ali pa preglas v nemški deklinaciji. To, da so sempatja analogične tvorbe vendarle možne, ne nasprotuje splošnemu pravilu. Menjavo imamo v naslednjih primerih:

1.) Sing. casus recti — vsi drugi skloni:

- a) *ä* — *á*: *žüàq*, gen. *žüáqa*, nom. pl. *žüác*; *hüàž* — gen. *hüáža*; ta tvorba nastopa v izposojenkah, a ne prehaja na mlade, nove izposojenke. Semkaj spada še *xřàn* — *xřána*;

- b) $\bar{a} - \acute{u}$: $qt\bar{a}x - qt\acute{u}xa$, $p\bar{a}x - p\acute{u}xa$, $c\bar{a}x - c\acute{u}ha$, $st\bar{a}x - st\acute{u}ha$, $q\bar{a}m\bar{s}t - q\acute{u}m\bar{s}ta$, $\bar{l}\bar{a}m\bar{s}t - t\acute{u}m\bar{s}ta$;
 c) $\bar{a} - \acute{i}$: $s\bar{a}r - s\acute{i}ra$, $d\bar{a}m - d\acute{i}ma$, $\bar{s}m\bar{a}s - \bar{s}m\acute{i}sa < Schmiss$,
 $\bar{s}p\bar{a}l - \bar{s}p\acute{i}la$.

2.) Dat., lok. sing. nom. plur. — vsi ostali skloni:

- a) $\bar{u}\bar{a} - \bar{o}$; $m\bar{u}\bar{a}st - m\bar{o}st$, $hn\bar{u}\bar{a}l - hn\bar{o}l$, $\bar{u}\bar{u}\bar{a}z - \bar{u}\bar{o}z$,
 $q\bar{u}\bar{a}s - q\bar{o}s$ itd.
 b) $\bar{i}\bar{a} - \bar{e}$: $\bar{l}\bar{i}\bar{a}s - \bar{l}\bar{e}s$, $b\bar{r}\bar{i}\bar{a}x - b\bar{r}\bar{e}x$, $sn\bar{i}\bar{a}x - sn\bar{e}x$ itd.
 c) $\bar{e}\bar{a} - \bar{e}$: $\bar{l}\bar{e}\bar{a}d - na \bar{l}\bar{e}d$.

3.) Dat., lok. sing., nom. pl. — gen. pl. — vsi ostali skloni:

- $\bar{o} - u\bar{o} - \bar{o}$: $qt\bar{o}q - qt\acute{u}oq - qt\bar{o}qa$.

Največkrat se singular in plural razlikujeta po menjavi vokala in naglasa:

- a) $\bar{e}\bar{a} - \bar{i}\bar{a}$: $m\bar{e}\bar{a}st - m\bar{i}\bar{a}st$, $\bar{l}\bar{e}\bar{a}t - \bar{l}\bar{i}\bar{a}t$, $d\bar{e}\bar{e}\bar{a}u - d\bar{i}\bar{a}l$;
 b) $\bar{o}\bar{a} - \bar{o}$: $m\bar{o}\bar{a}ž (m\bar{o}\bar{z}) - m\bar{o}ž$, $z\bar{o}\bar{a}b - z\bar{o}b$, $ha\bar{u}\bar{o}\bar{a}b - ha\bar{u}\bar{o}b$, $s\bar{o}\bar{a}d - s\bar{o}d$;
 c) $\bar{e}\bar{a} - \bar{e}$: $\bar{i}\bar{e}\bar{a}p - \bar{i}\bar{e}p$;
 d) $\bar{e} - \bar{e}$: $\bar{i}\bar{a}\bar{s}\bar{e}t - \bar{i}\bar{a}\bar{s}\bar{e}t$;
 e) $\bar{o} - \bar{o}$: $db\bar{o}r - db\bar{o}r$, $h\bar{i}\bar{r}\bar{o}b - h\bar{i}\bar{r}\bar{o}b$, $sn\bar{o}p - sn\bar{o}p$, $\bar{i}\bar{q}\bar{u} - \bar{i}\bar{q}\bar{u}$,
 $qt\bar{o}q - qt\bar{o}c$, $b\bar{o}b - b\bar{o}b$ in vse ostale besede te skupine. Omeniti je treba, da je bila ta skupina svojčas produktivna in je pritegnila vrsto besedi k sebi, tako n. pr: $st\bar{o}rž - st\bar{o}rž$; $tr\bar{o}t - tr\bar{o}t$, $\bar{u}\bar{o}n - \bar{u}\bar{o}n < Lohn$, ki se sicer na Rožanskem glasi $\bar{u}\bar{o}n$, $qn\bar{o}f - qn\bar{o}f$, $qt\bar{o}f - qt\bar{o}f$; od dvozložnic imajo takšno menjavo $h\bar{o}tu - h\bar{o}t\bar{a}l$, $h\bar{o}q\bar{a}n - h\bar{o}q\bar{a}n$, $h\bar{o}h\bar{i}l$ gl. str. 74.
 f) $\bar{a} - \bar{a}$: $h\bar{r}\bar{a}d - h\bar{r}\bar{a}d$, $\bar{u}\bar{a}s - \bar{u}\bar{a}s$, $h\bar{a}d - h\bar{a}d$.

Pogosti so primeri, ko se nasprotje med singularom in pluralom izraža s spremembo akcenta: $p\bar{a}s - p\bar{a}s$, $\bar{i}\bar{a}q - \bar{i}\bar{a}c$, $q\bar{u}\bar{a}s - q\bar{u}\bar{a}s$; ta tvorba je postala produktivna in se uporablja v vseh primerih, kjer ni drugega znaka za ločitev med singularom in pluralom: $p\bar{a}ur - p\bar{a}ur$, $s\bar{r}\bar{s}an - s\bar{r}\bar{s}an$, $h\bar{a}ms - h\bar{a}ms$ itd.

Več besed ima v nom. sing. iktus na prvem zlogu, v vseh ostalih sklonih pa na drugem: $m\bar{e}d\bar{u}id - m\bar{i}d\bar{u}e\bar{d}a$, $\bar{i}\bar{e}l\bar{i}n -$

iĭlĕna, iĕtmĭn — iĭtmĕna, pŕtáč — pŕttiča, fāclat — faclĕta, qōžax — qōžúxa, pōtəq — pōtōqa; v nekaterih primerkih je nom. sing. enozložen, ostali skloni so pa trozložni: *pīĕšč — pījšiča*.

Zgodovinsko se selsko narečje glede na končnice pregledati ne dá. Sili, to vidimo, h poenostavitvi fleksijskega tipa; posamezne praslovanske kategorije so izginile docela, n. pr. *u*-jevska debela, ki jih zastopajo samo še ostanki: *pīčōuii* kot pl. za *pīāč* in pa oblika *dūam* poleg *mōu* za **domov*. Kakor vse kaže, sta se nekaj časa, tako nekako je sicer v večini narečjih, v lok. sg. dve končnici borili za prevladje. Ne oziraje se na nekatere izjeme na *uĕaz, u Plīpārc, u trĭbs*, je prevladala končnica *-u*. Značilen je za asimilacijo poedinih deklinacij prehod takozv. konzonantičnih debel v vokalične deklinacijske skupine. Gen. sing. *mātərĭ* ne zastopa direktno starega *matere* z etimološkim *-e*, marveč mlajše **matere*, kar nam spričujeta podjunski obliki *mātĕra* (nom. pl., gen. sing.), kajti tukaj more izglasni *-a* izhajati edinole iz raznazaliziranega *ā < ē*. Prav tako je s prehodom nevtralnih *s*-ovih debel v skupino maskulinov na *-o*. V pluralu je po večini v dat. in lok. prevladala končnica *a*-jevske fleksije. Končnici *-am, -ax* sta najbolj pogostni in najbolj pravilni. Ta pojav sega jako široko (prim. Štrekelj 385) in to ne le v slovenščini, ampak tudi v drugih jezikih.

Kar je novo in takorekoč revolucionarno v selskem narečju, je to, da se brani propada deklinacije, ki mu preti. Vokalna redukcija je uničila razne končnice v sklonih in tako je narečju grozilo osiromašenje v oblikah. Do takega osiromašenja je v mnogih rožanskih narečjih že prišlo. Tako n. pr. dobimo v Žabčah v gen., dat., akk., instr. in lok. sing. ter v nom. in akk. pl. eno in isto obliko *sāstrə*. Zoper to strnitev je selsko narečje izrabilo dana sredstva: menjavo vokalov, palatalizacijo, akcentske variacije, ti pojavi so postali, deloma — nekako obenem z vokalno redukcijo — celo v novejšem času, produktivni, zato da z notranjo fleksijo nadomeste pomanjkanje oblik v sklonih. V tej zvezi bi kdo domneval, da se je selsko narečje po nemškem vzorcu ravnalo in je postavilo

podobno razmerje, kakršnega imamo v nemščini pri fleksijskem preglasu: *gōst* — *gēst* (Gast — Gäste) itd. Narečja po dolinah so, pod večjim vplivom nemščine, posamezne sklone najbolj strnila, selsko narečje pa si je ustvarilo komplicirani alternacijski sistem prav zato, da se nemškega vpliva obvaruje. Znano je, da se je v nemščini tekom glasovnih izprememb stari germanski sistem končnic samo še v sledeh ohranil in Trubeckoj je v svojem članku o slovaški deklinaciji SMS, XV pokazal, kako so jeziki v geografični soseščini nagnjeni k izenačenju fleksijskega in sklonskega sistema. Zaradi slovenske vokalne redukcije in odpada mnogih končnic je pretiła selskemu narečju podobna nevarnost poenostavitve sklonskega sistema. Jezik pa si je vendarle ohranil eno najvažnejših slovanskih jezikotvornih posebnosti, ki je v nasprotju z nemškimi. Kakor je bil vpliv nemščine na naš leksikon in našo sintakso velik, tako brezpomemben pa je na naš fleksijski sistem. Narečja so praviloma ohranila 6 sklonov, so bila torej bolj konservativna kot je n. pr. srbsko ali hrvatsko, kaj šele bolgarsko. Selskega narečja deklinacija je zato tako pisana, ker se je narečje borilo zoper osiromašenje v sklonskem sistemu.

Nevtra

Nevtralna kategorija iz našega narečja ni docela izginila. Kakor so bili glasovni momenti za prehod v maskulinsko deklinacijo merodajni (odpad izglasnega *-o* in *-u*), tako so zvečine tudi zadržali nevtra v njihovi kategoriji. Na zunaj se danes kaže nevtrum s končnico *-j*, ne glede na to, ali izvira iz *-ę* ali iz *-e*. Samo v dveh semantičnih kategorijah so bila nevtra produktivna: pri delih človeškega in živalskega telesa ter pri hipokorističnih tvorbah. O omenjeni produktivnosti te kategorije smo že govorili; skoraj da ni izposojenke, ki bi bila ohranila v slovenščini svoj domači srednji spol. Deklinacija nevtralnih samostalnikov se je popolnoma prilagodila maskulinom razen v nom. in akk. pl., kjer imamo *-a*, ne pa *i < e*, kar bi pričakovali.

Od starih *debel* na *-jo* imamo obliko *sřcŷ*, ki je prešla k *deblom* na *-nt* (deli telesa), prav tako *hãŷcŷ* po enakem principu v pomenu „ovum“ in „testiculus“. Edini zastopnik nekdanjih *jo*-*debel* je *sõuncŷ*, ki ima pravilne sklone gen. *sõunca*, instr. *s sõuncam*, lok. *na sõunc*. Vse druge besede na *-j* se porazdelijo na *debla* na *-n* in *-nt*: *sẽamŷ*, *sẽmõna*, *sẽmõn sẽamŷ*, *sẽmõnam*, *sẽmõn*; pl. *sẽmõna*, *sẽmõn*. Enako *urẽmŷ*, gen. *urẽmõna* (brez pričakovane akcentske spremembe **urẽména*). Semkaj spada tudi *brẽamŷ*. Osamljeno je *ŷmẽã* kot edini nevtrum na *-ẽa* s fleksijo *ŷmẽãna*, *ŷmẽãn* itd. Besede **vymẽ* narečje ne pozna; znana mu je le izvedenka *ũŷnẽãq*. Beseda *puãmõn* je maskulinum.

Debla na *-nt* so pritegnila celo vrsto besedi k sebi, prim.: *pẽřŷ*, gen. *přřẽata*; tako še imena živalskih mladičev: *tẽřŷ* — *třřẽata*, *hãřŷ* — *hãřřta* < *jagnjeta*, *žřẽbŷ* — *žřřbẽata*. Te besede se v nom. sing. ne razlikujejo od hipokoristikov kot: *õanŷ* < *oneŷ*, *ũzŷ* < *uzeŷ*, ki pravtako pomenijo mlade živali, so pa maskulina in flektirajo: *õanřřã*, *ũzřřã*. K *žřẽbŷ* spada nadalje še *přřcŷ* — *přřcẽata*, nasprotno je pa *õcŷ*, *õcẽata* po svojem pomenu maskulinum. Beseda *dekle* je postala femininum in se glasi *dẽqqa*. Skupina nevtralnih samostalnikov se je ohranila zato, ker je v jezikovni zavesti smisel za nevtrum še živ. Tudi pri pridevnikih, vsaj v neosebnihih stavkih, se mask. in nevtr. ločita: *tõpu řř bõu* proti *ũẽatõř řř tõpu*. Na ta način se je mogla obdržati tudi oblika *sřũ pẽřŷ* medtem, ko je moška *sõũ* v tvorbah kot *nẽb řř sõũ* obligatna.

Maloštevilnim abstraktom na *-stvo* je do danes ostal njihov srednji spol: *qřãřẽstu*, *bõhãstu*; ti primeri so čisto osamljeni.

PRONOMINALNA FLEKSIJA

Selsko narečje izrazito razlikuje med nominalno in pronominalno fleksijo. Razlika v nom. sing. in plur. sicer ni očitna, ker so zaradi odpadlih končnic *-i* in *-o* in zaradi izenačenja nevter v pluralu s feminini stari razločki zabrisani. Pač pa se pokažejo v večini kosih padežev. S pronominalno fleksijo se

druži večina zaimkov, vrstilni števniki, glavni števniki od 1—4, adjektiva mask. in neutr. in vsa adj. v pluralu (brez razlike spola). Edinole singular ženskih adjektivov spada v nominalno fleksijo in se pregiba po vzorcu *a*-jevskih debel: *dôra* < *dobra*, gen. *dôri*, dat., lok.: *dôr*, akk. *dôr*, instr. *dôro*.¹ Brez pomena je, ali je adjektiv predikativno ali atributivno uporabljen; pri femin. adjektivih ni niti najmanjšega sledu o kaki pronominalni fleksiji. Zato tudi ni razlike v fleksiji med določno obliko *zjľtana* in nedoločno *zjľena*, med *řmľana* in *řmľna*.

Moški in srednji adjektivi pa se glede na fleksijske končnice popolnoma skladajo s pronomini. Enako so identične tudi vrste pluralnih končnic za pronomeni in adjektiv. Zato obravnavamo obe kategoriji skupaj. Za primer pronominalne deklinacije dam pronomeni 3. osebe in zaradi preglednosti navajam še femininum. V gen., dat. in akk. imajo osebni zaimki enklitične ali proklitične skrajšane oblike; kako se le-te rabijo, o tem bomo še govorili.

Sg. m. nom.	<i>hõn</i>	n. <i>hõn</i> .	f. <i>hõna</i>	pl. m. <i>hõn</i>	f. n. <i>hõnj</i>
gen.	<i>ĩeha</i> , <i>ha</i>		<i>ĩe</i> <i>ĩj</i>		<i>ĩex</i>
dat.	<i>ĩõm</i> , <i>m</i>		<i>ĩel</i> , <i>ĩj</i>		<i>ĩõm</i>
akk.	<i>ĩeha</i> , <i>ha</i>		<i>ĩe</i> , <i>ĩj</i> , <i>ĩõa</i>		<i>ĩe</i> , <i>ĩõx</i>
instr. z	<i>ĩim</i>		z <i>ĩõa</i>		z <i>ĩõm</i>
lok.	<i>ĩõm</i>		<i>ĩel</i>		<i>ĩõx</i>

Primerjajoč s tem fleksijo mask. in nevtr. adjektivov, vidimo, da se vrste končnic vjemajo.

Sg. m. nom.	<i>súx</i>	n. <i>sõx</i>	pl. m. <i>súš</i>	f. n. <i>súxj</i>
gen.	<i>súxjha</i>			<i>súxjh</i>
dat.	<i>súxjm</i>			<i>súxjm</i>
akk.	<i>súhjha</i> , <i>sõx</i>			<i>súxj</i>
instr.	<i>súxjm</i>			<i>súxjm</i>
lok.	<i>súxjm</i>			<i>súxjx</i>

Vezni vokal je pri adjektivih vedno *-j* in je težko reči, ali gre za končnice tipa *-ega*, *-emu*, ali tipa *-éga*, *-ému*. V lok.

¹ Druga narečja imajo še v dat. in lok. sing. *-ej*.

sing. je *-jm* lahko iz *-em*, *-ém* ali pa je bil po analogiji prevzet iz instrumentala (prim. tudi Štrekelj, *Morphologie* 466). Značilna je popolna strnitev dat. in lok. v singularu. Uvaževati je treba tudi identičnost gen. in lok. plur. ter dat. in instr. plur., kar velja i za pronomina i za adjektiva. Slovenščina ima v narečjih in v knjižnem jeziku to posebnost, da rabi adjektiv kot akuzativni objekt v genetivu, če stoji ta sam brez substantiva in to tudi tedaj, če se ne nanaša na živa bitja: *pa pustāuəl tlē an mašīnuēr, pa tam pər hārtəlīn ānaħa* (Šmarjeta); ta raba je za slovenščino značilnost zase. Zdi se mi, da bi se ta pojav dal razlagati s strnitvijo adjektivne in pronominalne deklinacije. Pronomen tvori akuzativ ednine vedno enak genetivu za maskulinum (osebni zaimek *ono* tudi v nevtru): *səm ha ūīdu* se utegne nanašati na maskulinum in na neutrum. Znak akuzativne oblike je torej za moški in srednji pronomen *-ha*. To razmerje se je preneslo na adjektiva.

Da ne bo snov preveč nepregledna, obravnavamo v naslednjem najprej pronomina, a nato adjektiva.

Po vzorcu *hōn*, *hōna*, *hōn* gredo vsi svojilni, kazalni in vprašalni, kakor tudi večina ostalih zaimkov razen osebnih zaimkov za 1. in 2. osebo in zaimkov iz debla **jb*. Ker se pre-giba ženska oblika vedno po vzorcu *a*-jevske deklinacije, se v naslednjem nanjo ne oziramo.

Pri svojilnem zaimku bi pričakovali kot refleks novoakutiranega *ō* oblike **mūōi*, *tūōi*; takih oblik pa v Selah ni slišati. Zanje imamo: *mōi*, *tūōi* po *mōīa*, *tūōīa*. Nevtum se glasi *mōi*, *tūōi*. Pripomnim, da je v molitvi oblika: *tvōi*, *tvōīa* (*tvōi imēa*, *tvōīa ūōla*, *sād tvōīīħa talēsa*) tujka, ki jo razloži cerkveni vpliv. Fleksija se glasi: *mōīīħa*, *tūōīīħa*, dat. *mōīīm*, *tūōīīm*, akk. *mōīīħa*, n. *mōi*, *tūōīīħa*, n. *tūōi*, instr. z *mōīīm*, s *tūōīīm*, lok. *mōīīm*, *tūōīīm*; plur. m.: *mōi*, f. n. *mōīī*, gen. lok. *mōīīx*, dat. instr. *mōīīm*, akk. *mōīī*. Slišijo se tudi oblike *mōīīħ*, *mōīīm*, *tūōīīħ*, *tūōīīm* s posplošenim vokalom nom. pl. mask. Enako flektira *sūōi*, *sūōīa*, *sūōi*. Raba refleksiva pa nikakor ni tako običajna kakor v drugih slovanskih jezikih, kar je pač vpliv nemščine, ki refleksiva te vrste nima.

Oblike *nāš*, *nāša*, *nāš* in *uāš*, *uāša*, *uāš*, se pregibajo kot navadni adjektivi. Za posesiv 3. osebe ima narečje mnogo oblik: za mask. sing. *īihōu*, *īihōua*, *īihōu* poleg *īēhog*, za fem. sing. *īēn*, *īēna*; vprašalno je *čihōu*, *čihōua*, *čihōu*; vsi flektirajo adjektivno. Dalje ima naš govor za dual. *īūn*, *īūna* = eorum amborum ter za plural *īəx*, ki je nesklonljivo.

Vprašalni zaimek se glasi *dūə* < *kədo* in *qáj*. Pregiba se: *qōha*, *qōm*, *qōha*, instr. in lok. *qúəm*, oziroma: *čēha*, *čēm*, instr. *čīəm*, lok. *čīəm*. Relativ z *-t* je docela živ, torej *dūət* in *qār*. Izmed ostalih interogativov, ki vsi flektirajo kot adjektivi, spadajo semkaj *qáqšən*, *qáqšna* (*qāqšən*, *qāqšna* pomeni „quivis“), dalje *qīr*, *qīra*, *qīr* „qualis“, *tīr*, *tīra* < kateri, *qáq*, *qáqa* „qualis“, *qāq* „quomodo“ itd.

Od kazalnih zaimkov so v rabi tile: *tj*, *ta*, *túə*, gen. *tēha*, *tj*, dat. lok. *tīm*, *tə* in *t*, akk. *tēha*, *túə*, toda *zatōa* „zato“, fem. *tūə*, instr. *tīm*, *túə*. Plural je večinoma razširjen z *-le*: *tīlī*, fem. *təlī* itd. V dualu je tudi *tj̄bā* < *ti dva*, kjer se pregibata oba sestavna dela: *s tēm bēma*.

Od debla **j̄b* so v rabi oblike *pōdī* < *pod-n̄b*, *uāī* < *uə-n̄b*, *nāī* < *nañb*.

Zaimki *uəs*, *uśā*, *uəs* in *uśāq*, *uśāqa*, *uśāq* se pregibajo pravilno, kakor tudi *sām*, *sāma*, *sām*, torej *sāmīha*, *sāmī* itd. Iz teh primerov vidimo, kako se pronomeni in adjektiv prepletata. Mnogo besed, ki imajo dosledno le pronominalno funkcijo, se pregiba z isto razširjavo debla *-j-* kot adjektivi.

Posebno tematično fleksijo imajo osebni zaimki v 1. in 2. osebi: *īās*, *īēs*, prva je povedna, druga proklitična oblika; *mānj*, *mān*, *mānj*, *s mənōa*, *mān*. Ta pronomina imajo dual v vseh oblikah: *m̄bā*, gen. akk. lok. *nāī*, dat. instr. *nāma*. Plural: *mī*, gen. ak. lok. *nās*, dat. instr. *nām*.

tī (*tj*), *tēbj*, *tāb*, *tēbj*, *s tāb* in *s təbōa*, *tāb*; dual. *ubā*, gen. akk. lok. *uāī*, dat. instr. *uāma*; plural: *uī* (*uj*), gen. akk. lok. *uās*, instr. dat. *uām*.

Razen tega so v vseh sklonih, z izjemo nom., oblike: *sēbj*, *sə*, dat. *sēb*, *sə*, instr. *s səbōa*.

V gen. dat. akk. imajo osebni zaimki tudi skrajšane oblike (glej str. 112). Le te so za 1. osebo: gen. akk. *mə* (*m*), dat. *m*, za 2. osebo *tə* (*t*), dat. *t*, za 3. osebo gen. akk. *ha*, dat. *mə*, *m*, fem. gen. dat. *īf*, akk. *īf*, *īqā*; reflektivno *sə*, *s*, in v pluralu ustrezna oblika 3. osebe. V rabi pa nikakor niso edinole enklitično. Slišijo se stavki kot n. pr. *ha čī uqēč*, *m səm rēqu* „mu sem rekel“.

Vsi števniki se pregibajo pronominalno oziroma adjektivno: *ádn*, *ána*, *án*; *dbā*, *dbīə*, *bīe*, gen. *bīəx*, dat. *bīəm*, instr. *bīəm*, lok. *bīəx*. Števniki za *tīl* navadno ne razlikuje spolov: *tīl*, gen. lok. *tīləx*, instr. dat. *tīləm*; enako *štīr*, z izjemo instr. *štīrmt* (glej str. 105). Ob tej priliki naštejmo še druge števnike: *pēat*, *šīəst* (*šēst*), *sēdəm*, *hōsəm*, *djuqēat*, *djsqēat*, *anāist* in *hānāist*, *bānāist* in *banāist*, *trīnāist* itd., *bāist*. Ostali števniki za 30, 40, 50 se tvorijo z *rēdə*, kar brez dvoma redi snopov na polju označuje: *tīrīd*, *štīrīd*, *pēat rīəd*, *šēst rīəd* itd.; *stūə*, *tāužənt* sta nesklonljiva. Oblikovanje višjih števil je posebno zapleteno: 150 se imenuje *pōu bīəx stūə*, 250 *pōu tīləx stūə*, 362 *pōu štīrīx stūə pa banāist*. Tukaj naj pripomnimo, da so koroški Slovenci v izražanju valute jako konservativni. Dasi je imela Avstrija v zadnjih sto letih zaporedoma goldinarsko in kronsko veljavo, šilinge in v najnovejšem času so prišle marke, stari ljudje navzlic vsemu še računajo na *rāinjš* = Rheinischgulden, 1 *šīlīh* je pri tem veljal 5000 *rāinjš*. V ljudski govorici in pri kartah se sliši včasih tudi ime starega novca *štībərč* = Stüber.

Ordinalia se brez izjeme tvorijo z definitivko *tī*, torej: *tī prūu*, *tī drūl*, *tī trēt*, *tī čərt*, *tī pēat*, *tī šēast*, *tī sēadm*, *tī hōsəm*, *tī djuqēat*, *tī djsqēat* itd. in flektirajo adjektivno. Samo *tī stūə* in *tī tāužənt* sta nesklonljiva.

Ker so zaradi moderne vokalne redukcije odpadle končnice *-i*, *-u* in *-o*, se je maskulinski adjektiv večinoma stopil z nevtralnimi. Le v nekaterih, od starine dednih slovenskih besedah se mask. in nevtr. razlikujeta; m. *sūx* — n. *səx*, m. *tōpu* — n. *tōpu*, m. *hīqəzən* — n. *hīqəzən*, m. *hōast* — n. *hōst*, m. *nōu* — n. *nōu*, m. *čəsəu* < *kyselə* — n. *čəsəu*; velika večina

adjektivov, zlasti pa izposojene oblike, tvorijo mask. enako kot nevtrum: *přídān*, *nasřěáčān*, *hmětān* < nem. *gemeit* so mask. in nevt. V nekaterih primerih se je pa mask. v nom. sing. odmaknil od vseh ostalih oblik: *sōy* — *sīya*, *sīy*; *sřamāžlōy*, *-īya*; *sřōq* — *sřōqa*, *ubōq* — *ubōqa*, *rād* — *rāda*, *strōy* — *strāya*, *strāy*. V splošnem je pa femininska oblika enaka maskulinski: *cīay*, *cīaya* < *cěl*, *tōpu* — *tōpua*, *hrōzān* — *hrōzna*, *bīay* — *bīaya*, *čūdān* — *čūdna*, *yūštān* — *yūštna*, *dōr* (< *dobr*) — *dōra*. Zaradi strnitve določne oblike z nedoločno je velika večina adjektivov v predikativni in atributivni obliki sovpadla. Sledi starega razmerja so se ohranile še v korenski menjavi pri nekaterih adjektivih, tako v oblikah *zřlān* — *zěljn*, *řmētān* — *řmēt*, *bōhat* — *bōhāt*, *přlān* — *přlān*. Seveda so vplivali tudi nasloni na druge oblike in pa medsebojno križanje, tako da se ta sistem danes ne dá več dodobra pregledati. Nekaj malo maskulin loči med določno in nedoločno obliko tudi še v instr. sing.: *na usōčřm* (visokem), *dřēy*, toda v narodni pesmi *na tř usūáčřm dřēy*, enako *hu hānjm ubōčřm tōy* in *hu tř ubūáčřm hrābān*. Večinoma imajo adjektivi kot *nahtāyžān* „grd“, *sřřřūšān*, *qřsmāt*, *zřřřān* „brünstig“ eno samo obliko za določno in nedoločno. Tako pri substantivih kot pri adjektivih so se uveljavljali isti fonetski pojavi in tako je pri moški sklanji nom. pl. po obliki sovpadel z nom. sing.: *přāzān*, *nečěādān* itd. Pa adjektiv tudi kaže tendenco, da razlikuje ti dve obliki. Če se nevtrum v nom. sing. od vseh drugih oblik razlikuje po drugačnem debelskem vokalu, se glasi nom. plur. mask. adjektiva tako kot nevtrum: sing. mask. *tāmān* — pl. mask. *tāmān*, sing. *hrōzān* — pl. *hrōzān*, sing. *tōpu* — *tōpəl* itd. Tukaj se uveljavi tudi menjava korenskega izglasnega konzonanta. V načelu so odnosi isti kot pri substantivih: *sřōq* — *sřōč*, *ubōq* — *ubōč*, *yělōq* — *yělč*, *qřādōq* — *qřādč*, *sūx* — *sūs*, *nāx* — *nāř*, *dřāx* — *dřāř*, *ttx* — *třř*, *cīay* — *cěl*, *bīay* — *bīəl*. Tudi adjektivi imajo tendenco po uniformaciji debela v nekem razdobju. Tako imamo *qřādōqřha* poleg *qřādčřha*, *yělōqřha* poleg *yělčřha*, a nasprotno vselej pravilno *dřāx* — *dřāřřha*, dalje *dřūřřha*, *nāřřha* itd. Pridevnik *yělčēaq* < *lōgk* flektira *yělčēaqřha* in *yělčáčřha*.

Značilna je okolnost, da je nekaj nemških adjektivov prešlo v govorico, a jih slovenščina ni vzela v svoj deklinacijski sestav. So to primeri kot n. pr. *fõuš*, *fēst* in *fēlst*, *fērtaq*, *frái*, *lědaq* itd., ki imajo eno samo obliko za vse tri spole in so nesklonljivi: *àna fēlst dēqqa*, *àna fõuš žēnsqa*. To posebnost imajo tudi druga slovenska narečja.

VERBALNA FLEKSIJA

Verbalna fleksija rožanskih govorov je v glavnem in bistvenem delu takšna, kakršna je v knjižni slovenščini; iste oblike so se ohranile, iste zgubile, če gledamo na psl. oblikovno bogastvo. Pri tem se ne oziramo na dejstvo, da je knjižni jezik večkrat segel po novih oblikah, ki si jih je na učeni način priredil — redko da zaradi prave potrebe, večkrat le zaradi učenega posnemanja stare cerkvene slovanščine (v živi govorici se uporablja *sqtiquš* kot adjektiv ali celo kot adverb, knjižni jezik more tak deležnik pret. časa kot pravi deležnik t. j. kot glagolsko nominalno obliko sploh tvoriti in tudi uporabljati). Ker je zaradi onemitve končnega *-i* v inf. nastal sovpad s supinom (vsaj na videz), zato je razlikovanje med obema oblikama vezano ali na alternacijo korenskega vokala, ali — bolje rečeno — na razliko v naglaševanju. Deležnik *usjmahoč* je po obliki sicer izkazan, je pa to pravi adjektiv, tako tudi nikalni *njmahoč*; zveze z glagolom *moči* ni več čutiti, kakor tudi ne pri *urōč* z *vrēti* itd. Vsi ti pojavi so znani, pravtako dejstvo, da so participialne konstrukcije v vseh slovanskih jezikih neznane, da pa jih knjižni jeziki pod tujim vplivom vendarle pogosto imajo (prim. ruska participa in gerundiva, ki vsa potekajo iz cerkvene slovanščine, dočim so imena kakor *гремячий*, *горячий*, slov. *vroč* adjektiva).

Tako tudi v selskem govoru ni sledu več o imperfektu, aoristu, part. präs. pass., kondicionalu, gerundivu in o sistematičnem razlikovanju med dovršnim in nedovršnim glagolskim likom (vidom), s čimer vsaj deloma sovisi opisni futur z *bon* + *l*-part. Vse torej tako kot v drugih slovenskih dialektih;

dočim so šla narečja v glasoslovnem oziru včasih po kar najbolj različnih potih, se je slovenska jezikovna enotnost v morfologiji, posebno še pri glagolu, trdovratno ohranila in tudi kak redke arhaizem (na prim. rezijski imperfekt in aorist) nič ne moti. Dualna verbalna konštrukcija, ki se je v nekaterih narečjih že opustila, je na Rožu stalno v rabi: *tōt ij pa sōsasod bīu s qōīam, sma pa qōp šuā hōrta*.

Glede posameznih glagolskih oblik hočem v sledečem podati nekaj gradiva in pripomb.

Prezens ima v selskem govoru te-le končnice: sg. *-m, -š, -o* (se glasi vedno na vokal); du. *ma, -ta, -ta*; pl. *-m < mo* (zaradi onemitve končnega *-o*; za sg. in pl. prvo osebo služi torej ista oblika); *-tj (-stj)*; *-iō* (pri tematičnih glagolih) ali *-ij* in *-ōa* (pri primarnih glagolih), prim. *umīiaīō, požēraīō, rāiaīō* poleg *umīiēiō, požērēiō, rāiēiō*; *pēcij* in *pičōa, žēnij* in *žjnōa*, dalje samo *hūōij* za *glojejo*, *mōuzij*, *uēažij* „vežejo“, *lēažij*, *stāčij*, *u'žij*, *mēlij*, *bīij*, *qōlij*, *hōaīij* „orjejo“, *mēačij*, *hōčij*, in nasprotno tudi samo *žrōa, njsōa, tipōa*; v knjižni slovenščini odgovarja temu stanju *-jo* in *-ó*, le to je še pripomniti, da se *-ajo* v selskem govoru zvečine ohrani ali le delno asimilira, dočim se je *-ejo* asimiliralo enostavno v *-ij*. Drugod po Rožu prehajajo oblike z osnovnim *-e-* v isto skupino, v kateri so oblike z osnovnim *-a-* (zaradi prehoda *e > a*), torej *bīiaīō, rīiaīō* itd. Glede konzonantičnega elementa so se končnice za I. osebo zenačile *-m : -ma : -mo*, kar je tudi v drugih narečjih pogosto.

Imperativ je ali brez končnice (*poqrī, umī, nēs*), ali pa se končuje na *-i* (pri tematičnih glagolih: *nabāsaī*). Izguba končnega poudarjenega *-ī* je zaradi preskoka akcenta rodila znane spremembe v korenem vokaličnem in konzonantičnem delu: *nesī > nēs*, inf. *nēstij*, prez. *nēsijm*; *uēaž*, *uēažtj*, *uēažijm* (v inf. ostane *-ž-* zvoneč); *pēc*, *rēč*, *qōl* (*qōalijm*), *qōpāl < kopljī*, prez. *qōpam*, *nāzhūh* (prez. *hūblijm*), *mōuz* (*mōuzijm*). Starejše akcent-ske alternacije se kažejo v oblikah *pūaī, stūaī*.

Po Rožu govore v infinitivu še v končnici *-a < -i*, v Selah se je pa že zgubil. Kot občutena končnica se *-t* prenaša tudi

v tiste infinitivne oblike, ki se glase praviloma na -č: *přa-
obučť, pęčť, síačť, tęčť*; vendar se vedno govori samo *ltač*.
Glede razlike med inf. in sup., gl. gori povedano o akcentski
in s to povezano vokalični alternaciji, prim. inf. *šěšt* : sup. *šěšit*,
sęst : *siaest*, *qópat* : *qôpat* „graben“, *qóapat* : *qôapat* „baden“. Pri
mnogih glagolih se javlja razmerje, da je infinitiv rastoče,
supin pa padajoče poudarjen (to je v bistvu podedovano
stanje), seveda pa to še ne velja za normo, po kateri bi go-
vor mogel vsepovsod ustvarjati razmerje med inf. in sup.

Particip pret. pass. je tvorjen zvečine na -n, le pri neka-
terih glagolih s korenskim *i* in *e* (psl. *i*, *y*, *e*) je oblika na -t
znana. Ta particip je živ, tudi pri prehodnih glagolih običajen:
počbâisan, *nažęifan*. Glede veznega vokala veljajo glasoslovni
zakoni, zato se menjata *i* in *e* < *e*, dočim *a* ostane: *pęčijn*,
pičęna, *pičęn*; *zhâbljn*, *zhâblęna*, *zhâblęn*; *napóijn*, *napóięna*,
napóięn; *męljjn*, *mlęna*, *mlęn*; *rišijn*, -a, *obišijn*, -a pri stalnem
poudarku. Drugi rožanski govori kažejo za prvi primer še
starejšo akcentuacijo (upoštevaj še njihov prehod *e* > *a*): *pačân*,
-â, -â (v zbadljivki pomeni *pačân* tudi „spočet“: *suacân*, *su-
cân* — za *mizę pačân* — za *dúrjm qřščân* — *ię xûjšę qę řřšân*).

Pretekli čas se na običajni slovenski način opisuje: *sâm* +
t-part. Tudi za končni zlog participa veljajo znani pojavi, da
se nenaglašeni vokal z -*u* < *t* javlja kot -*u*, naglašeni pa kaže
asimilacijsko vplivanje istozložnega -*u*: *nęsu*, *ręqu*; *bręu* : *brâua*,
cuęu : *cuâua*, *žęu* : *žęęua*, *sęu* : *siaua*, *sęu* : *šua*; v množinski
obliki ima moška tvorba -*t* < -*li*, ženska -*li* < -*le*: *hótu* proti
hótel; *hótu*, *horęua* : *horěl*, *horęalj*; *lētu*, *lițęua* : *lițel*, *lițęalj*,
Posebej je treba omeniti particip glagola biti, ki se glasi:
biju, *bęua*, *bęu* < *bytô*.

Pod nemškim vplivom se izraža koroški Slovenec večkrat
v nekaki pasivni konstrukciji, ker slovanščina pravega pasiva
v ind. prez. ne pozna, razen če ga reflektivna oblika ne na-
domešča. V sledečem stavku imamo na prim. enostavno podani
nem. pasiv v prevodu („wird“ dá „bode“) ali pa kako drugače
opisan: *u pasęnâ* (bazên : bassin) *hđstânę šlřrnjst dní nôtřâ*,
potlâ bđdâ oțpřt (wird aufgemacht), *bđmę ha uân zuoziłâ na*

puāc, pošlā sə p̄rīdə fərlōdan (kommt er verladen : wird er verladen) *pa bo napr̄p̄i posuān na ūāšce* (v Italijo; iz govora strojarja v tovarni Brnica v Ziljski dolini).

Pretekli in prihodni čas ter pogojnik so opisani. Pomožni glagol ima tole sprego: *səm, s, iĭ — sma, sta, sta — smō (sme), stĭ, so (sə, s)* in *pa bōm, bōš, bō — bōma, bōsta, bōsta — bōm, bōstĭ, bōi(ə)*. Te oblike so večji del nenaglašeno rabljene, stoje pa pred participom na *-t*: *səm tēqu, iĭ pōkázaua*; v daljših stavkih pomožni glagol ne stoji na prvem mestu: *ĭes sĭ bōm u ūtənaxtax dūəm p̄ĕlu; mōiĭ tēč bōm pa u brōŭlax p̄t tēt pūstu*. Pri pogojniku se je veznik *čē* s sledečin *bōm* združil v eno samo besedico (v drugih rožanskih govorih ta popolna univverbizacija ni nastopila, pač pa je znana v centralnih slovenskih dialektih); tako se opisuje pogojnik v Selah z *t*-participom, pred katerega pride *čēm* < *če bom, čēuš, čēbo — čēma, čēta, čēta — čēm, čētĭ, čēbōi*. Imperativ se glasi *bōad* in je vedno naglašen.

Nikalnica se običajno ozko združi z glagolom. Pri samostalnikih in pridevnikih se koroška nikalnica glasi *na-* (po Rožu), *nĭ-, nə-* (Sele), na prim. *nāstĕacən, nĭčĕadən*. Pri glagolu se je nikalnica še bolj poudarila; uporablja se *naq, nič* in z njimi združeno in asimilirano nastanejo glagolske oblike *qnĭsəm, čĭsəm, čĭs, čĭ, čēmam* itd. Obakrat imamo opravka z dvojno negacijo: *na-q-n* ozir. *nič-n-*; ta način je znan tudi nemškimi narečjem in je verjetno, da so slovenske zgornje tvorbe nastale po nemškem vzorcu.

Stara razdelitev oblik prezentovega in infinitivovega debla velja v glavnem še danes; če poznaš eno obliko tega in onega debla, moreš stvoriti vse druge. Toda poudarek je večkrat spremenil debelsko obliko, tako da nastanejo v prvotno isti vrsti različne debelske oblike. Poleg pravilnih, produktivnih vrst imamo tudi nepravilne, pogojno nastale, neproduktivne.

Produktivna, zelo bogata — kar velja za vse slovanske jezike — glagolska vrsta zajame glagole na *-am, -aš, -at, -aŭ* in vanjo pridejo tudi vsi izposojeni glagoli. Nekaj primerov podajmo: *střĭlat, p̄ĕlat, qūxat, tájat, m̄ĕdat* < *melden, básat,*

rétat < *retten*, *huérat* < *währen*, *mèčlat*, *požétat*, *zaqūplat* < *verkuppeln*, *búclat* < *wutzeln* (zviti cigarete), *umíjat*, *púcat*, *zhúrhlát* < *gurgeln*, *mâuznat* (k *mâuzna* < *mala južina*), *šarlódat*, *šīabat*, *spóqat* < *verpacken*, *šélat* < *schälen*, *bárat* < (er)fahren, *rámat* < rammen, *qūâmfat* „coire“, *uizúat*, *rībat*, *žlâifát*, *bâisat*, *spūâqúat*, *uūmšat*, *spūqat* < *bauen*, *šauflat*, *ráubat*, *cópřat*, *dərláubat*, *hřīuat*, *mâtrřat*, *qrīahat*, *zmiərřiat*, *šáfat*, *bírmat*, *uárúat*, *hěiat*, *fâirřat*, *prjžúūqúat* „prežvekovati“, *ořítat*, *prjñāšat*, *uščāqulat* *sj* itd. Njihova kompozita so pravtako poudarjena. Za primer sprege vzemimo: *šáfam*, *šáfaš*, *šáfa* — *šáfama*, *šáfata*, *šáfata* — *šáfam*, *šáfati*, *šafaīq*; imp. *šáfai* (*šáfěi*), *šáfaiťi*; inf. *šáfat*; sup. *šāfat*; pret. *səm šáfau*, prih. *bom šáfau*, pog. *čem šáfau*; trpnopret. del. *našáfan*. Nekateri glagoli, ki ne spadajo v to vrsto, so sekundarno sprejeli v III. pl. končnico *-aiq*: *brīijim* ima poleg *brīijii* tudi *brīiaīq*, *rīəžij* poleg *rīəžaiq*, *uěazij* poleg *uěazaīq*, *póšaīq*. Tudi vsi glagoli na *-ujq*, *-ovati* so zdaj v ti vrsti; pravtako je k *poťqóuat* nastal prez. *poťqóuam*, dasi je tudi *poťqúiam* še v rabi; ohranjeno pa je *uárijim*, *uárúat*. Križanje teh vrst je rodilo oblike kakor na prim. *uščāqulat*, *posīqulat*, *spīəqulat* (k *pévati*); k izposojenki *márəni* iz nem. *maerelin* je storjen glagol *márnuat* gl. Ramovš I. 144. Kjerkoli najdemo pri teh glagolih kako vokalično alternacijo v debelskem zlogu, je ta posledica različne akcentske narave, ki je stara in podedovana (prim. stari akut v inf. proti novemu cirkumfleksu v prez. in pod.): *dīəuam*, *-aš*, *-a* proti *děuat*, *səm dėuu*, fem. *ij dėua*. Glagolnik vseh teh glagol se glasi na *-aīj*: *rībaīj*, *žěifaīj*.

Druga produktivna glagolska vrsta se v prezentu končuje na *-im*, *-iš* ali *-im*, *-iš*, v inf. na *-t*; v nji so združeni stari *i*-glagoli (pomnoženi z novimi tvorbami, med katerimi so tudi izposojenke), stari glagoli z vrstno spono *-nq-* in pa glagoli na *-é*: *məsárt*, *məsārīm* k *məsár*, *qoxárt*, *qoxārīm* k nem. *Koch*, *nařilj* za nem. *anfüllen*; *poťisnjt* in *poťisnt*, *poťisnjm*, *přđnt*, *přđnjm* (proti trajnemu *přđjt*), *poqlėqnjm*, *poqlėqnjt* (proti *qlėcat*); *uidt* < *viděti*, *uidjm*, *-iš*, *uidu*, *uidya*, *uiděl*. Nekateri glagoli te vrste imajo stalno poudarek na osnovi, drugi pa

samo v nekaterih oblikah (predvsem v imp., inf. in moški obliki *l-* in *n-* participa). Vezni lokal (prvotno *i*, *e* in *é*) ima vedno obliko *-j-* ozir. *-i-* (prim. tudi *něsim*).

Glagoli s stalnim poudarkom na osnovi so na prim. *na-filjt, rišjt, rišjim, -iš, imp. riš, part. rišjn, -a; súžət < služiti; práut, rōjt, xōtt < hoditi, xōdjm, -iš, xōdu, xōdua, pilt, pošqatt < posoditi, pošqadjm, pošqadu, pošqadu, pošqajjn, -a; žēnjt, žēnjm, -iš, səm se žēnu, ožēljn; sqōčət, sqōčjm, sqōču; zamətt, zamūdu*. Iz nekdanje druge vrste spadajo sem *odēaxnjt, odēaxnjm, odēaxnu; potēhnjt, potēhnjm, potēhnu* i. dr.; dalje sta se sèm uvrstila *počēant, počēanjm, počēanu* in *zaqlnjt, zaqlnjm, zaqlnu*. Iz tretje vrste sta *bəhátət* in *uidt*.

Glagoli z menjajočim se poudarkom kažejo seveda temu odgovarjajočo vokalično alternacijo v poudarjenem zlogu, prim. inf. *səšt*, sup. *šəšit*, prez. *šəšim, -iš, -i*; inf. *qətt < kaditi, qadjm, sup. qadit*; pret. *səm səšu* proti *šəšija, qədu* proti *qadija*; part. pas. f. *šəšəna; zhəbt < zgubiti, zhəbim, -iš, imp. nəzbəb, part. zhəbljn, zhəbləna* itd.

Izvemši žensko obliko preterita, ki ima za nekdanji *é* sedanji *əa*, so glagoli z osnovo na *-é* vseskozi zenačeni z glagoli na *-i*; *goréti > hōrtj*, prez. *hōtjm, -iš, -i*; pret. *hōru*, fem. *hōrəəa*, pl. m. *hōrəl*, fem. *hōrəalj*; *lētjt, ljtm, -iš, -i, lētu, litəəa, litəl, litəalj*; *žiut, žəjm*, pret. *žōu < živél, fem. žjəəa*; *bōljt, bōli, bōlu, bōləəa*. Dočim govore drugod po Rožu *təu, təəa < chətélə, -a*, ima pa selski govor samo oblike *chotėti: hōčjm, hōtu, hōtəəa*, pl. m. *hōtəl*, fem. *hōtəalj* (o nepravilnem *h* za *x* gl. pri konzonantizmu).

Posebno glagolsko vrsto tvorijo glagoli, ki imajo *i*-jevski prezens in *a*-jevski infinitiv: *hōatijm* proti *hōrát, pōašljm: poslát, hūōijm: hūōdat, uəazjm: uəazat, ləazjm: ləazat* itd. Deležniki se glase *pošlən, hūōijn, -a, uəazan*.

Vsi drugi glagoli ne kažejo nobenih posebnosti. Po običajni delitvi, ki se ozira predvsem na glas, na katerega se osnova konča, jih hočem nekaj navesti: 1.) izglasni konzonant je gutural: inf. *pěčt*, sup. *pīəč*, prez. *pěčjm, -iš, -i*, imp. *pěč, pěčtj*, pret. *pěqu, pěquə, pěqəl, pěqlj*; part. *pěčjn, pjčəna, pjčən*;

těčt; stěč, stěčijm, stěihu; sěč, siěčijm, siěqu; ulěč, uliěčijm, uliěqu, p̄t̄oblěčt. — 2.) izglas na labial: *těpst, tějijm, -jš, III. pl. tějōa, tějpu, tějijm, tějēna; sōpt in sōpst, sōpim, sōpōa, sōpu; zějpst, zējābj m̄j, zējābu.* — 3.) izglas na s, z: *mōust, mōuzijm, III. plur. mōuzijj, mōuzu; hrist, hrijm, hrižu; nēst, nēsijm, III. pl. nēsōa, nēsu, nēsua; rāst, rāstijm, rāstu.* — 4.) izglas na dental: *qrāst, qrādijm, qrādu, qrādya, uqrādijm; pāst, pādijm; plēst, plēadijm, vendar pa s -t-: mēst, mētijm, mētu, mētya; cūāst, cūātijm; od glagola „iti“ se rabi inf. iēt, hōdit < od-iti, p̄tidijm, imp. p̄tid, inf. p̄tit; pret. čas ima šōu, šūā, šlā; v prez, je hrēam.* — 5.) izglasni konzonant je sonornik: *požrt, žrēm. III. pl. žrōa, žēru, žērūa; d̄jt, dējāijm, dēru, p̄rēd̄jt; mlīet in mlēt, mēlijm, III. pl. mēlijj, mlōu, mlīāya, zmlīet; umriat, umārū, umārūa; začnēam ima ob sebi še obliko začnijm in zato novo stvorjeni inf. začnijt; uzāmijm, uzējū; qlāt, qōlijm, III. plur. qōlijj itd.* — 6.) osnova se končuje na vokal: *ubēt, biijm, biū, ubit; cēt, cūijm, cōu in cūu, cūya; rēt, rijm, rōu, rīya; qrēt, mēt.*

Končno je še omeniti skupino raznih nepravilnih glagolov: *dāt, dām, dāš, dā, dāma, dāsta, dām, dāstj, dāijō; dāu, dāya, dān: uīədət, uīədu, uīədya, uīəš, uīə, III. pl. uīəijō; iīəst, iīədu, iīədya, III. plur. iīəijō, imp. iīə, iīətj; scāt, sup. scāt, prez. ščim, imp. nēščī; smīəm, smīəš, smōu, smīəya; znāt, znām itd.*

O TVORBI BESED IN O SLOVARJU

Vsi trije tipi slovanske tvorbe besedi, namreč tvorba z osnovo, obrazili in predponami ter kompozicija, so v selskem narečju še popolnoma živi in tvorni. Prvi način je seveda omejen na eno samo skupino, na vokativ nekih osebnih imen. Vokativ, ki je seveda poseben stavek zase in ne sklon, zaradi česar spada pod to poglavje in ne v oblikoslovje, je bil v praslovanščini izražen ne s kako posebno fleksijsko končnico, marveč s prevojem osnovnega vokala: **rabo-s* proti *rabe*, *ženā* proti *žena* > *ženo*. Pri nekaterih osebnih imenih razlikuje selsko narečje posebno vokativno funkcijo od navadne apelativne s tem, da podaljša osnovni vokal: nom. *fōlt* za *Valentin* proti vok. *fōlt*; *pēp* „Jožef“ : *pēp*; *cēnc* „Vincenc“ : *cēnc*; to nas spominja na podobne pojave v ruskih narečjih, čeprav je tudi ruščina pravtako kot slovenščina zgubila vokativ kot posebno kategorijo, prim. *vāñ* proti nom. *Ваня*, *māñ* proti *Маня*.

Osnovna sprememba je predvsem v rabi, kadar se ime veže s posebnimi sufiksi. Naše narečje razlikuje imena točno po tem, kdaj z njimi kličemo in kdaj so uporabljena kot hipokoristika; to razlikovanje se doseže 1.) s sufiksom *-j* < *ij*, *ēi*, ki poteka iz nem. sufiksa *-é* prim. nem. dial. *āté*, slov. *ātj*, *ātēj*; nem. *frantsé* itd. (gl. P. Lessiak I, 103) in 2.) s praviloma spremenjenim naglasom na ta način, da imajo imena z dolgim vokalom v obeh oblikah dva različna naglasa; če je apelativna oblika rastoče poudarjena, potem je hipokoristična oblika padajoče in narobe; *sāla* : *sālī* „Rozalija“, *rēza* : *rēzj*, *nēža* : *nēžj*, *ēma* ali *hēma* : *ēmj*, *iēra* : *iēřj*, *hēduā* : *hēduj*, *buāž* : *buāžj*, *tōman* : *tōmj*, *hrēhan* : *hrēhřj*, *rūdəl* : *rūdj*; *pāula* : *pāulj*, *qātra* : *qātrj*, *zēfa* : *zēřj*, *řtānca* : *řtāncj*.

Druga besedna skupina, ki izkazuje dokaj pravilnostno spremembo naglasa, čeprav danes ni več tvorna, obsega kom-

parativa. Po akcentu se menjava *xúd* : *xújš*, *bltəq* – *bltž*, *tād*, *rāda* : *tājš*, *qíradəq* : *qířč*, *šřəq* : *šřřə*, *nízəq* : *nřž*; prim. še *uəiřəq* : *uřžə* (poleg *uəščřjšə*) in *bəl uəiřəq* (Žihpolje), *būəl k dət* < *dober* prim. še posebej *dət qūp* „poceni“, *būəl qūp* „cenejše“ kakor ital. *bono mercato*, franc. *bon marché*), *dəl*, *dřājš*, *uřč* (k *uřləq*), *měj* (k *mřxən* in *máj*), *lřəpš* k *lřəp*, *hřš* : *hřd*, *třš* : *třd*. Tvorba komparativna sufiksa sta *-ejši* in *-iše*: *məxəq*, komp. *məščřjš* (lokalna nova tvorba v Šmartinu se glasi *məščřkx*, *məčřkx*), *ubəq* : *ubəčřjš*, *mřzu* : *mřzłjš*, *təpu* : *təpljš*; na tvornost kaže vezava pri izposojenkah: *žlřxtjš* k *žlřxt*, *pěsəřnišə* iz nem. *besser* + *-iše* (v nenaglašeni legi). Seveda je opisna oblika z *bəl* tudi in še celo pogostna: *bəl məxəq*.

Osnovne alternacije pri glagolu so vseskozi podedovan pojav. Čeprav je še trdno v zavesti etimološka zveza besedi *těč* : *třəqat* : *třčt* : *natřqat* ali *sěst* : *postřdat*, vendar ta vzorec ne ustvarja več novih izpeljank. Le iterativa na *-erati*, *-irati* so dovolj pogostna, a so tudi omejena na zdaj že ne več živo verbalno kategorijo: *hədtřt* in *həđřtat*, *zəřřt* : *zəřřtat*, *zəřřt* : *zəřřtat*, *zəřřt* : *zəřřtat*, *požřřt* : *požřřtat*, vendar pa *umřřt* : *umřřtat*. Osamljeno je *přđđt* : *přđđtat* „prodajati“.

Mnogo sufiksov ni več tvornih; tako na prim. ni vsak adjektiv primeren, da bi v zvezi z obrazilom *-ost* podal abstraktni substantiv, orodni sufiks *-lo-* < *dlo*, ki je v knjižni slovenščini živ, je v koroščini že mrtev, tvorba imen za delujoče osebe se zvečine drži sufiksa *-ar*, ki pa je vendarle predvsem na starejše izposojenke vezan. Drugi sufiksi so se pa zopet močno razpasli, tako predvsem najpogostnejši pridevniški sufiks *-ənə*, dalje še *-liv* (*sramožlřə*, *-lřya*), *-ast*, ki se udomačuje tudi pri izposojenkah prim. *tumast* iz nem. *dumm*, *fāulast* < *faul*. Pri substantivih so najbolj tvorni hipokoristični sufiksi *-ca*, *-qa*, *-j* < *ěj*, za stanovniška imena se rabi *-an* (*Sjłān*, *Sjłānj*; *Rəžan*, *Syačān*) poleg *-čəč* < *-əc* + *ič* (*Cləučəč* poleg *Clřu-čān* „prebivalec Celovca“); ženska imena, izražajoča poklic, imajo navadno sufiks *-iřa* (*pěqiřa* k nem. *Beck(er)in*, *mřjřstiřa*), lastna imena (domača in rodbinska) pa *-əya* (*Třātəqəya*, *Třāg-əqəūa*). Nič več pa ni tvoren sufiks *-man*, vzet iz nemških

imen (*Pirmann*, nato tudi *rácman*), dalje grdilni *-uh*, *-elja* (prim. pa vendar *pəstĕla* za „pusta žena“). Obrazilo *-ba*, v knjižnem jeziku tako običajno, najdeš le pri starih, splošno slovanskih izrazih kakor *suādba*, *sūžua*. Nekateri sufiksi imajo produktivno silo le v omejenem pomenskem obsegu: *-jāk* izraža govno, odpadke in v tem smislu je tvoren, prim. *qurĭāq*, *qraurĭāq*, *hajzəlĭāq*, isto velja za *-ina* pri besedah za mesnino: *suāĭina*, *hoŭĕadəna* (pri besedah *puanina*, *dolina* Korošec ne občuti *-ina* kot obrazilo).

Stara slovanska preverbia so ohranjena (*o-*, *po-*, *hōd-*, *s-* in *z-* < *iz* itd.); sovpadla sta *u-* in *u-*, *pri-* in *prĕ-*, *s-* in *iz-*, vse praviloma po glasoslovni poti. Neznana sta našemu govoru *vy-* (na Zilji še splošno tvoren) in *u-* je zgubil vrednost produktivnega preverba; nov preverb pa si je selsko narečje izposodilo iz nemških glagolov *təršlōgn*, *tərpokhən* in tudi slov. *tər-* daje glagolu perfektivni pomen: *tərbárat* pomeni isto kar nem. *erfahren*. Izposojene nemške glagole je govor točno po pomenu uvrstil v slovansko verbalno kategorijo; tako govore *spūyat* (tvorjeno od nem. *bauən*) in beseda izraža nem. *erbauen*, enostavnega **puyat* pa ni, narobe pa znači *qúplat* nem. *kuppeln* in za nemško *verkuppeln* pravijo *zaqúplat*. O tem, da so nemški sestavljeni glagoli večkrat razvezani v adverb + glagol (*bāq ĭēt* „weggehen“, *qəp spōqat* „zusammenpacken“) gl. § 12.

Glede sestavljenk velja tudi za koroška narečja isto osnovno pravilo, ki velja za knjižno slovenščino (pri čemer seveda prezremo mlade, po nemških kompozitih zgrajene skovanke tipa *brzovav*, *zobozdravnik* itd.), da imata namreč substantiv in glagol individualnost izredno poudarjeno; zato se nemške sestavljenke univerbizirajo (včasih jih je kar težko prepoznati) ali pa se oba člena sestavljenke kot nekako samostojna člena, vsak s svojim poudarkom, prevzameta; za prvo prim. *qirāspam* < *Christbaum* (pomešano s slov. *krés*), *pušpan* < *Buchsbaum*, *pəštəb* < *Buchstab*, *čĕŭžəx* < *Kehlsucht*, *čirfat* < *Kirchfahrt*, *tāgarx* < *Tagwerk*, *fĭŭhət* < *Fingerhut*, *fárōž* < *Pfarrhaus*, *lōsəncəx* < *Lastenzug*, *lĕsəpux* < *Lesebuch* itd., za drugo pa *pāŭnklūkət* „detel“, *pōst?āutō*.

Splošni slovanski besedni zaklad je zelo bogat in zelo ustaljen, kar zadeva samostalnik, pridevnik, glagole, števnik itd.; kratkozložne besedice, členice in tudi prislovi, pa so v posameznih slovanskih jezikih izredno raznovrstne pomene izobrazile in tudi zelo mnogotere vezave ustvarile in prav to je novo, četudi so prvotni elementi splošno slovanski. Selski govor uporablja na prim. *pa* za veznik in za apozitivno členico (v smislu nem. *denn*), še najbolj pogosto pa služi kot elativna členica brez posebnega pomena, kot nekakšen pomišljaj, zato da pride človeku zopet prava beseda na jezik; more se zgoditi, da je ves govor kar posejan s tem „*pa*“, vsak stavkov člen se z njimi začneja in do vtisa afazije že skoraj ni več daleč. Vezan z veznikom *in* se pa glasi *mpa*. Sicer je pa *in* zelo malo uporabljen, sam zase že celo ne, le v stalnih zvezah je reden: *nūāc an dēan*.

Za koroške Slovence je značilno, da v svojem govoru predmete svoje okolice posebej označijo in izrazijo njihovo krajevno razmerje, na prim. neka povsem določena smreka, ki jo obe osebi, tista, ki govori in ona, s katero prva govori, menita ali ki jo prva oseba hoče drugi določiti, ni nikdar samo *tj smřtāqa*, marveč vedno le *tj smřtāqa tōtōt* < *tu-ta-gorē*, *tj xīša hūnta* < *vñn-ta* „dort draussen“ itd. Take kazalno določevalne členice so: *tōt*, *tōtōt* „dort oben“, *tāla*, *tōtāla* < *to-ta-dolē* „dort unten“, *tōlī sāntra* < *sē-vñnōtrē*, „hier hierinnen“, *totūna*, *hūnta*, *tōlī sāla* „hier unten“ *tōtōtōlī* „hier oben“, dalje v označevanju smeri *tōtadōy* „hinunter“; semkaj spada tudi izraz *sē dāmācī lđī* „hier beheimatete“. Tudi v nemščini služijo *aufi*, *aufa*, *ausi*, *ausa*, *ūmi*, *ūma* za orientacijo in imajo prav takšno funkcijo kot omenjene slovenske besedice, a vendar s tem še ni rečeno, da je slovenski pojav izposojen; verjetneje je, da sta oba jezika, ker se nahajata v enakšnih topografskih razmerah alpskega sveta, segla po teh določilnicah vsak zase in tako stvorila to enakšno in skupno besedno vrsto. V goratih krajih je bilo tako višinsko merjenje naravnost kar samo po sebi spočeto, večkrat se je preneslo umerjevanje tudi na reko (z ozirom na Dravo govori Nemeč o

Oberkärnten in Unterkärnten); ob takem prenosu ti pravi kmet, da gre „tja dol“, čeprav leze v hrib — takrat meri z ozirom na dolino. Prav zato so te besedice izredno raznovrstne, tvorijo zelo razvit in zdiferenciran sestav in če nisi tu doma, se ga dodobra kar ne moreš priučiti.

Še par koroških značilnih besedic je treba omeniti, tako *zadél* „weil“, *bəl* „oder“, *al* „če, ako“; *zaradi*, *kljub* in *mimo* koroščini niso znani. Ker sta po glasovni poti *u* in *v* sovpadla, je predlog *u* z gen. zginil (tako v vsi južni slovanščini). Dodati je še, da pomeni *sqûaz* z akk. knjižno „zaradi“, *qûal* pa ima pomen nem. „in der Nähe“.

Koroški slovenski besedni zaklad je zelo z nemškimi izposojenkami prepojen. Starejša plast je izposojena iz kor.-nem. narečij, mlajša pa (in to velja tudi za kor.-nem. narečja) iz nemškega občevalnega jezika; prav te vdirajo v novejši dobi v čedalje večjem obsegu (uprava, promet, tehnika jim odpirajo pot). Če teh ne upoštevamo, se nam odkrije zelo zanimivo dejstvo, da je namreč koroška slovenščina tudi v svojem besednem zakladu zelo konservativna in starinska. V sledečem bomo to le za nekatere stvarne skupine osvetlili.

Čebelarstvo. Koroško leži na križišču dveh čebelarskih kultur, stare kranjske in stare bavarske kmečke čebeloreje. Iz nemščine si je Slovenec izposodil le imena za orodje in izvrševanje čebelorejskih opravil. Domače besede so: *čəbəaʷa* poleg starejšega *bəčəʷa*, *třət*, *mätəca*, *rřj*, *sřad* „panj“, *střd*, *qəsəq*, *bəčəlīʷa*, *sət*, *sətřj*, *qřtřtəc* „Bienentrog“, *pīla* „Flugloch“ (*pīlka* „Spundloch“), *čəʷunca* < *čelnica*; tuje pa je *pāʷər-štəq* < Bauernstock (mlada izposojenka, prevzeta šele s tkzv. bavarsko Stockkulturo), *rāʷšəl* „Schwarmfänger“, *šnāpəl* < Schnabel „Flugbrett“.

Domače živali. Imena zanje so slovenska; krajevne razlike najdemo na prim. za *prěšč* v Selah, na zvrhnjem Rožu govore *qñlī*, pa tudi v Selah slišiš *qanj*. Izposojenka je *qaštrūn*, rezani žrebec je *šñic*, nerezani *cjlāq*, drugod *calāq*; *lūnc* pomeni samo bička. Imena za krave pa so skoroda vse same izposojenke (imenovane po barvi, progah, lisah): *šyqřca* (ima

že kor. $q < \bar{a}$), *fūqsa*, *brāyuna*, *štērna* „z belo liso na glavi“, *rīqla* (nem. *rickelt* „rdečka z belimi progami“), *hīrsa* „rjavka“, *hēlma* „z belo glavo“, *bānza* „rumenka“, *zēmla* „semmelfarben“, *bāīsa* „belka“, *cīqa* „progasta“, *šēq*. Govedo priganjajo z *hēīs*, pri napajanju ga vabijo z *dēdēdē* in zraven z usti srebajo; ovce kličejo *bīce*, *bīce* in *bčēī*, *bčēī*, koze z *nē nē nē*, svinje s *sēsēsē* in *hūīs*; kokošem kličejo *nūnūnū*. S konji in psi govore po največ le nemško (*tō*, *tō < da, da; aųf mārš*); konja poženo s klicem *hīo*, *hīe*, ustavljajo ga z *bēī* in *hūmpē*, zavija na klic *bīst hār*. Tudi pasja imena so navadno nemška: *trēf*, *vōlfī*, *bāldj*. Perutnina ima slovenska imena: *hōas*, *rāca*, *pīšīj*, *qūra*, *hōsīāq*, *rācman*; puram pravijo *smarqāya* *qūra* (izposojenke so *qapūn*, *fasān*, *pērlhūæn*).

Druge živali. Samo lovec pozna dobro gozdne živali in ptiče, zato ima kmet v svojem jeziku le bolj splošna in skupinska imena. Tako je *hābæx < stvn. habuh*, nvn. *Habicht* splošno rabljeno za vse roparske ptice (po narodni etimologiji je v zvezi z besedo *xāba* „perut“ nastalo tudi *xābæx*); znana so imena *sækhōlæc* (Šmartin na T.), *khāna*, *šōīa*, *čōp* „Kauz“, *slakhopār*, ali v Selah *hōīru* (poleg izposojenega *ōdlar*), *iāīstraf*, *šōha*, *sōya*, *pūhar* „Kauz“; iz Šmartina navedem še: *hīrēbaaya* *qūra*, *iīrjīca*, *īarēb* (poleg *rēphēndæl*), *žōyuna* (poleg *pānqlōqar*), *šqōrc* (poleg *štāræl*), *štōīrqa* (poleg *štōæx < Storch*), *utāpc* (poleg *špōc*), *cīīqælca*, *cāīzælc*, *sænca*, *qūæs*, *dūæz*, *šnēpf*, *tj uēlc pītēln*, ali *hōīna pētēln*, ki *fōlca*, kadar poje. Imena kač so tale: *sljpit* ali *slapit*, *bēlō?ūška* (Ledenice) ali *yādna khāca* (Šmartin), *mædtōs*, *ta rīāya qāca* ali tudi *poskhōkx*, *krājc?ōtār*, za kar je v Selah *hād*, dalje *qūščat* in *quščār* (iz tega je nem. dial. *kuškr*). Netopirju pravijo *mācniq*, kar pomeni tudi še „Nachtschwärmer“. Skupinsko ime *čēbæt* je iz nemščine, *xrōašč* pa je le „Maikäfer“; *qlīščæt* „Hirschkäfer“. Omenim še *bōyxa*, *ūš*, *stjīnica*, *ubād*, *mūxa*, *mātūl* in *mātæl* (tako v Ledenicah), *mštāy* (Sele) poleg *ščamēl* drugod po Rožu, *podjīād* „Engerling“, *qtīsnič* (Bistrica) „Nachtfalter“, *hōasenca* poleg *usēnca*, *pænóyčæc* „Kaulquappen“, *qtōata*.

Rastline. Drevesna imena so dobro ohranjena: *láμøt*, *lípa*, *μóυsa*, *búqoμ*, *ládoμ* < jedla, *mécásøn*, *dôab*, *íasíqa*, *sømtrêaqa*, *smçluja*, *μfba* itd. Imena za cvetice so — kakor tako pogosto v slovenščini —, deloma nova (razne legende in pravljice so jih rodile) ali pa izposojena, prim. *tôaža*, *tôza*, *nêlqa* in *nâhælç*, *ôlmtâμš*, *tožmatîn*, *høspênca* „narcis“, *sîûatøçj* (prim. nem. dial. *Hascherln* = Stiefmütterchen, slov. *mačeha*), *qûtrjæca* „zvonček“, *jahlîçjê*, „šmarnice“, *pêzdæc* „Kornblume“; stara imena so *mâq*, *tôμax* in *øtîæs* < *vrês*. Imena za jagode so večinoma domača: *smûqælca* „Erdbeere“ poleg *hâhøca* < *jagodica*, *çrñica*, *mâlæn*, *šæntôžænca* in *mûtnj* „Brombeere“, *máμqølnj* „Stachelbeeren“, *típsølnj*, *høqlçj* „Wacholderbeeren“ (iz nem. *qralle*), *hånzølnujj* poleg *hrándølnujj* „Preiselbeeren“. Imena žitnih vrst so razen *hêda* < *Heide*, slov. *ajda* vsa domača. Zanimiva so imena za krompir: na Rožu je najbolj razširjeno ime *htμšçê* t. j. prevedeno nemško (*Grund*)birne, na Zilji so *çømpê*, v Bistrici *têpica*, v Slovenjem Plajbergu *têpa*. Dalje je treba navesti selsko špínica proti *pšên*; za lan pravijo *přêla*.

Hišno orodje (gl. M. Murko II) ima takšnale imena: *šjçíta* < *sekira*, *qlîšçj*, *htâblê*, *qμopáta* (*lopata* se je povezalo s *kopati*), *μîlqê* „senene vile“, *píμa* „Feile“, *mûtqa* < *motika*, *žâha*, *høbu*, *šøμ*, gen. *šíμa* „šilo“, *ójncê*, *tázbat* < *razvor(a)* „Wagendeichsel“, *iêspa*, *çjllîšjîaq* itd., vmes pa je tudi dosti izposojenk, predvsem za izraze konjske opreme: *hâytta* „Halfter“, vendar pa *μájat*, *qšîø* < *Geschirr*, *çihæl* „Zügel“, *hízμa* in *μízμa*, *μízμînaq* „Peitschenschaft“, *μízμat* „kutschieren“ (gl. Šašel-Ramovš str. 106 s. v. *jižvati*), *pøq*, *pâjçá*.

Krajevne leksikalne posebnosti domačini dobro poznajo in po njih spoznajo tudi, odkod je kdo doma in če z njimi govore, jih tudi sami uporabljajo, čeprav sicer niso njihovemu lastnemu govoru rabne. Po vsem Rožu pomeni *høta* „gozd“ in to pomensko razširitev so sprejeli tudi Nemci in njihov *Berg* pomeni *Wald*. Za *gora* pa uporabljajo *xrtbøt* in *μuanina*, regionalno tudi *lîæs*, ki pa v glavnem še vedno označuje „Holz“ za razliko od *drêμû* „Baum“; za Sele velja tale vrsta sinonimov *xrtbøt*, *μuanina*, *høta*: *μøax*, *lîæs*: *drêμ*, *pámæl* < *Baum*.

Prav med dvema sosednjima vasema naletiš na besedne razlike, na prim. med Podgorjem in Svečami: *qandêya* < *candella* proti *sučica*, *čista* < *Kiste* : *sqtina*, *hōdāt* : *pēter* < *pētro*, *btina* „Tannenast“ : *hōuje* < *gotovje*, *qūrte* < plur. *korita* „vorderer Schlittenteil“ : *qřtičā*, ali med Žihpoljem in Svetno vesjo: *šāpūn* proti *uōdit* „oselnik“, *šēlēm* : *štarc* „tat“, *mātrnuqat* : *pūnat* „govoriti“.

Imena praznikov: *bīanaxtj* < *winahten*, *suēt dēan*, *šānštēfij*, *šānfēstrij*, *nōu lēat*, *suēt trī qřal*, *suēāčnca*, *cuātna ndēla*, *uēlč čjtřtāq*, — *pētāq*, *qřstanca*, *hōrustāij*, *uēlqa nūāč*, *blnqāštj*, *Božja tjlēas*, *brātārna*, *šāmpēčřj*, *uēlqa* in *maua hōspōinca*, *suīnsuāt*, *usēx uīārnax dūš*, *šāmqūāužōu*, *ořēnt*, *qūātārna bīla* < *vigilia*, *šāntāufarčj* (iz *šānt* + nem. *Auffahrt*). Cerkevno proščenje je *sīnam*; *nedēla* ima tri izvedenke: *nīādēla* „Woche“, *ndēla* „Sonntag“ in *ndīāu* „praznik, sopraznik“.

Že po teh imenih vsakdo more zaključiti, da te in take izposojenke niso omejene samo na koroško slovenščino, marveč da so tako rekoč v istem obsegu znane tudi slovenščini tostran Karavank. Predvsem pa velja to za izposojenke starejše dobe. Posameznosti na tem nič ne spremene; če ima koroščina *līāya* < **līoa* „Leuchte“, *žēbrāt* < **sefern* „moliti“, ima pa narobe kranjščina *marēla* proti koroškemu *střēxa*. Materialna kultura je prihajala s severa in tako koroški Nemci kot Slovenci so jo iz istega vira zajemali; koroški Nemci so bili le najbližji posredovalec za te stvari in imena, ki so pritakale z Bavarskega; zato ker so te besede sprejete iz vsakokratnega občevalnega jezika, je umljivo, da se število izposojenk v slovenščini takorekoč krije s številom besedi, ki jih je nemška koroščina sprejela iz kulturno višje nemščine. Tudi v skupnih izposojenkah se zrcali slovenska lingvistična enota. Vsaj za starejšo dobo o kakem specifičnem koroško-nemškem kulturnem vplivu ne more biti govora, marveč le o nemškem vplivu po koroško-nemškem posredovanju. Domači govor koroškega Nemca in Slovenca je po svoji funkciji intimna domača govorica; občevalni jezik pa je na socialno višji plasti; zato je značaj teh izposojenk le socialen, ne pa nacionalen.

To velja za danes in nekoč je bilo prav tako. Besede kot *huášťat*, *žámat*, *pápiž*, *fáta*, *pútat*, *žémua*, *žđut* < sold „vojna“, *hánjž*, *ptěša*, *pâsat*, *škôf* itd. so brez dvoma izposojene iz socialno višjega jezika kakor pa je nemški koroški dialekt; na drugi strani pa morejo biti *šqäf* < *schaff*, *uôpa* < *laube*, *qrôf* in *qrâp* < *Krapfen*, *câp* > *Zipf*, *cěux* < *Zeug* izposojenke iz narečja v narečje.

Tudi slovenščina je dala nemščini marsikako besedo; običajno pa je ta izposoja omejena le na nemška narečja, redko da jo sprejme tudi nemški občevalni jezik (*Kren*, *Jause*, *Jauk*); ker so že znane, jih kar na kratko nekaj navedem: *tqlkn*, *motšné* < *močnik*, *štrankalan* < *strôk*-, *Pogatschen*, *Potitzen*, *qrl* < *oralo*, *arlinx* < *oralnik*, *grúdn*, *leahn*, *kaukn* < *kavka*, *groje* < *ograja*, *tsénitsn*, *közn* „kozolec“, *stuæx*, *prantør*, *ânatsn* < *ojnice* itd., gl. Štrekelj ČZN V. Tudi slovenizmov ima koroška nemščina dokaj, na prim. *i gę liagn* = *ięs htéam liäč*; *owa* < *aber* ima isto pogostno rabo kot zgoraj omenjeni slovenski *pa*. Dobesedno prevajanje je za dvojezičnega človeka kaj naravna stvar, odtod na prim. v koroški slovenščini tako pogostni besedni red nemškega stavka: *æn ię na tq færbôltør šđu*, *da sæ pættip tæštělalæ* „und der Verwalter ist darauf eingegangen, dass sie den Betrieb eingestellt haben“. Če pa ima koroščina *práu* za *dexter*, *rectus*, *justus*, tedaj tega nima pod plivom nem. *recht* (tako misli Lessiak II. 278), marveč gre tu za izredno često evropsko homonimijo (prim. rus. češ. polj. *pravo*, franc. *droit*, angl. *right*), le knjižno slov. *desno* je osamljena starina. Isto velja za *kraj* „finis“ in „locus“, ki je v obojnem pomenu tudi v ruščini podan in zato ni treba vpliva bav. *Ort*; *žjuđt* tudi ni vplivan po stvn. *lip* „vita“ in „corpus“, marveč je domača starina (rus. живот „Leib, Bauch“ poleg „Leben“). Kjerkoli se stikajo jeziki tako, da je eden občevalni, drugi zato manjšinski, povsod tam je izposojevanje stvari in njihovih imen enostavna stvar. Večkrat pa se ti na prvi pogled zdi čudno, zakaj zgine domača beseda, ko vendar z izposojenko ni bila sprejeta nikakršna nova stvar, zakaj na prim. nem. *tšröšn* < *čresnja*, slov. *fäqplast*, *barva*, *farba*, *riamæn*

poleg *ijēmjn* itd. Tu gre — kakor že zgoraj rečeno — za citatne besede, ki se pa polagoma vendarle ustalijo, čeprav jih govorec sprva uporablja le kot prevod, citat, iz malomarnosti, saj ve, da ga bo vsak razumel, ko sta oba dvojezična; takih dvojic je še polno (*čas* in *cajt*), marsikatera je pa že en svoj člen zgubila. Prav v modernem času se vpliv občevalnega jezika čedalje bolj čuti in vse polno citatnih besedi teče dan za dnem v koroško slovenščino; promet in vsa prometna sredstva prenašajo svoj tempo tudi v sprejemanje novih besedi. Zato je umljivo, da se čedalje bolj pojavljajo tudi v koroškem slovenskem časopisju, saj je dostikrat tudi težko narediti primerno in dobro slovensko besedo, na hitro pa že celo ne; ta naravni in hitri tok se ne ustavi tudi pred prizadevanjem koroške slovenske inteligence, ki se kajpak da trudi, da bi omejila rapidno naraščanje nemških izposojenk.

PRIMEREK SELSKEGA GOVORA

Īēs sə bōm u ūiənaxtax dūəm pēlu; u Sēalax žīīam ustāt hānĭ tī tī tīadnĭ; cēbō snīəx, bō sə pīāu ūūštən. Dō Btōūlĭn sĭ ūəxq s cúham pēlĭm; hād tām mōtəm pa ĭēt nōham hānĭ dōtĭ tī ūūtĭ; mōĭĭ tēč bōm pa u Btōūlax pət tēt pūstu; ĭəx bō pa tĭ dēan nāš fūrman dūəm pət pēlu. Na sŭēt bĭl bō pa rāĭtam sēttra tūd dūəm pətšŭā.

Dō pūna səm sĭəqəl pa nĭl šəšĭu, səm pa qōšt (Kost) nabāsu səm pa pŭanĭn sōu. Tōt ĭĭ pa sōasəd bĭu s qōanam, sma pa qəp šŭā hōĭta pētĭkfrāĭndəm. Tōt ĭĭ pa dōu zbāsu, pōlĭ sma pa hlédŭa s hənĭha dōu ūáčəl. Sta žĭ pīēĭ u čətĭrtəq hōt léazŭa u Qošūt dbā študēnta s Čəlōŭca ĭ pa ādən smĭt ubōu sə, hən pa šĭ žīu bĭu, pa ūən s Qošūtĭ nĭ mōhu. Pōl pa tētunkspattūla pētšŭa s Čəlōŭca, u hādĭstĭx dō pūna, ta qūale sĭəst mōž mōčna; ĭĭ šŭā hōĭta, da ĭĭ tĭpŭūə tĭ žĭŭĭha tētaŭa, pōlĭ pa šĭ tĭ mĭtlĭha ūən s pēč dōbĭŭa. To ĭĭ pa hŭētŭ ud hādĭstĭx pa dō sētstĭx zŭĭčĭra, da s ĭəx dōu dōbĭl pētĭkfrāĭndəhāuz. Tam pa ĭĭ sōasəd z hāram bĭu, ha ĭĭ dōu zapēlu.

Qōĭ nāš čĭr s ū nĭbéasax, pōsŭēčən-nə bōad tvōĭ ĭmēa, pīta nām tvōĭ qtalēstu, znĭ sĭ tvōĭa ūōla, qāqəŭt u nĭbéasax, tāq na zēməl; dēĭ nām nāš usaqdēĭ qŕəx, hutpūst nām nāšĭ dōūĭĭ, qāqəŭt tūd mĭ hutpastĭmu (l) nāšĭm duŭžnĭqam, qnā upēl nās hu sŭsŭĭāŭ, tēmŭəč tĭəš nās usēha xūdĭha ām.

Čēsēna Marĭa hnādĭ s tĭ (mĭŭu s tĭ) pōŭna, Būəx ĭĭ stəbōa. Tĭ sə žēhnana mĭd žĭnām, žēhnan ĭĭ sād tvōĭha tĭlēsə ĭēĭš. Sŭēta Marĭa Māt Bōžĭa pŕōs za nās hŕĭəšəncĭ səda n na nāšĭ šlēĭ smĭtnĭ ūūt ām.

RÉSUMÉ

Das Material für die vorliegende Arbeit wurde im Sommer 1937 anlässlich einer dialektologischen Exkursion nach Südkärnten gesammelt. Der ursprüngliche Plan, die dialektische Gliederung des sog. Rosentales in einer Monographie darzustellen, scheiterte aber an der Fülle des Materials und an der Verschiedenheit der Ortsmundarten in diesem Gebiete. Der Autor entschloss sich also, eine einzige Mundart herauszugreifen und sie weitgehend im Zusammenhange ihrer Nachbardialekte zu erforschen. Am geeignetsten erschien dem Verf. die Mundart des Ortes *Zell-Pfarre* am Fusse der Košuta in den Karavanken zu sein. Dieser etwa 950 m hoch gelegene Ort liegt in einem Paralleltal der Karavanken und ist verkehrsmässig vom eigentlichen Rosental abgeschnitten. Sprachlich stellen die Eigentümlichkeiten der Zeller Mundart besonderes Interesse dar, weil hier im Laufe der Geschichte Wandel stattgefunden haben, die nicht nur für die slovenische Dialektologie als aufschlussreich gewertet werden dürfen, sondern auch vom Standpunkt der allgemeinen Linguistik bemerkenswerte Erscheinungen bieten. Es wurde versucht, eine deskriptive und eine historische Darstellung einer Mundart, die von kaum 1000 Seelen gesprochen wird, zu bieten.

Nach einer kurzen methodischen Auseinandersetzung mit dem Begriff „Dialekt“ unterstreicht Verf. die Tatsache, dass der Begriff „Rosentaler Dialektgruppe“ (*Rožanska dialektična skupina*) lediglich als geographischer Hilfsbegriff angesehen werden kann, dem nur wenig sprachliche Affinitäten zugrunde liegen. Was die Rosentaler Mundarten gemeinsam haben, ist der allgemeine akustische Eindruck ihrer Sprache, der sich aus Satzmelodie, Sprachtempo, Sprechrhythmus u. ä. zusammensetzt und der nach de Saussure's Terminologie

nicht zur Sprache (*langue*), sondern zur Rede (*parole*) gehört. Die einzige Möglichkeit, die Kärntner slov. Mundarten zu charakterisieren, scheint in einer negativen Charakteristik zu liegen. Die Mundarten besitzen nämlich kein einziges objektives Merkmal, das ihnen *allen* und *nur* ihnen eigen wäre (§ 6). Die tausendjährige Symbiose mit den bairischen Mundarten Kärntens bedingte eine weitgehende Beeinflussung unserer Mundarten (Mda.) durch die bair. Dialekte. Wichtig ist aber die Feststellung, dass in neuerer Zeit nicht mehr die d. Mda., sondern die städtische Verkehrssprache auf die slov. Mda. einwirkt, ein Einfluss, der sich in den deutschen Dialekten genau so geltend macht. Der deutsche Einfluss berührt in erster Linie Wortschatz und Phraseologie, während das Lautsystem und die Morphologie von ihm so gut wie unberührt bleiben.

Der musikalische Akzent ist allen rosent. Mda. eigen. Seine Realisierung ist aber von Ma. zu Ma. verschieden. Im mittleren Rosental steigt der Steigton auf der ersten Silbe eines mehrsilbigen Wortes derart an, dass die folgende Silbe den Tonspitze zu tragen bekommt (*ričā*). Im östlichen Gebiet, dem auch die Ma. von Zell angehört, steigt der Steigton nur über der betonten Silbe (*žēna*), vgl. Skizze S. 68. Der Unterschied in der Betonungsweise liegt also vor allem in der verschiedenen Gestaltung des „Tonprofils“ des Wortes (§ 9—11). Der Satzakkent und die „Satzmelodie“ in einem affektlosen Behauptungssatz ist dadurch gekennzeichnet, dass im Gegensatz zum Deutschen der Stimmtone im zweiten, fallenden Satzteil nicht die unterste Grenze des Stimmregisters erreicht. Dadurch ergibt sich der Eindruck eines charakteristischen „Singens“ (§ 12).

Das Vokalinventar des Zeller Dialektes ist sehr reich. Man muss aber unterscheiden, in welcher Akzentstellung die einzelnen Vokalphoneme vorkommen und in welcher Stellung sie fehlen. Von den zwei *a*- Lauten steht das normale „italienische“ *a* in allen Stellungen mit Ausnahme der kurz-steigend intonierten Silben, in denen nur ein palatales *a* steht

(S. 28 f.). Die drei Phoneme der *o*-Gruppe (*qa*, *q*, *o*) und der *e*-Gruppe (*qa*, *e*, *e*) sind ebenfalls an die Betonung gebunden (S. 29—30). Die Mundart besitzt den gespannten mittleren Vokal *ē*, der dem *ō* nahesteht, aber keine Lippenrundung aufweist. Dieser Vokal ist auch in anderen rosent. Mda. bekannt. Ferner finden wir in unserer Mundart die Diphthonge *uə*, *iə* (nur in langen Silben), und die engen Vokale *u*, *i*, die im Wesentlichen auch nur in Langsilben stehen. Der indifferente Vokal *ə* steht dagegen nur in kurzen Silben (vgl. schematische Darstellung S. 33).

Der wesentliche Zug des slov. Konsonantismus ist der Umstand, dass er zwei Hauptgruppen von Konsonanten, u. zw. stimmhafte (*b*, *d*, *z*, *ž*) und stimmlose (*p*, *t*, *s*, *š*) kennt. Die d. Mda. haben dagegen den Unterschied von lenis und fortis. In manchen Gebieten wird *b* und *d* vor Vokalen aspiriert zu *ḃ* und *ḋ* (34), in Lehn- und Zitatwörtern substituieren Slovenen deutsches *w* mit *ḃ* (34). Der Laut *ḋ* ist nicht interdental, sondern apikal mit unvollständigem Verschluss. Die Gutturalgruppe ist in Zell durch die Phoneme *q*, *h*, *x* vertreten, von denen *h* niemals im Auslaute stehen darf. Im An- und Inlaute unterscheidet sich laringales gehauchtes *h* vom gutturalen Spirans *x* ganz deutlich (*huáŋa* — *xuáŋa*). Im NW des Rosentals ist, diesmal wohl unter deutschem Einfluss, *k* > *kh*, im Auslaut zu *kx* geworden (S. 38). In Zell werden vor allem lange Vokale vor und nach nasalen *n*, *m* und *ŋ* fakultativ nasalisiert. Die Verteilung des **ŋ* ist im Rosental eine recht mannigfache (vgl. Skizze S. 40). Das *f* kommt in Lehnwörtern, aber auch in einheimischen expressiven Bildungen vor, das *v* nur in deutlich als solche wahrgenommenen Zitat- und Fremdwörtern (S. 42). Im Auslaut gelten in Zell besondere Regeln: alle Geräuschlaute mit Ausnahme des *q* werden in Silben mit kurzem Steigton „intensiv“ gesprochen (*bḡḡ*, *quḡḡ*). Geminierte Konsonanten treten nur sporadisch auf (S. 44).

Die Geschichte unserer Ma. kann nur in Form von Konjekturen dargestellt werden. Das Material sind die Lehnwörter, Ortsnamen und ältere Urkundeneintragungen, die Methode

eine komparative. Zum Lautstand des ältesten Alpenslavischen wird bemerkt, dass die Annahme von echten Nasalvokalen als Fortsetzung der ursl. **o*, **e* in dieser Sprache nicht ohne weiteres notwendig ist. Anknüpfend an Trubetzkoy's These vom ursprünglichen Charakter der ursl. **o*, **e*, die als Verbindung von reinen Vokalen mit Konsonanten dargestellt werden (RES V, 24), versucht Verf. auch für das Alpenslavische zu zeigen, dass die ältesten Urkunden keineswegs eindeutig für das Vorkommen von *Nasalvokalen* sprechen, vgl. *Labenta* 860, slov. *Labot*, d. *Lafən(t)*, *Zuentiboch* 898, < **Svętopŏlkŏ*, etc.

Die Freisinger Denkmäler spiegeln einen bereits fortgeschritteneren Stand wieder: nasalierter Vokal vor Spiranten und vielleicht schon vor Verschlusslauten (*jefe* = *jěže*, *zodit* = *sōdit*), dagegen Verbindung von reinem Vokal plus Nasalkonsonant vor Affrikaten, *poronŏ* = *porončō*, *vuensih* = *venčih*, *mogoncka* = *mogonča* (vgl. die dialektischen Formen *uānc*, *mīāsanc* in Kärnten und anderswo, in denen sich das Nasalelement gerade vor Affrikaten bis heute halten konnte). Vor Spiranten trat die Nasalierung am frühesten ein; die erste Schreibung mit *e* für **e* findet sich gerade vor Spiranten: *Knesaha* 891. Wenn man nun in Betracht zieht, dass der sog. „dunkle“ Nasalvokal **o* im Anlaut im Slovenischen, ebenso wie im Polnischen und Polabischen stets eine *v*-Prothese aufweist (vgl. sle. *voġel* < **oġŏlkŏ*, *vozel*, *vož*) und hält man sich dabei vor Augen, dass solche *v*-Prothesen im Urslav. nur vor den beiden „dunklen“ Vokalen **o* und *y* standen (*v-ydra*, *v-ŏpiti*), dann könnte man die ursprüngliche Qualität des **o* im Alpenslavischen als eine Verbindung **on*, und folglich **e* als **en* annehmen. Die Chronologie der angenommenen Lautwechsel wäre dann: 1.) Öffnung von *on*, *en* zu *o*, *e* (vor dem IX. Jhd.); 2.) Nasalierung *o*, *e* zu *ō*, *ē* (Fr. Denk., heute im Jauntal); 3.) Entnasalierung *ō*, *ē* zu *o*, *e*.

Als Ausgangspunkt für die lautgeschichtliche Untersuchung unseres Dialektes wird jener Lautstand angenommen, den man für die Zeit unmittelbar nach dem Abfall der schwa-

chen Halbvokale ansetzen darf. Die Metatonien hatten bereits stattgefunden, doch unterschieden sich die auf verschiedenem Wege entstandenen neuakutierten Silben voneinander. Der aus der Akzentzurückziehung von einem *ъ*, *ь* auf die vorhergehende Silbe resultierende Steigton war lang, wenn er auf eine alte Länge zu stehen kam: *krāl* < *kōrlb*, er blieb kurz, wenn er auf eine Kürze fiel: *kōñ* < *kōñb*. Lang war der Steigton auch in den Gen. Plur.-Formen wie *žēn*, *vōd*. Der alte Akut war aber, wie dies Fr. Ramovš nachweisen konnte, gemeinsüdslavisch in nichterster Silbe gekürzt worden: **krāva*, skr. *krāva*. Die Quantitäts- und Akzentverhältnisse spiegeln sich im Zeller Dialekte in erster Linie durch Qualitätsverhältnisse der Vokale wider. Die von Fr. Ramovš immer wieder betonte Tendenz des slov. Vokalismus, lange Vokale zu verengen (und im weiteren Verlaufe zu diphthongisieren) kommt in Zell dadurch zum Vorschein, dass langes *ē*, *ō* (ob neu- oder altakutiert, neu- oder altzirkumflektiert) zunächst enges *e*, *o*, das kurze *ě*, *ǔ* (u. zw. sowohl die etymologischen alten Kürzen wie die Produkte der obengenannten Kürzung alter akutierter Silben) offene Reflexe *ɛ*, *ɔ* zeitigt (vgl. S. 54). Im folgenden wird nicht mehr die Geschichte der urslav. Laute **ě*, **e*, **e*, **o*, **o* usw., sondern ihrer zusammengefallener Produkte untersucht.

Langes *ā* und *ī* blieb im Wesentlichen unverändert (§ 25), enges *e* und *o* ergab in Zell und im östl. Rosental die Reflexe *iə* und *uə*, die zu *ɪ* und *u* monophthongisiert wurden (§§ 26, 27). Die Zeit der Diphtongisierung *ō* > *uə* lässt sich annähernd aus der Schreibung *Schueftlich* für **škofiče* (XIII. Jhd.) fixieren. Die langen *ē* und *ō* (sowohl aus altem **e*, **o*, als auch altakutiertem *ě*, *e* und *o* und altem gedehnten *ъ*, *ь*) ergaben in Zell die Diphtonge *ea*, *oa* (individuell auch *ee*, *oa*), vgl. §§ 28, 29. Einige Abweichungen von dieser Regel werden S. 60—61 angeführt. Das lange *ā* blieb im Rosental im Allgemeinen unverändert, ebenso das lange *ī* (§§ 30, 31).

Seit der Verschiebung jedes Falltones auf die folgende Silbe (*ōko* > *okō*), bzw. Dehnung des kurzen Falltones in Ein-

silbigen (*nōs* > *nōs*), was um die Zeit des Schwundes der schwachen Halbvokale stattgefunden haben muss, hatte das Slovenische den kurzen Fallton verloren. Es blieb nur eine einzige kurze Betonung, die etymologisch auf alten kurzsteigenden Akzent und gekürzten Altakut zurückging. Damit war in den kurzen Silben die Unterscheidungsmöglichkeit von kurzsteigender und fallender musikalischer Betonung verlorengegangen. Der aus der Kürzung des alten Akuts entstandene kurze Akzent stand stets nur in nichtletzter Silbe (*kràva*, *hiša*), andererseits gab es Wörter mit kurzbetonter Endsilbe vom Typus *nogà*, *zelèn*. Solange diese beiden Worttypen nebeneinander bestanden, war der Kurzton in musikalischer Hinsicht neutral, wenn auch phonetisch der Kurzton in nichtletzter Silbe zur fallenden Aussprache tendierte. Nach der Kürzung der nachiktischen Längen (gen. sing. **kràvē* > *kràve*) waren unbetonte Längen nur noch in voriktischer Stellung möglich, Typus *zvēzdà*. Das prosodische System dieser Epoche des Slovenischen war ausserordentlich kompliziert: einerseits war die musikalische Betonung ausschliesslich an lange Silben gebunden, aber es gab daneben lange Silben ohne musikalische Betonung; andererseits war der kurze, nichtmusikalische Akzent an keine bestimmte Wortsilbe fixiert. Um nun ein Gleichgewicht in dieses System hineinzutragen, mussten verschiedene Veränderungen stattfinden. Die langen Silben wurden alle in das System der musik. Betonungen eingefügt („Akzentverschiebung“ *zvēzdà* > *zvézda*), die musik. neutrale kurze Betonung wurde auf die einzige, bzw. letzte Wortsilbe fixiert (*nogà* blieb also zunächst). Diejenigen Wörter, in denen der kurze (phonetisch wohl steigende) Akzent in nichterster Silbe stand, erfuhren eine Dehnung des iktischen Vokals und reihten sich ebenfalls in das System der lang steigend intonierten Wörter ein (*kràva* > *kráva*). In akzentologischer Hinsicht sind im Rosental drei Zonen zu unterscheiden: 1. Zentrales Gebiet mit steigtonigem Wortprofil: *lppotà* (alte Oxytonese), *iútrò*, *létò* (Verlängerung der Steigtonigkeit alter Barytona auf die Endsilbe, s. S. 67); 2. Östliches Gebiet mit kurzer, bereits

zurückgezogener Betonung: *hòra*, *lapòta*, und 3. Zell, mit gedehntem zurückgezogenen Akzent: *hòra*, *lapòta* (vgl. Skizze S. 68).

Die Mundart von Zell machte in neuerer Zeit noch einen Akzentwechsel durch: jeder lange Fallton und jeder kurze Akzent wurde von einer offenen Endsilbe auf die vorangehende Silbe zurückgezogen und ergab einen neuen kurz steigenden Akzent, wodurch das alte urslovenische Verhältnis der vier musikalischen Betonungen in neuer Form wieder hergestellt wurde. Es handelt sich im Wesentlichen um die Typen *okô* > *hòq*, nom. pl. *bobì* zu *bòb* (s. Zusammenstellung S. 70 f.). Der neue kurze Steigton veränderte die Qualität der Vokale, auf die er zu stehen kam: *a* > *a*, *q* > *q*, *q̣* > *q̣*, *ə* < *a*.

Die nun einsetzende Reduktion der unbetonten Vokale, die sich in Zell radikal auswirkte, brachte zunächst die Schwächung der auslautenden *u* und *i* zu *ə*, und schliesslich völligen Abfall der Reduktionsprodukte (*okô* > *oq̣ə* > *oq̣* > *òqu* > *òqə* > *hòq*). Dieser Abfall bedingte eine qualitative Veränderung der nun in den Auslaut getretenen Konsonanten: alle Geräuschlaute mit Ausnahme des *q* wurden in Wörtern mit kurzem Steigton intensiv artikuliert: *bòb*, *nèb* < *nebô*, *màs* < *mēsô* etc. Akzentverschiebung, Vokalveränderung und Konsonantenverstärkung hatten tiefgehende morphologische Veränderungen zur Folge. Die Vokalreduktion hatte alle auslautenden *-o* schwinden lassen, was die Maskulinisierung der Neutra mit sich brachte: *leto* > *lèat* mask., (vgl. S. 91, 110), ferner den Zusammenfall der meisten Flexionsendungen der Nomina, deren Zahl für die drei Numeri mit je 6 Kasus in Zell zwischen 4 und 7 schwankt. Gegen völligen Schwund der Deklination hat sich die Mundart in der Weise geschützt, dass die verschiedenen Alternationen im Stamme genügende Kasusunterschiede darboten. In einem Wort wie *otròq* unterscheidet man folgende Wurzelalternationen im Akzent, Vokal und Stammkonsonant: dat. lok. sing. *otròq*, nom. pl. *otròc*, gen. pl. *otrúəq*, instr. pl. *otrúəc*. Dieses Wort kann kraft der reichen Wurzelflexion leicht mit vier Kasusendungen auskommen. Im Vergleich zu den anderen

rosent. Mda., in denen das auslautende $-ə$ nicht überall geschwunden ist, zeigt der Zeller Dialekt eine grosse Fülle von Wurzelalternationen. Alte Wurzelablautsformen sind hier natürlich immer gut erhalten. In vielen Fällen besteht vom heutigen Standpunkt zwischen den verschiedenen Kasus ein und desselben Wortes kein Zusammenhang mehr: nom. sg. $b\grave{a}q$, nom. pl. $b\acute{i}\check{c}$; nom. sing. $i\grave{a}x$, nom. pl. $\check{z}\acute{i}as$ ($i\grave{g}o$, $i\check{z}esa$). Die Maskulinisierung der Neutra schnitt tief in das System der Adjektiva und teilweise auch des Verbuns ein (Präteritalformen). An die Stelle der im Slavischen allgemein üblichen Endungen treten Wurzelveränderungen (Adj. mask. $s\acute{u}x$ — neutr. $s\grave{a}x$, Prät. mask. sing. $\check{z}\grave{o}u$, neutr. sg. $\check{z}\acute{i}u\acute{e}a\acute{u}$, mask. pl. $\check{z}\acute{i}u\acute{e}l$, fem. pl. $\check{z}\acute{i}u\acute{e}al$ etc.). Die Vokalreduktion führte in Zell, im Gegensatz zu anderen rosent. Dialekten, nicht zur sog. „Vokalharmonie“, d. h. Wechsel $e > a$ in unbetonter Silbe vor betonten dunklen Vokalen, $\check{z}en\grave{a} > \check{z}an\grave{a}$. Die unbetonten Vokale e und o verengten sich in unbetonter Stellung zu i und einem dem u nahestehenden ρ . Man kann diese Erscheinung, die heute lautgesetzlich und ausnahmslos ist, als eine Art „Ikanje“ bzw. „Ukanje“ ansehen, vgl. S. 78 f. Die Erscheinungen der Assimilation spiegeln sich im Vokalismus durch die Entstehung des Vokals \check{e} aus e in Silben vor betontem u , i , palatalem oder postdentalem Konsonant: $h\check{o}r\acute{e}l < gor\acute{e}li$, $s\check{e}n < sen\acute{u} < sen\acute{o}$. Die von Lessiak gegebene Formel für die Akzentverhältnisse in slov. Lehnwörtern aus dem Bairischen (Mda. v. Pernegg, S. 44, Anm. 1) wird verworfen, weil Lessiak nicht nur die musikalischen Akzente der slov. Mda. unrichtig hörte, sondern vor allem die wichtigen Vorarbeiten (Valjavec „Prinosi k naglasu“) nicht berücksichtigte. Es wird versucht, an Hand der verschiedenem Akzentvertretung der ahd. und mhd. Längen bzw. Kürzen im Slov. eine relative Chronologie der Entlehnungen zu geben (§ 37). Der Konsonantismus weist wenig Veränderungen auf, die das ganze System betreffen würden, ist dagegen reich an Einzelercheinungen, die zum Grossteil bereits in der erschöpfenden Arbeit Fr. Ramovš's „Hist. gramatika slov. jezika, II. Konzonantizem“ zusammengetragen sind.

Die Formenlehre umfasst die nominale, pronominale und verbale Flexion. Es wird die von germanistischer Seite, zuerst von P. Lessiak, geäußerte Ansicht zurückgewiesen, das Slov. hätte einen dem deutschen vergleichbaren Artikel. Die wichtigsten Funktionen des deutschen Artikels („Geschlechtswort“) sind die Unterscheidung von Zahl, Kasus und Genus nichtflektierter oder kaum flektierter Wörter. Keine einzige dieser Funktionen kommt dem slov. Wörtchen *tj* (sonst auch *ta*) zu, das in unserer, wie auch in anderen Maa. lediglich die Funktion der Unterscheidung bestimmter und unbestimmter Adj. besitzt. Wir bezeichnen dieses Wörtchen als Definitivpartikel.

Das grammatische Geschlecht ist in unserem Dialekt nicht durch äussere Merkmale bestimmt. Die Maskulinisierung der Neutra führte zu keinem völligen Schwinden der alten Neutra, die noch durch die Stämme auf *-e* und *-ę* vertreten sind (*hájcj* < *jajce*, *sęamj* < *sěmę*). Wörter auf Konsonant oder auf *-u* sind sowohl mask. (*páur*, *męast*, *qralęstu* < *-stvo*) wie fem. (*nět* < *nitb*, *žęatu* < *žetev*). In Lehnwörtern richtet sich das Slovenische nach äusseren Merkmalen: konsonantisch auslautende Wörter werden, ohne Rücksicht auf ihr Geschlecht im Deutschen, als Maskulina, vokalisch auslautende als Feminina übernommen. Fälle der Übernahme eines Neutrums mit Beibehaltung seines Genus im Slov. sind Verf. unbekannt (93).

Der Dual ist seiner Funktion nach lebendig, formal besteht er nur beim Pronomen und Verbum. Beim Subst. fehlen besondere Dualformen (93).

Die fem. Nominalflexion lässt sich in eine *a*-Klasse und in eine *i*-Klasse einteilen. Beide Klassen haben produktive Formen, in denen der Akzent immer auf der Stammsilbe bleibt (in diese Gruppe gliedern sich die neueren Lehnwörter ein) und eine nichtproduktive Gruppe mit Endbetonung in einigen Kasus. Die Erscheinungen des in unserer Ma. so wichtigen Stammwechsels in der Flexion werden besonders registriert (96–99, 100–101). Ebenso unterscheiden auch die Maskulina (und die damit zusammengefallenen Neutra) einen produktiven Typus mit festem Akzent auf der Stammsilbe

und einen toten Typus mit wechselndem Akzent. Unregelmässige Wörter werden S. 104 angeführt. Auch bei den Mask. spielen die Alternationen eine überaus wichtige Rolle (105–109). Diese Wechsel im Konsonantismus, Vokalismus und Akzent der Wurzel werden als eine Erscheinung aufgefasst, die den durch den Zusammenfall, resp. Abfall der Flexionsendungen gefährdeten slavischen Bestand der Flexion als solcher schützen sollte.

Die pronominale Flexion umfasst die Mehrzahl der Pronomina, die Ordinalzahlen, die Kardinalzahlen 1–4, die mask. und neutr. Adjektiva im Singular und alle Genera des Adjektivums im Plural. Im Singular flektieren die fem. Adjektiva nach der Nominalflexion. Die Paradigmata sind S. 112 angeführt. Im Allgemeinen bietet die Nominalflexion nur wenige Abweichungen von der anderer slovenischen Mda.

Auch die Verbalflexion zeigt im Vergleich mit dem Konjugationssystem der anderen Dialekte so gut wie keine Abweichung, was den Formenreichtum betrifft. Die Verbalendungen des Präsens sind zwar lautgesetzlich verändert worden, spiegeln aber den alten Lautstand wider. Die Ill. Plur. Präs. weist verschiedene Endungen auf: *-iŕ* (bei thematischen Verben), *-iŕ* oder *-ŕa* (bei Primärverben), vgl. S. 118. Im Imperativ finden wir teils Endbetonung (*poqrŕi*), teils Stammbetonung (*nabásaŕ*), wobei der Auslautvokal lautgesetzlich auch schwinden kann (*nĕs* < *nesi*). Zum Unterschied von den anderen rosent. Mda. die die Infinitivendung *-tə* behalten haben, ist in Zell, wie auch anderswo, der Infinitiv mit dem Supinum zusammengefallen, obwohl viele Verba noch beide Formen durch Akzent- oder Stammwechsel unterscheiden (*qŕapat* : *qĕapat*, *šĕšt* : *šĕštŕ*). Zu vermerken sind die dem Deutschen nachgebildeten Passivkonstruktionen vom Typus *bŕdĕ ŕtpŕt* = *wird aufgemacht*. Durch Zusammenziehung von *ĕe* und *bodem* ist in jüngerer Zeit ein neues Hilfsverbum für den Konditional geschaffen worden, welches *ĕĕm*, *ĕĕŕš* etc. flektiert. Beim Verbum *biti* und *imĕti* lautet die Negation *qntĕsam* oder *ĕtsĕm* aus *na-q-n-* bzw. *niĕ-n-*.

Vom heutigen Standpunkt aus besitzt unsere Mda. zwei produktive, regelmässige Verbalklassen: die Verba auf *-am*, *-aš*, *-at* und die Verba auf *-im*, *-iš*, inf. *-t*. In dieser zweiten Gruppe sind die alten Verba mit der Formans *-i-*, *-nq-* und *-é-* zusammengefallen. Durch phonetische Prozesse ist der Bindevokal vom heutigen Standpunkt immer ein *-i-*. Man muss auch hier Verba mit fixierter und wechselnder Betonung unterscheiden. Die alten *-é-* Verba haben nur in der Singularform des fem. Präteritums ihren alten Themavokal als *-éa-* erhalten (S. 122). Auffallend ist der beinahe völlige Schwund der in anderen slav. Sprachen so produktiven Verba auf *-ujq*, *-ovati*. Die Primärverba sind zwar in lautlicher Hinsicht stark verändert, in morphologischer Hinsicht dagegen, ebenso wie die alten slav. irregulären Verba *dati*, *véděti*, *jěsti*, sehr konservativ. Es kann zusammenfassend festgesellt werden, dass sich die slovenische Sprachgemeinschaft besonders deutlich in der beinahe vollkommen gleichen Entwicklung der Flexion im Allgemeinen, besonders aber des Verbums zeigt. Sporadische Archaismen in verschiedenen Dialekten ändern nichts an dem Gesamtbild.

Während sich die lebenswichtigen Wörter des Bauernlebens in allen slav. Sprachen weitgehend gleichen, sind es gerade die „kleinen“ Wörter, Konjunktionen, Adverbialia, Partikel, die oft sogar von Mundart zu Mundart wechseln. So finden wir im Rosental die sonst unbekanntenen Wörtchen *zaděl* „weil“, *běl* „oder“, *al* „wenn“, sowie eine grosse Gruppe sogenannter „Orientierungswörter“, z. B. *tála* „dort unten“, *tòlji sála* „hier unten“ (S. 127). Es werden einzelne Gruppen des Wortschatzes kurz behandelt: Bienenzucht, die vorwiegend slavische Terminologie aufweist, Haustiere, Vögel, Insekten, Bäume und Blumen, Hausrat, Kalenderfeste. Dabei werden die manchmal von Dorf zu Dorf abweichenden Formen angeführt. Was den gegenseitigen Einfluss der deutschen und der slovenischen Mda. in Kärnten betrifft, so äussert er sich beinahe ausschliesslich nur im Wortschatz und in der Phraseologie, während Lautstand und Morphologie von ihm

so gut wie unberührt bleiben. Eine grosse Zahl auch älterer Lehnwörter kam in die slov. Mda. nicht aus den deutschen Nachtbardialekten. Beide, das Slovenische und das Deutsche in Kärnten entlehnten zahlreiche Begriffe einer sozial höherstehenden Sprachschicht, vgl. *húšťar* „Pflaster“, *žámat*, *pápiž*, *fára*, *pútár* „Butter“, etc. Die Rolle der deutschen Mda. war dabei nur die des Mittlers. Wie sich bereits die kärnt.-slov. Akzent- und Quantitätserscheinungen, ferner die Flexion, seit ältester Zeit bis auf den heutigen Tag als gemeinsame Ausseerung der slovenischen Sprachentwicklung darstellen, so äussert sich auch in der weitgehenden Übereinstimmung vor allem der älteren Lehnwörter im kärnt. Slovenischen mit den Lehnwörtern in anderen slov. Mda. die engste sprachliche und kulturelle Gemeinschaft der Slovenen. Die Zahl der von den Slovenen direkt aus den Nachbarmundarten entlehnten Wörter ist im Vergleich zum ererbten Wortschatz gering. Einige Fälle von lexikalischer und phraseologischer Beeinflussung der deutschen Mda. durch das Slovenische werden gestreift. Von Lehnwörtern gilt, dass sie, infolge der weitgehenden Zweisprachigkeit, zunächst als „Zitatwörter“ eindringen, sodass die alte Form neben dem Zitatwort bestehen bleibt (*cajt* neben *čas*). Oft besteht keinerlei Notwendigkeit der „Entlehnung“, da der Begriff in der Mundart einen alten ererbten Namen trägt. Die Zweisprachigkeit lässt aber den Sprechenden gar nicht dessen gewahr werden, dass er eigentlich ein fremdes Wort verwendet hat, weil er bei seinem ebenfalls zweisprachigen Gesprächspartner das Verständnis des Zitatwortes aus der anderen Sprache voraussetzen kann. So ist es nicht immer leicht, eine genaue Grenze zwischen assimilierten Lehnwörtern und noch nicht angeglichenen Zitatwörtern zu ziehen.

BIBLIOGRAFIJA

- A. Belić, Prilog za slavenski akcentat, RS V, 164 sl.
 „ Akcenatske studije, 1914.
- J. Grafenauer, Zum Akcente im Gailthalerdialekte, JA XXXVII, 197 sl.
- A. Isačenko, I: Les dialectes slovènes du Podjunje en Carinthie, Description phonologique, RES XV, 53 sl.
 „ II: Les dialectes slovènes du Podjunje en Carinthie, Etude historique, RES XVI, 38 sl.
 „ III: Zur Frage der „zentral-slavischen“ Lautveränderungen, SMS, XIV, 56 sl.
 „ IV: A propos des voyelles nasales, BSL, XXXVIII 2, 267.
 „ VI: Bericht über kärntner-slovenische Dialektaufnahmen, Anzeiger der Akademie der Wissensch. in Wien, philos.-hist. Klasse, 1938, Nr. I.—III. 1 sl.
- R. Jakobson, Remarques sur l'évolution phonologique du russe, Travaux du Cercle Linguistique de Prague, II.
- J. Kelemina, Nove dulebske študije, ČZN XXI, 57 sl.
- J. Kuryłowicz, Le problème des intonations balto-slaves, RS X, 1 sl.
- T. Lehr-Splawiński, Najstarsze prasłowiańskie prawo cofania akcentu, Symbol. gramm. in honorem Ioannis Rozwadowski II, 85 sl.
 „ O jakości intonacyj prasłowiańskich. RS IX, 254 sl.
 „ Sur les origines des intonations en slave commun, Atti del III Congresso Intern. dei Linguisti, 1933., 379.
- P. Lessiak, I: Die Mundart von Pernegg, PBB XXVIII, 1903.
 „ II: Alpendeutsche und Alpenlawen in ihren sprachlichen Beziehungen, Germ.-rom. Monatsschrift II, 1910., 274.
 „ III: Die Einheit Kärntens, Klagenfurt 1919.
- M. Murko, Enklitike v slovenščini, LMSI, 1891. in 1892.
 „ II: Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, Mitteil. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien XXXVI, 1906, 12 sl.
- R. Nahtigal, I: Freisingensia: II. Zastopniki prvotnih nosnih samoglasnikov v brižinskih spomenikih ČZN XII. 77 sl.
 „ II: Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung I. 1922.
 „ III: Slovanski jeziki, Ljubljana 1938.

- V. Oblak, Nominaldeklinatlon im Slovenischen, JA XI, 395, 523; XII. 1, 358; XIII, 25.
- S. Pirchegger, Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet, Berlin 1927.
 „ Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler, Berlin, 1931.
- F. Ramovš, I: Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem.
 „ II: Dialektološka karta slovenskega jezika.
 „ III: Historična gramatika slov. jezika, VII. Dialekti.
 „ IV: Kratka zgodovina slovenskega jezika.
 „ V: Razvoj psl. *ě* v slovenskih dolgih zlogih, ČJKZ VI, 8 sl.
 „ VI: K poznavanju praslovske metatonije, Slavia VI, 205 sl.
 „ VII: Slovenische Studien, JAXXXVII, 123, 289.
 „ VIII: Razvoj skupin *ѣ*, *ѣ* v slovenskem jeziku, Rad 243, 1 sl.
 „ IX: Akcent v tipih *zvězdā*, *ženā* in *maglā*, Lud Slow. I, A, 48.
 „ X: O slovenskem novoakutiranem *ó*, Južnosl. Fil. II, 227.
- W. Steinhauser, Kritika Pircheggerjeve knjige: „Die slav. Ortsnamen im Mürzgebiet“, JA 42, 187 sl.
- I. Šašel in F. Ramovš: Narodno blago iz Roža. Arhiv za zgodovino in narodopisje, knj. II. 1—124, Maribor 1936—7.
- K. Štrekelj, Morphologie des Görzer Mittelkarstidialektes, Wien 1887.
- L. Tesnière, Sur le développement des nasales en slovène, BSL XXIV. 1., 150 sl.
 „ L'accent slovène et le timbre des voyelles, RES XI, 89.
 „ Les diphtonges *tl*, *dl* en slave, RES XIII, 51 sl.
- N. Trubeckoj, I: Polabische Studien, Wien 1929.
 „ II: Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme, Travaux du Cercle Linguistique (TCL), I, 39 sl.
 „ III: Die phonologischen Systeme, TCL IV.
 „ IV: Gedanken über Morphonologie, TCL IV, 160.
 „ V: Phonologie und Sprachgeographie, TCL IV, 228 sl.
 „ VI: Les voyelles nasales dans les langues léchites, RES V, 24 sl.
 „ VII: Anleitung zu phonologischen Beschreibungen, Brno 1935.
-

VSEBINA

	Stran
Predgovor	1
GLASOSLOVJE	
Deskriptivni del	
Uvod	5
Akcent — Besedni akcent	13
Stavkov akcent	24
VOKALIZEM	27
KONZONANTIZEM	33
Izglas	43
Geminacija	44
Historični del	
Zgodovina glasov selskega narečja	45
Vokalna redukcija	75
Asimilacijski pojavi	80
Kvantiteta in akcent v izposojenkah	82
Konzonantizem	86
OBLIKOSLOVJE	
Člen	89
Spol	91
Število in skloni	93
NOMINALNA FLEKSIJA	
A. Ženska <i>a</i> -jevska deklinacija	95
<i>i</i> -jevska deklinacija	99
B. Moška	101
Nevtra	110
PRONOMINALNA FLEKSIJA	111
VERBALNA FLEKSIJA	117
O tvorbi besed in o slovarju	124
Primerki selskega govora	134
Résumé	135
Bibliografija	147